

УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ

ЕКОНОМСКИ ФАКУЛТЕТ

АЛМА А. ДОБАРЦИЋ

**СТРАТЕГИЈА РЕГИОНАЛНОГ РАЗВОЈА РАШКОГ
ОКРУГА**

-докторска дисертација-

Ниш, 2016.

UNIVERSITY OF NIŠ

FACULTY OF ECONOMICS

ALMA A. DOBARDŽIĆ

**STRATEGY OF REGIONAL DEVELOPMENT OF
RAŠKA DISTRICT**

-doctoral dissertation-

Niš, 2016.

*Мојој породици, пре свега мојим драгим родитељима, без чије љубави и подршке
овај рад не би постојао*

Подаци о докторској дисертацији

Ментор: Проф. др Зоран Аранђеловић, редовни професор Економског факултета у Нишу

Наслов: Стратегија регионалног развоја Рашког округа

Резиме:

Регионални развој Републике Србије није у стању да прати актуелне трендове и захтеве савременог светског тржишта. Наслеђени проблеми из прошлости, као што је поларизација развијених и неразвијених подручја, депопулација и друге регионалне неравномерности само су још више дошле до изражаја током процеса транзиције, од 2000. године. Запрво, регионалне неравномерности су прерасле у један од највећих развојних проблема са којим се суочавамо, а у оквиру њих пре свега негативни демографски трендови, нарочито пад стопе наталитета, депопулација и пустошења огромних пространа на једној страни и пренаглашена и проблематична концентрација становништва у градским центрима на другој страни.

Последњи званични документ који је третирао ову проблематику била је Стратегија регионалног развоја Републике Србије за период од 2007. до 2012. године. Али обзиром да овај проблем непрекидно расте и увећава се, неопходно је увек имати актуелну стратегију, која ће садржати савремене чињенице и конкретне акције за наредни период.

Рашка област је традиционално неразвијено подручје, али такође и неправедно запостављено у инфраструктурном и сваком другом смислу. Из тог разлога кандидат ће покушати да укаже на могућности и неискоришћене капацитете овог региона. Резултати до којих ће доћи могу имати позитивног утицаја на развој укупне економије, не само овог региона.

Научна област: Општа економија и привредни развој

Научна дисциплина: Макроекономија

Кључне речи: регионални развој, стратегија, Рашки округ, држава, неискоришћени ресурси.

УДК: 332.1(497.11)(043.3)

CERIF класификација: S 180

Тип лиценце креативне заједнице: CC BY-NC-ND

Doctoral Supervisor: Zoran Arandelović, PhD, University of Niš, Faculty of Economics

Title of Doctoral Dissertation: Regional development strategy of Raska district

Abstract:

Regional development of Serbia is not able to meet global demands of the modern world market. Inherited problems from past, such as polarization, depopulation, and the other regional unevenness only were stringed by process of transition since 2000. In fact, regional disparities have grown into one of the biggest development issues that we face, among them are the negative demographic trends, especially the decrease in the birth rate and depopulation of huge expanses on one side and oversized and problematic concentration of population in urban centers on the other.

Recent official document that treated this problem was Strategy of regional development, which includes period of 2007-2012. However, since this problem is growing and getting worse, it is necessary to always keep the current strategy, with updated facts and concrete actions for the next period.

Region of Raska has always been part of traditionally undeveloped areas, but also unjustly neglected in infrastructure and any other terms. Because of that candidate will try to indicate the possibilities and highlight the untapped benefits of Raska district. That way we can explore the possibility of the development of the overall economy, not only in this region.

Key Words: regional development, strategy, Raška county, state, unused resources.

Scientific Field: General Economy and Economic Development

Scientific Discipline: Macroeconomics

UDC (Number of the Universal Decimal Classification): 332.1(497.11)(043.3)

CERIF Classification: S 180

Creative Commons License: CC BY-NC-ND

САДРЖАЈ

УВОД.....	7
I део: УТИЦАЈ РЕГИОНАЛНЕ СТРАТЕГИЈЕ И ПОЛИТИКЕ НА ПРИВРЕДНИ РАЗВОЈ НАЦИОНАЛНЕ ЕКОНОМИЈЕ.....	17
1. Теоријски осврт на проблеме регионалног развоја.....	17
1.1. Теорије о регионалном развијању.....	18
1.1.1. Теорија концентричних кругова.....	18
1.1.2. Теорија локације.....	20
1.1.3. Теорија полова раста.....	21
1.1.4. Извозна оријентација региона.....	26
1.1.5. Теорија специјализације и комплексног развоја	27
2. Стратегија регионалног развоја и њен значај у економској науци.....	32
3. Неопходност равномерног регионалног развоја.....	34
3.1. Процес поларизације у оквиру савремене привреде.....	36
3.2. Фактори који утичу на локацију савремене индустрије.....	40
3.3. Равномерност регионалног развоја у Европи и свету.....	44
3.3.1. Неједнакости у свету.....	44
3.3.2. Неједнакости у Европи.....	48
4. Координација сектора и региона.....	51
4.1. Покретачка грана и њена улога у динамичном развоју и просперитету земље.....	53
5. Регионални развојни циљеви и економска ефикасност.....	55
6. Основни инструменти подстицања бржег развоја неразвијених подручја.....	60
6.1. Полазне претпоставке за стратегију регионалног развијања	62
6.2. Политике подршке за развој неразвијених подручја.....	65
II део: РЕГИОНАЛНИ РАЗВОЈ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ У ПРЕТХОДНОМ ПЕРИОДУ.....	69
1. Регионални развој у административно – централистичком привредном систему.....	69

2. Регионални развој у самоуправном привредном систему	71
2.1. Регионални развој од 1950. до 1958. године.....	71
2.2. Регионални развој од 1959. до 1964. године.....	74
2.3. Регионални развој од 1965. до 1990. године.....	75
3. Регионални развој у СРЈ.....	85

III део: РЕГИОНАЛНА ПРОБЛЕМАТИКА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

У САВРЕМЕНИМ УСЛОВИМА.....	93
1. Регионалне неравномерности Србије	93
1.1. Економска регионална асиметричност	94
1.2. Демографска асиметричност.....	98
1.3. Инфраструктурна опремљеност	102
2. Основна обележја регионалних диспаритета Републике Србије.....	106
2.1. Регионалне диспропорције у Републици Србији – различити аспекти.....	106
2.1.1. Разлике у предузетништву.....	106
2.1.2. Разлике у спољнотрговинској активности.....	110
2.1.3. Регионални аспект сиромаштва	113
2.1.4. Регионални аспект хуманог развоја.....	115
3. Дисконтинуитет у регионалном стратешком планирању Републике Србије.....	116
3.1. Основни циљеви стратегије регионалног развоја Србије.....	116
3.2. Институционална регулатива и улога државе у регионалном развоју	120
4. Могућа решења економске регионализације.....	125

IV део: ОСНОВНИ ЦИЉЕВИ И ПРАВЦИ У НОВОЈ СТРАТЕГИЈИ РЕГИОНАЛНОГ РАЗВОЈА РАШКОГ ОКРУГА.....

1. Рашки округ – контекстуална анализа.....	129
1.1. Географске карактеристике и природни ресурси	129

1.2.		Демографске	
	карактеристике.....		134
1.3.	Инфраструктура.....		142
1.4.		Економски	показатељи
	развијености.....		147
	1.4.1. Друштвени производ и бруто додата вредност.....		147
	1.4.2. Значај инвестиција за промену привредне структуре.....		152
	1.4.3. Структурне карактеристике.....		163
	1.4.4. Спољна трговина.....		170
	1.4.4.1. Обим и структура извоза и		
	увоза.....		173
	1.4.5. Запосленост и просечне		
	зараде.....		178
2.	Регионална SWOT анализа Рашког округа		187
3.	Препоруке за наредни период		198
3.1.		Неискоришћени	
	потенцијали.....		198
3.2.	Стратешки циљеви и приоритети нове стратегије		
	регионалног развоја Рашког округа.....		203
	3.2.1. Основни стратешки циљеви		203
	3.2.2. Основни правци и политике у реализацији		
	будуће стратегије.....		209
	ЗАКЉУЧАК.....		220
	ЛИТЕРАТУРА.....		225
	БИОГРАФИЈА АУТОРА.....		236

У В О Д

Наука о регионалном развоју као самостална дисциплина развија се релативно касно, када се увидело да слободан тржишни механизам није у стању да успостави равномеран развој свих региона једне привреде. То се дуго занемаривало у економској теорији и пракси и регионалном развоју се није придавао значај који заслужује, што је доводило до погоршавања проблема и продубљавања међурегионалних неједнакости. Тек када су разлике између развијених и неразвијених добиле велике размере, приступило се решавању проблема и развоју теоријског и практичног приступа проблематици регионалног развоја.

Регионални развој у нашој земљи почиње озбиљније да се третира од педесетих година двадесетог века. У том послератном периоду се почео стављати акценат на развој неразвијених подручја и уопште средњорочни планови развоја Југославије су прокламовали једнакост у свим сферама, па и у домену регионалног развоја.

Све до периода самоуправног привредног система сва питања, па и она из домена регионалног развоја решавана су централизовано, али од седамдесетих година неадекватна системска решења доводе до све веће изолованости и аутаркичности региона Југославије што је на крају довело до распада државе, супротно свим принципима и циљевима развојне политике.

Данас је Србија још увек у незавидној позицији што се тиче регионалне димензије укупног привредног развоја. Заправо, регионални диспаритети су

прерасли у један од највећих развојних проблема са којима се суочавамо, а међу њима предњаче негативна демографска кретања, пре свега пад наталитета и демографска пражњења у неким областима (по правилу неразвијених) с једне стране и предимензинирана и проблематична концентарција становништва у градским центрима с друге стране. Томе се мора додати и чињеница да је привреда исцрпљена процесом транзиције који још увек није окончан иако траје већ две деценије, спољним факторима као што је светска економска криза и рунде преговора о придруживању ЕУ.

Рашка област као један од најнеразвијенијих региона Србије у великој мери осећа последице горе наведених трендова. Лоша инфраструктура, изостанак инвестиција, велики број предузећа која нису окончала власничку трансформацију, јер су у међувремену отишла у стечај, ниска конкурентност, непостојање трајних стратешких решења само су неки од проблема који карактеришу ово подручје.

Из наведене проблематике произилази *предмет истраживања* ове докторске дисертације: (1) истраживање карактеристика и неопходности равномерног регионалног развоја и утицај адекватне регионалне стратегије кроз конкретне циљеве и механизме на равномернији развој неразвијених подручја, (2) идентификовање достигнућа и последица регионалне политике Југославије од њеног настанка до распада, (3) уочавање савремене проблематике неравномерног регионалног развоја Србије уз посебан осврт на неразвијени југ односно Рашку област, као један од одраза економске регионалне асиметричности у нашој земљи, и (4) детерминисање концептуалног оквира деловања у будућности уз покушај да се истраже и дају могућа решења неких од проблема и узрока неразвијености овог подручја.

У вези са назначеном проблематиком и предметом истраживања, дефинисани су основни *циљев* овог истраживања:

- Истражити и објаснити улогу регионалне стратегије и политике на привредни развој националне економије;
- Указати на историјску димензију настанка и усавршавања концепта регионалног развоја;

- Објаснити неопходност координације појединачних регионалних развојних циљева са глобалним развојним циљем;
- Указати на последице лоше вођене регионалне политике у прошлости и повезаност са актуелним развојним проблемима у Србији;
- Указати на неискоришћени потенцијал Рашког округа и његов значај за укупну стратегију развоја привреде Србије (економске, природно-географске, социјалне, демографске карактеристике и потенцијали);
- Идентификовати основне стратешке циљеве и указати на могуће стратешке правце у будућности ради лакшег изласка из тренутне ситуације.

У раду ће бити примењен читав сет метода који ће помоћи да хипотезе од којих се полази буду доказане или оповргнуте. Метод индукције ће помоћи да појединачни закључци који се тичу развоја појединих региона у Србији доведу до општег закључка и дефинисања узрока регионалних диспаритета у Србији, који су највећи у Европи. На сличан начин ће и метод дедукције покушати да покаже да и опште регионално стање у Републици Србији веома утиче на поједине регионалне целине, па и Рашки округ.

У раду ће се користити и метод компаративне анализе, без кога неће бити могуће утврђивање регионалних различитости у Републици Србији, нити дефинисање региона по степену развијености. Овај метод омогућава доношење и одређених закључака упоређивањем регионалне развијености у Републици Србији и оне у Европској унији.

Такође, значај овог рада биће и у комбиновању, прилагођавању и примени више истраживачких метода, ради стварања основе за израду потенцијалног модела као скупа предлога и препорука за решење конкретних проблема.

Имајући у виду да ће у дисертацији главни научни допринос бити везан за нову стратегију регионалног развоја Рашког округа, основни стратешки циљеви и правци не би могли бити адекватно постављени без коректне контекстуалне и SWOT анализе које им претходе.

Приликом израде дисертације полази се од следећих *хипотеза*:

1. Фактори који су довели до великих регионалних диспаритета у Србији последица су не само тренутно лоше економске ситуације, већ и наслеђених неповољних тенденција из прошлости.
2. Равномеран регионални развој мора бити саставни део свеобухватне развојне политике Србије и као такав омогућити смањење регионалних диспропорција које тренутно постоје по регионима.
3. Рашки округ, као један од најнеразвијенијих региона Србије, има капацитете и неискоришћени потенцијал који може значити покретачку снагу развоја не само овог краја већ и привреде као целине.
4. Одсуство стратешког планирања у регионалном развоју одражава се негативно на укупан привредни развој националне економије.
5. Негативни демографски токови у Рашком округу усложњавају проблем регионалне развијености овог дела Србије.

Полазећи од дефинисаног циља, поред увода и закључка, докторска дисертација структурирана је у четири комплементарне и тематски заокружене целине.

Први део рада, под називом *Утицај регионалне стратегије и политике на привредни развој националне економије* састоји се из неколико тачака.

Једна од битних чињеница која се обрађује у првој тачки, под називом *Теоријски осврт на проблеме регионалног развоја*, јесте та да слободан тржишни механизам није у стању да успостави равномеран развој свих региона једне привреде. То се дуго занемаривало у економској теорији и пракси и регионалном развоју се није придавао значај који заслужује, што је доводило до погоршавања проблема и продубљавања међурегионалних неједнакости. У оквиру Теорија о регионалном развоју биће речи о теоријском аспекту регионалног развоја, од основних зачетака теорије преко њеног развоја и различитих приступа и теоретичара, без којих се не би могла пратити генеза њеног развоја до данас. Овај део има за циљ за представи значај равномерног регионалног развоја и уведе читаоца у главне разлоге кашњења теорије о регионалном развоју као самосталне научне дисциплине.

Друга тачка првог дела, под називом *Стратегија регионалног развоја и њен значај у економској науци*, има за циљ да укаже на главне задатке и функцију регионалне развојне политике у покушају остваривања равномерног развоја земље и смањењу друштвено-економских разлика између појединих њених делова. Њена основна сврха јесте да утврди најбоље начине да, у складу са принципима одрживог развоја, сви делови земље добију шансу за јачање конкурентности и реализацију сопствених развојних потенцијала. Конкретни циљеви које промовише јесу боља координација локалних и регионалних развојних потреба са националним развојним приоритетима, помоћ неразвијеним подручјима за повећање и оптимално коришћење свог развојног потенцијала као и остваривање бржих стопа раста ради смањења заостајања за осталим подручјима земље.

Посебан значај стратегије регионалног развоја у економској науци јесте чињеница да један од приоритетних циљева у будућности на нивоу националне економије и политике јесте улазак у ЕУ. У том смислу, модел на који се треба угледати јесте национална и регионална политика ЕУ, ради евентуалног будућег коришћења њених фондова намењених регионалном развоју и приближавања просечном нивоу друштвено-економског развоја Европске Уније.

Трећа тачка првог дела, под називом *Неопходност равномерног регионалног развоја*, настоји да представи савремене развојне тенденције у домену регионалног развоја. Указује се на неизбежност процеса поларизације савремене привреде, односно раздвајања развијених и неразвијених подручја у оквиру једне привреде, али и шире. Развијени полови с једне стране користе предности специјализације и концентрације производње и расположивост фактора производње, док с друге стране постоје читава подручја, обично рурална, која су напуштена и неразвијена и заостају за остатком земље. Како процес развоја одмиче, тако се проблеми само поштравају. Проблематична подручја сада постају депресиране или критичне области које не могу да иду у корак са развојем технологије, ускраћене су развојем нове инфраструктуре, променом спољнотрговинских токова и доживљавају пад привредних активности и општу стагнацију. Алармантан проблем постају и суперконцентрације градова, непрегледне агломерације које се јављају у

постиндустријским привредама које су до те мере пребукиране и оптерећене да доводе до великих деградација квалитета околине и дизекономије.

Из тог разлога савремена развојна економија не може да се замисли без регионалног развоја као њеног саставног дела и посебног подручја истраживања. Савремени фактори и тенденције такође имају великог утицаја на прерасподелу локације привредних активности и концентрације становништва. Сељење капитала и развијених индустрија у потрази за већом продуктивношћу и профитом, оставља за собом готово опустошена, депресирана подручја.

У четвртој тачки првог дела, која носи назив *Координација сектора и региона*, указује се на значај односа целине и делова. Ово је један од важних сегмената дугорочне регионалне политике која је једина у стању да обезбеди синхронизован развој неразвијених подручја и осталих делова привреде. Изолован приступ развоју неразвијених подручја управо доводи до продубљивања проблема и све већег заостајања за остатком привреде.

У оквиру ове тачке мора се истаћи и значај пропульзивне или покретачке гране, која се сматра језгром развоја одређених привредних целина. Оно чиме се одликује покретачка грана а што може да доведе до повећања нивоа развијености појединачних региона јесте висок ниво техничко-технолошког развоја, организације производње, продуктивности рада као и изражена склоност ка иновацијама. Како се саме развијају и достижу више нивое организације, иновација и технологије, тако делују на раст осталих сектора привреде у свом окружењу. Остварујући сопствени раст, врше позитиван утицај на раст читавог региона у оквиру кога функционишу, а онда и на националну привреду као целину.

У петој тачки првог дела, под називом *Регионални развојни циљеви и економска ефикасност*, биће речи о конкретним циљевима регионалног развоја, али и сукобу који се најчешће дешава управо између региона и укупне привреде, као и између региона међусобно. С једне стране, увек постоји тежња државног врха да се оствари укупни, глобални оптимум у смислу регионалног размештаја производних јединица који би осигурао максимални прираст националног дохотка у одређеном временском периоду. С друге стране сваки регион понаособ би настојао да се води својим индивидуалним интересом, максимизацијом профита, односно

минимизацијом индивидуалних трошкова за дати ниво производње, што најчешће није у складу са рационалним размештајем производних снага с глобалног друштвено-економског аспекта. Дакле, поштовање искључиво регионалних развојних циљева доводи до одступања од глобалног националног оптимума, односно представља ограничење глобалном развојном циљу.

Доносиоци одлука везаних за регионални развој морају уважавати најмање три групе интереса. Најпре се морају узети у обзир интереси привредне гране или конкретног предузећа, а то је минимизација трошкова производње и транспорта односно максимизација профита или дохотка. Привреда као целина има своје приоритете у смислу максимизације стопе економског раста, потрошње по глави становника, оптималног коришћења расположивих ресурса и простора и сл. И коначно, не може се заобићи ни државни врх односно јавна власт, одговорна за целокупан развој земље, чији је примарни циљ пораст животног стандарда, максимизација прираста националног дохотка, потрошње по глави становника, и наравно минимизација међурегионалних разлика у нивоу развијености.

Шеста тачка првог дела, *Основни инструменти подстицања бржег развоја неразвијених подручја*, говориће о најчешће коришћеним методама развоја неразвијених региона, полазним претпоставкама за примену стратегије регионалног развоја, као и конкретним политикама које држава примењује у решавању овог питања. Подстицајна политика бржег развоја неразвијених подручја у већини случајева своди се на ублажавање разлика у нивоу развијености између неразвијених региона и укупног развоја привреде, ублажавање проблема незапослености, заустављање емиграције становништва, нарочито депопулације великих територијалних пространа, потпуније коришћење производних капацитета, потпуније и ефикасније коришћење расположивих природних потенцијала као и умрежавање и усложњавање веза између развијених и неразвијених региона у смислу пословне сарадње, интеграционих процеса, финансирања и сл. Један од најефикаснијих покретача равномерног регионалног развоја је динамична стопа раста националне привреде.

Други део рада, под називом *Регионални развој Републике Србије у претходном периоду*, даће увид у то како се проблематика регионалног развоја

третирали на овим просторима од оснивања бивше Социјалистичке Федеративне Републике Југославије па до данашњег дана, тј. од административно-централистичког и самоуправног привредног система, преко Савезне Републике Југославије па све до данашње Републике Србије.

Југославија у доба административно-централистичког привредног система везује се за потпуну доминацију државе у свим сферама живота, па и у домену регионалног развоја. Извршена је масовна национализација и великим делом насилна конфискација свих облика својине у државну, која је била један од главних стубова новог (социјалистичког) система. Држава је потпуно централизовано управљала привредом, као и системом расподеле елиминишући значај и деловање тржишта и економских принципа. С обзиром да говоримо о послератном периоду, највећи део средстава усмераван је у обнову и изградњу опустошене и разрушене земље, па принципи равномерног регионалног развоја, иако прокламовани и обухваћени централним планом, нису могли бити реализовани на задовољавајућ начин.

Ситуација није била много боља ни у периоду социјалистичког самоуправљања. Недовољно развијена подручја су имала могућност коришћења кредита по повољнијим каматним стопама, или чак без камате. Постојао је и Савезни фонд за развој недовољно развијених подручја, као и систем компензација који је требао да ублажи разлике и доведе до преливања средстава из развијених у неразвијене регионе, међутим, у пракси ни један од ових инструмената није имао већих резултата на ублажавање међурегионалних диспропорција. Више су то били прокламовани циљеви централног плана и политичке владајуће партије, него стварни и ефикасни елементи регионалне развојне политике.

Из политичких и других разлога постојећи региони у земљи су почели да се понашају као појединачне и изоловане државе, без икакве повезаности и проходности између развијених и мање развијених, што је довело до кулминације и коначног распада државе деведесетих година. Слика са којом се СР Југославија суочила после рата у окружењу (Хрватској и БиХ), није била ни мало охрабрујућа. Санкције које су јој наметнуте од стране међународне заједнице, око пола милиона избеглица које су уточиште потражиле у нашој земљи довеле су до још већег пада

друштвеног производа и укупног стандарда. У таквим околностима равномеран регионални развој се поново нашао у групи нереализованих циљева.

Период постојања државне заједнице Србија и Црна Гора, 2003 -2006. године, је исувише кратак да би се могло говорити о реализовању и мањој или већој успешности политике равномерног регионалног развоја. У овом периоду није постојало издвојено Министарство за регионални развој, већ су питања реализације и усмеравања активности које подстичу регионални развој као и унапређење привредног амбијента на регионалном нивоу, били у домену деловања неких других министарстава, пре све га Министарства привреде.

У трећем делу, који носи назив, *Регионална проблематика Србије у савременим условима*, приказале се актуелна ситуација привреде у смислу нивоа развијености, циљева регионалног развоја и могућих решења регионализације Србије. Даће се осврт на проблеме недовољне конкурентности, велике економске и демографске диспропорције, као и инфраструктурне проблеме. Најнеразвијеније подручје Србије заједно са девастираним подручјем, кога чини 27 општина са степеном развијености испод 50% републичког просека, чини чак трећину укупног броја општина у земљи. То захтева и анализу основних оперативних и стратешких циљева Стратегије регионалног развоја Србије: одржив развој, подизање регионалне конкурентности, смањење регионалних неравномерности и сиромаштва, заустављање негативних демографских кретања, наставак процеса децентрализације, економска интеграција српских заједница на Косову и изградња институционалне регионалне инфраструктуре. На крају, приказале се и увид у решење проблема регионализације територије Србије односно могућа решења формирања региона према основним критеријумима ЕУ.

Четврти део, под називом *Основни циљеви и правци у новој стратегији регионалног развоја Рашког округа*, истраживале неискоришћене потенцијале и предности Рашког округа. У првој тачки четвртог дела биће приказана контекстуална анализа Рашког округа. Ово је један од најнеразвијенијих округа у земљи, познат по неефикасној употреби инвестиција, нерационалној употреби природних ресурса и другим економским нелогичностима. Полази се од приказа

географског положаја и природних потенцијала, преко инфраструктуре и историјског наслеђа до економских показатеља развијености.

Друга тачка четвртог дела ће обухватити *SWOT анализу Рашког округа*, на основу које ће се најбоље уочити могући стратегијски избори у будућности, доводећи у везу снаге и слабости овог подручја са шансама и претњама које постоје. У том првом кораку показаће се које су најјаче стране односно адути Рашке области, а које су јој ”слабости”, односно недостаци. Такође, преиспитаће се и евентуалне могућности за раст и развој и утврдити најпропулзивније и привредне гране са највећим потенцијалом за развијање у будућем периоду.

У трећој тачки четвртог дела, под називом *Препоруке за наредни период*, аутор ће покушати да да конкретне предлоге шта предузети да би се конкурентност овог подручја подигла на виши ниво. Неки од главних циљева на којима ће се базирати предлог нове стратегије развоја јесу: задржати постојеће становништво и прекинути непрекидни одлив кадрова у перспективнија подручја; унапредити локални образовни систем, нарочито у домену високог образовања и прилагођавање тренутним потребама тржишта; привлачење инвестиција и у ту сврху спровођење информативних кампања и промовисање посебних подстицаја за инвеститоре који су спремни да улажу у неразвијена подручја; развој регионалних инкубатора и кластера који би значили заједничко деловање јавног, приватног и научно-истраживачког сектора.

На крају, испитаће се могућности бољег искоришћења богатих природних ресурса, снажне предузетничке традиције, јаке индустријске основе за директна страна улагања и претварање овог подручја у атрактивније место за живот и рад.

И део: УТИЦАЈ РЕГИОНАЛНЕ СТРАТЕГИЈЕ И ПОЛИТИКЕ НА ПРИВРЕДНИ РАЗВОЈ НАЦИОНАЛНЕ ЕКОНОМИЈЕ

1. Теоријски осврт на проблеме регионалног развоја

Велика економска криза и појава државног интервенционизма коначно су потврдили неефикасност тржишта као самосталног и јединог инструмента у домену успостављања привредне равнотеже на нивоу земље као и у просторном изједначавању нивоа развијености. Период XIX века је био период доминације индустријског капитализма заснованог на начелима економске доктрине *laisser faire*, тако да је за све то време регионална проблематика била занемарена у грађанској економској теорији. Тек од друге половине 20. века могу се уочити озбиљнији напори у истраживању проблематике равномерног регионалног развоја, што представља релативно касно појављивање регионалног развоја као самосталне научне дисциплине. Како наводи К. Михајловић, ``тешко је наћи сличан пример у историји да се један проблем својим политичким и економским значајем наметнуо таквом снагом и брзином, као што је то случај са регионалном проблематиком у високо и средње развијеним земљама.¹ Узроци афирмације овог проблема а и нове научне дисциплине јесу пре свега изражена неразвијена и заостала подручја, а с друге стране све већа концентрација приврених активности и становништва у појединим центрима привредне активности.

Пошто је светска економска криза 1929-1933. године јасно ставила до знања капиталистичким привредама да је државна интервенција неопходна ради ублажавања регионалних неједнакости у размештају производних снага, логично је да се тада јављају и прва теоријска размишљања на ту тему. Поставши свесни чињенице да су регионалне противречности кочница бржем развоју, чак су и најразвијеније капиталистичке привреде почеле да предузимају конкретне кораке у том правцу – председник САД, Ф. Рузвелт, у оквиру политике ``New deal,``

¹ Проблеми регионалног привредног развоја, Зборник радова, Савез економиста Југославије, Београд 1962.

планира регулацију долине реке Тенеси, у Француској је донет план ``интервенција за уређење територије``, у Италији предузете мере за бржи развој Мецођорна, чак је и Велика Британија донела закон који одређене регионе проглашава запостављеним и именује надлежне за њихово постепено оживљавање.

Немачка је земља која је дала неколико значајних грађанских економиста који су се током 19. и 20. века бавили проблематиком регионалног развоја, а то су Thunen, Weber, Losch. Теорије које су поставиле темељ савременој политици равномерног просторног развоја у свету јесу Теорија концентричних кругова Ј. Н. Thunen-а, Теорија локације А. Weber-а, Теорија извозне оријентације региона D. North-а, као и Теорија полова раста F. Perroux-а.

1.1. Теорије о регионалном развоју

1.1.1. Теорија концентричних кругова

Теорија концентричних кругова настаје са развојем индустрије, и с тим у вези, појачаном тражњом за пољопривредним производима. С обзиром да су произвођачи пољопривредних производа били физички удаљени од потрошача, концентрисаних у градовима, трошкови транспорта готових производа до тржишта су смањивали висину зараде, односно профита, који су ови остваривали на градском тржишту. Из тог разлога два основна фактора која утичу на висину профита пољопривредних произвођача према овој теорији јесу квалитет земљишта и близина тржишту (граду). Ово је уједно био и зачетак појаве теорије локације и регионалног развоја. И у радовима Адама Смита наилазимо на разматрања о земљишној ренти и удаљености земљишта у односу на тржиште и крајњег купца: ``Земљиште у суседству града даје већу ренту него исто толико плодно тло у удаљеном крају земље. И ако не мора стајати више рада да се обради једно земљиште него друго увек мора стајати више рада да се производи удаљене земље допреме на тржиште. Због тога та земља мора издржавати већу количину рада, а

вишак из кога се извлачи и профит закупника и рента власника земље морају се смањивати.²

Конкретно, Ј. Н. Thunen излаже своју теорију на тај начин што полази од поједностављене претпоставке о граду (тржишту) који се налази на средини плодне равнице у којој нема ни канала ни пловних река, климатски и педолошки услови су подједнаки на читавој њеној територији, а самим тим и услови транспорта. Различити пољопривредни производи се производе под једнаким условима и продају на тржишту по јединственој односно истој цени. То даље подразумева да се око града формира више концентричних кругова у оквиру којих се производе различити пољопривредни производи. У првом кругу, који је и најближи тржишту, концентрисаће се производња лако кварљивих производа, који не подносе транспорт и могу се продавати једино у свежем стању (млечни производи, воће и сл.). У другом кругу концентрисаће се производи који су отпорнији на транспорт и стајање, нису лако кварљиви, као што је поврће нпр. У последњем кругу сместиће се производња производа који су најмање кварљиви и осетљиви на транспорт, као што је жито. На крају, као код сваког производа, минимална крајња цена је одређена висином трошкова производње и трошкова транспорта. С обзиром да је рента једнака разлици између продајне цене и трошкова производње, у тренутку када трошкови превоза нарасту до трошкова ренте, мотиви за даљу производњу престају. Даље повећање трошкова превоза може прогутати продајну цену, па је локација производње изван те границе неприхватљива за произвођача.³

Иако сувише поједностављена, теорија концентричних кругова је поставила основ за развој теорије локације и уопште даља разматрања појма просторног размештаја производње.

---

2 Адам Смит, Истраживање природе и узрока богатства народа, Глобал Принт, Нови Сад 1998., стр. 145.

3 Видети: J. N. Thunen, *Der isolierte Staat in Beziehung auf Landwirtschaft und Nationalökonomie*, Hamburg, 1926.

1.1.2. Теорија локације

Немачки теоретичар Alfred Weber даље разрађује теорију концентричних кругова и превазилази њене недостатке, тј. сувише поједностављене претпоставке које је дао J. H. Thunen, а које не одговарају савременим условима производње. Док се Thunen бавио локацијом у оквиру пољопривреде, Weber је први поставио теорију локације прерађивачке индустрије. Он полази од дефинисања тзв. фактора локације, које дели на:

- Опште – који су универзални за сваку индустријску грану (трошкови транспорта, радне снаге, земљишта и сл.), и
- Посебне – који су специфични за поједине врсте индустрија.

Осим тога што инвеститор мора обезбедити локацију и одговарајућу опрему, снабдевање сировинама и енергијом, организовати рационалан и економичан производни процес и обезбедити испоруку готових производа до купца, он такође мора узети у обзир и три кључна фактора која према Weberу утичу на избор локације индустрије, а то су:

- минимални трошкови транспорта,
- трошкови радне снаге, и
- агломерација.⁴

Он затим конструише тзв. ``локациони троугао`` помоћу кога покушава дати одговор на питање: Где лоцирати производњу?, тј. да ли се она више исплати према тржишту, сировинама или према некој средишњој тачки.

Иако је Weber дао значајан допринос теорији локације, не може се занемарити ни утицај других теоретичара који су учествовали у комплетирању теорије локације. Овде наводимо најзначајније: O. Englander, A. Peterr, B. Ohlin, T. Palander, и други. Проблему локације производње су прилазили углавном са аспекта рентабилности власника капитала, и остају у домену класичне и неокласичне теорије о савршеној конкуренцији и пуној мобилности производних фактора. Иако се ради о индивидуалном и парцијалном приступу регионалном размештају, теорија локације ипак представља почетни корак у разради географског размештаја производних снага.

---

⁴ Alfred Weber: Theory of the Location of Industries, The University of Chicago, 1929.

1.1.3. Теорија полова раста

Теорија полова раста поникла је из француске школе регионалног развоја, а њеним утемељивачем сматра се француски економиста Ф. Регтоух, и његова позната разматрања на тему доминирајуће привреде, полова раста и полова развоја, полова интеграције, области развоја и области интеграције као и осовина развоја и осовина интеграције.

Говорећи о доминирајућој привреди, Регтоух посматра однос између доминирајућих и подређених предузећа (грана) односно између појединих подручја и зона. Дакле, доминирајућа је она фирма која остварује вишкове у размени и те вишкове инвестира у развој своје техничке опремљености. Такође, статус доминирајуће јединице стиче се и припадањем одговарајућој зони или подручју.⁵

За Перуа је доминација универзална појава. Моћне економске јединице, које управљају економском активношћу, примењују агресивну стратегију, ``снагу јачег``, у односу на своје ривале. С обзиром да су у доминирајућем положају, а уједно и носиоци техничког прогреса и бројних иновација, покрећу ``креативну деструкцију`` постојећег стања. Коефицијент доминације стално тежи да буде већи од јединице, и на тај начин доводи до непрестаног удаљавања привреде од стања равнотеже, што доводи до закључка да је доминација дестабилизирајући феномен.

Говорећи о ефекту доминације, Перу истиче да се у свакој националној привреди могу уочити активне и пасивне зоне. Зона А доминира над зоном Б уколико врши директан утицај на зону Б, док се дејство зоне Б не осећа на зони А. Исти критеријум се примењује и на нивоу предузећа и читавих привреда.

Логичан наставак теорије о доминирајућој привреди и активним и пасивним зонама јесте концепција *полова раста и полова развоја* коју Регтоух даје у свом раду ``Note sur la nation de pole de croissance``, где говори о *изменама структуре* кроз појављивање и нестајање индустријских грана, кретање укупног

---

5 И. Росић, Регионална економика Југославије, Научна књига, Београд, 1979.године, стр. 20.

индустријског производа у току сукцесивних периода, различите стопе раста за различите индустријске гране. Друга важна чињеница коју истиче јесте *дифузија раста* – раст се не појављује свуда и у исто време, већ се манифестује у тачкама или половима раста.⁶ Пол раста он конкретно дефинише као скуп покретачких јединица (предузећа, грана) које за собом вуку и друга предузећа или гране утичући на своју околину. Boudeveille описује пол раста као везу секторске и просторне поларизације, односно као скуп динамичких индустрија лоцираних на подручју неког већег града.⁷ Такав пол раста својим сопственим растом може допринети расту укупне привреде, тј. повећању дохотка, запослености и стандарда становништва.

Како наводи наш познати економиста Н. Чобелић, суштина ове теорије јесте у концентрацији индустријске производње у тачкама у којима се могу постићи највеће компаративне предности, за разлику од разуђеног размештаја индустрије који не даје адекватне резултате.⁸ Највеће користи од концентрације производње у великим агломерацијама јесу: ефекат економије обима, ефекат спољне економије који проистиче из груписања међусобно повезаних индустрија, а што доводи до смањења трошкова транспорта и сл., и ефекти агломерације, који подразумевају коришћење изграђене инфраструктуре у градовима, висок тржишни потенцијал, специјализоване услужне делатности и сл.

Још једна интересантна дефиниција пола раста је она коју је дао један од Перуових следбеника, Луис Давен: ``Једна индустријска грана образује пол раста када укупношћу производње и дохотка које она ствара, омогућава развој и раст индустријских грана технички повезаних са њом – техничка кооперација, омогућава просперитет терцијарног сектора кретањем дохотка који ствара – поларизација дохотка, омогућава пораст регионалног дохотка изазивајући прогресивну концентрацију нових активности на датом подручју, које привлачи

---

6 F. Perroux, Note sur la nation de pole de croissance, *Economie appliqué*, 1-2/1955.str.307-320.

7 J. Boudeveille, *Problems of Regional Economic Planning*, Edinburgh, 1966., str.11.

8 Н. Чобелић, *Привреда Југославије, Савремена администрација*, Београд, 1978., стр.250.

могућностима коришћења неких фактора производње – психолошка и географска поларизација.⁹

Пол развоја сматра се ширим појмом од пола раста. Док је пол раста појединачна покретачка јединица - предузеће или индустрија, која доприноси високој стопи раста и промени економске и социјалне структуре у одређеном простору односно региону,¹⁰ полови развоја обухватају половине раста али и стварање нових акцесорних грана које заједно дају кумулативан развој региона.

Сви аутори који су поменути као креатори ове теорије слажу се да је језгро сваког пола развоја у ствари *покретачка или кључна индустријска грана*. Према мишљењу академика Н. Чобелића ове гране по правилу имају стопе раста сопственог производа знатно веће од просечне стопе раста на нивоу индустрије и националне привреде. То се нарочито испољава у почетном или иницијалном периоду, када покретачка индустријска грана највише доприноси привредном развоју, временом тај раст почиње да јењава и стагнира, и уколико не настави са иновацијама и техничким прогресом, почиње да опада а улогу покретачке преузима нека нова грана. Као последица тог процеса, односно услед смене покретачке гране долази и до смене половина раста, који често постају места економске стагнације.¹¹

Перу, као и његови следбеници, бавили су се и анализом облика интеграције, односно ширења и повезивања половина раста на међурегионалном, националном и међународном нивоу. Према њиховим речима, интеграција може бити радијална, осна и вишеугаона.

Радијална интеграција је карактеристична по томе што се ради о најјачем облику повезујућег деловања пола раста. Према Перуовим речима, њена снага је у томе што се ради о производу универзалног карактера који пол раста размењује са другима, а чије коришћење даје много веће ефекте на привредни раст свих јединица у његовој размени.¹²

---

9 Davin L., *Ekonomie regionale at la croissance*, Paris, 1964., str. 56.

10 F. Perroux, *L'economie du XX eme siècle*, Paris, 1964., str.168.

11 Н. Чобелић, Један поглед на теорију половина раста, Неравномерни регионални развој у економској теорији и пракси, Симпозиум, Охрид, 1979.год., стр. 61.

Осна интеграција се везује за осовине развоја, односно представља повезивање полова раста дуж осовина развоја. К. Михајловић посебно истиче значај пловних река као најважнијих осовина развоја, јер су предуслов за велику концентрацију становништва и производних активности, ефикасни саобраћајни коридори, што их чини окосницом индустријализације и главним имиграционим центрима.¹³ Поред пловних река улогу осовина развоја имају и железнице, важнији путни правци и сл. Сви они омогућају повезивање два или више индустријских и урбаних центара, дисперзију привредних активности и ширење утицаја полова раста на окружење. Тако развој започиње у једном центру, а после извесног времена почиње да се шири и повезује са другим центрима дуж осовине развоја што доводи до повећања производње, запослености и укупне привредне активности на тој територији, као последица економског повезивања и интеграције.

Вишеугаона интеграција подразумева образовање читавих области развоја, које настају када се у долинама великих река и дуж главних саобраћајница повеже више полова раста, односно главних индустријских и градских центара. Сви центри се међусобно допуњају, на тај начин подстичу сопствени и изазивају развој нових полова, у чему је и највећи значај вишеугаоне интеграције.

Области развоја настају мађусобним повезивањем полова развоја, који делују међусобно једни на друге, али и на окружење. Полови развоја у оквиру области развоја стварају следеће ефекте:

- Инвестициони ефекат – увећање инвестиција од увођења јединице која индукује раст, преко ефекта ширења, до коначног постизања одређеног циља.
- Производни ефекат – стварање додајног производа, као сума производа добијених из почетних индукованих инвестиција.
- Ефекат повећања прихода – као резултат претходна два ефекта, али с друге стране и повећање прихода диоводи до повећања инвестиција и новог производа.

---

12 F. Perroux, *Multinacional investment and the analyses of development integration poles*, Economies et Societes, Serie F, No 24, Paris, 1973., str.849.

13 К. Михајловић, Регионални аспект привредног развоја, Проблеми регионалног развоја, Зборник радова, Савез економиста Југославије, Београд, 1962., стр.29.

- Ефекат трговинског биланса - ``ови ефекти везани су и за дату област развоја и за област интеграције. Под областима интеграције подразумева се скуп полова интеграције међу којима постоји међусобни повратни утицај једних на друге и повратна спрега између полова интеграције и окружења. Области интеграције представљају шири појам од области развоја, тако да само код оних области развоја код којих полови развоја прерастају у полове интеграције, долази до стварања области интеграције.``¹⁴

Када се изврши дисперзија привредних активности преко нових тачака које се формирају поред значајних саобраћајница или у долини река, где су повољни услови за развој привредних активности, долази до настанка *осовина развоја*. Још ако се у оквиру датих осовина развоја налазе и полови интеграције, онда говоримо о *осовинама интеграције*. Ови процеси према Перуу омогућују дисперзију активности које су биле концентрисане око једне тачке односно пола развоја.

Теорија полова раста је несумњиво дала велики допринос развоју и разради проблематике регионалног развоја. Највећи доприноси ове теорије, према већини аутора, јесу:

- Пре свега њен динамички карактер, и чињеница да наглашава непрестане промене у привредном развоју;
- Посматрање економског развоја као неравномерног, што се закључује на основу идеја о доминацији, поларизованом развоју, покретачкој грани и сл.;
- Заснована је на историјском искуству, тако да ``интерпретација економског раста у прошлости сачињава најважнији корак у обликовању ове теорије.``¹⁵

Неке од најчешћих критичких напомена које се упућују на рачун ове теорије су:

---

14 Росић И., Раст, структурне промене и функционисање привреде, Komino trade, Краљево, 2000., стр.376.

15 Чобелић Н., Привреда Југославије, Савремена администрација, Београд, 1978. стр. 250.

- Не постоји прецизност у одређивању појмова пола раста и пола развоја што има за последицу честу замену појмова или њихову идентификацију;
- Висок степен апстракције и концептуални апарат који се не може лако операционализовати.
- Оно што се често замера овој теорији јесте да није дала одговор на питање како се врши избор полова раста нити како пол раста прераста у пол развоја, односно у пол интеграције;
- Тешко је применљива у недовољно развијеним земљама обзиром да подразумева постојање капитално интензивних покретачких грана, примену технике и сл. чиме неразвијени региони обично не располажу.

1.1.4. Извозна орјентација региона

Још једна економска теорија која покушава да објасни економску основу за бржи развој региона јесте теорија Дагласа Норта¹⁶, који је сматрао да кључну улогу у регионалном развоју треба приписати извозу из региона. Ова теорија не спада у ред теорија које су имале велики утицај на теоријску мисао и практичне потезе у решавању проблема регионалног развоја. Ова је теорија, међутим, интересантна што даје оригиналан приступ за бржи развој појединих региона.¹⁷ Заправо, Норт прави разлику између производње која је намењена извозу и производње која је намењена регионалном, домаћем тржишту.

Производна активност региона треба да прође кроз две фазе: у *првој фази* акценат је на извозно орјентисаним гранама које треба да обезбеде раст дохотка, стандарда становништва, куповне моћи. Извоз ће обезбедити и потребна девизна средства за увоз опреме, модерне технике и технологије, што ће омогућити општи напредак региона, раст тржишта и просперитет. У *другој фази* Норт истиче значај резиденцијалних или споредних активности, које треба да допуњују активност

---

16 D. North: Location Theory and Regional Economic Growth, Journal of Political Economy, vol 63, 1955.

17 З. Аранђеловић, Национална економија, Економски факултет, Ниш, 2008. године, стр. 209-210.

извозних грана, односно ту спадају гране кооперанти, производња производа који су се до тада увозили и сл.

Регион се најпре мора одредити за одређену производну грану која би му омогућила раст дохотка, пораст запослености и ширење тржишта. То доводи до могућности да се у другој фази развоја оствари раст резиденцијалних активности.

Осим тога што истиче директну повезаност између економског раста и извозних активности, Норт анализира и везу између резиденцијалних активности и увоза. У почетним фазама развоја, скоро све мора да буде увезено у регион, међутим, како приход расте, становништво и регион се развијају, тржиште постаје довољно велико да само производи добра и услуге који су се до тада увозили.

Поред очигледних предности и значаја извоза за развој региона, што Нортова теорија истиче у први план, не могу се заобићи критике које су многи теоретичари упутили на њен рачун, почев од Нортовог савременика, Charl Tiebouta, па до наших савремених теоретичара – К. Михајловића, Н. Чобелића, З. Аранђеловића. Највеће критике ове теорије упућене су на рачун тврдње да треба инсистирати на извозу по сваку цену и то без икакве провере те производње на домаћем тржишту. Специјализација региона за извоз не доводи се у питање, али јој не треба давати апсолутни значај. Такође, превише се инсистира и на самосталности региона, јер ту самосталност у пракси треба схватити релативно, обзиром да знамо комплексност односа појединачних региона као делова и привреде као целине.

1.1.5. Теорија специјализације и комплексног развоја

За разлику од претходних теорија које су дело западних теоретичара, теорија специјализације и комплексног развоја потиче од аутора из бившег Совјетског Савеза. Једна од карактеристика ове земље биле су велике наслеђене неравнотежности, регионалне разлике, низак укупан степен развијености. У таквим околностима креатори економске политике су решење тражили у социјализму као систему и централном планирању као инструменту остваривања тих циљева. Већ од првог петогодишњег плана, 1928. године, започиње се са напорима да се ублаже највеће регионалне разлике и омогући оптимално коришћење природних и производних потенцијала на укупној територији земље.

Пробст је дао своју дефиницију производне специјализације региона према којој се ``Под производном специјализацијом подразумева учешће у међународној подели рада, на основу искоришћавања његових привредних и економских преимућстава.``¹⁸

Према мишљењу Н. Чобелића, главна карактеристика ове теорије јесте да за разлику од претходне концепције не подразумева никакву уграђену неравномерност, и да сваки регион поред специјализованих, водећих грана, мора развијати још најмање две групе грана ради остваривања задовољавајућих развојних ефеката. Дакле, на првом и најзначајнијем месту налазе се *гране специјализације* које имају водећу улогу у подизању нивоа развијености региона, које дају печат и особени производни профил и као такве представљају главни покретач развоја. Међутим, регион у оквиру свог производног комплекса мора развијати и тзв. *пратеће индустријске гране, акцесорског карактера*, чији је задатак опслуживање главних грана специјализације, у смислу обезбеђивања сировина, полупроизвода, или обављање даљих сукцесивних технолошких стадијума. Обзиром да наведене активности највећим делом служе извозу, тј. задовољењу потреба других региона, трећу групу производних делатности чине *гране намењене производњи производа широке потрошње*, дакле за задовољење сопствених потреба региона.¹⁹

Посебну пажњу совјетски теоретичари поклањају *концепту комплексног развоја региона*. Логично је да правило да регион има веће могућности за производну диверсификацију уколико заузима већу територију и располаже богатијим и разноврснијим изворима. Такође, комплексни развој подразумева не само развој водећих производних грана, већ и помоћних делатности као и активности намењених задовољењу локалних свакодневних потреба. Треба напоменути да се однос између ове три групе делатности стално мења у складу са развојем науке и технике и променама у нивоу развијености самог региона.

---

18 Пробст, А., Е., Методологически проблеми размештенија производитељних сыл СССР, Наука, Москва, 1969., стр.31.

19 Н. Чобелић, Привреда Југославије, раст, структура и функционисање, Институт за економска истраживања, Београд, 1978. стр.262.

У сврху изражавања размера комплексног развоја региона, теоретичари који су се бавили овим питањем дају и *коэффициент комплексности* који изражава однос између потрошње засноване на сопственој производњи и укупне потрошње у датом региону:

$$Z = \frac{Y_r - X_r}{Y_r - X_r + M_r}$$

где је Z коефицијент комплексности, Y_r укупна производња региона, X_r обим извоза из региона, M_r обим увоза у регион.

Питање којим су се посебно бавили совјетски теоретичари јесте питање *грана специјализације и производних комплекса*. У главном постоји сагласност у вези са тиме шта треба подразумевати под производним комплексом. Економска литература наводи да је у питању фактор који омогућује концентрацију производње у најважнијим центрима и гранама специјализације али и неопходно разуђивање производње у виду пратећих или акцесорних грана. Већ смо навели да успешна стратегија регионалног развоја мора имати осмишљену и планску алокацију производних комплекса у циљу што потпунијег помирења регионалних и циљева привреде као целине. Потребно је сваку грану производње посебно анализирати у смислу њених потенцијалних могућности и доприноса, али и повезаности са другим гранама производног комплекса.

Код дефинисања грана специјализације и мерења њихове економске ефективности, мишљења аналитичара се донекле разликују.

В. С. Немчинов акценат ставља на извозну орјентацију региона, и под гранама специјализације подразумева искључиво оне гране које служе задовољењу потреба других региона, односно гране чија је производња намењена извозу у друге регионе.²⁰ У овом случају коефицијент специјализације добија се стављањем у однос дела производње специјализоване гране намењеног извозу, и укупне производње те гране у датом региону.

---

20 В. С. Немчинов, Теоретические вопросы рационального размещения производительных сил, *Вопросы экономики*, Но. 6, 1961. стр. 14.

Према другом мишљењу, које заступа В. В. Кистанов, треба обухватити укупну производњу специјализоване гране, а не само део производње намењене извозу.²¹

Трећа група аутора, којој припадају и Н. Некрасов и И. Г. Фейгин, наводи да је неопходно узети у обзир читав систем показатеља осим обима производње, који показују релативни удео појединих грана у производњи датог региона, извозу у друге регионе и сл.

Став совјетских теоретичара, према коме специјализација региона уједно значи и одређивање места датог региона у производњи читаве привреде као целине, оживео је и у пракси, захваљујући дугорочном планирању у совјетској привреди. Још једна логична и оправдана претпоставка ове теорије јесте да грана специјализације ``представља само основу око које се формирају и остале економске активности, што искључује једностран развој региона. Међутим, комплексан развој се мора посматрати у склопу са уклапањем региона у територијалну поделу рада. Наиме, развој гране специјализације и формирање спољних економија не подразумева затвореност и аутархичан развој, већ подразумева уклапање дате производне структуре региона у међурегионални размештај производних снага.``²²

Анализирајући основне карактеристике теорија регионалног развоја, мишљења смо да оне *нису на адекватан начин одговориле* на све димензије овог проблема који је вишеслојан и компликованији него што се то на први поглед чини.

- Не само што на посебан начин треба третирати међурегионалне разлике у развијености, већ је проблем и у томе што постоје значајне унутаррегионалне разлике у оквиру посматраних територијалних јединица. Из тог разлога креатори економске политике морају декомпоновати проблематику укупних регионалних диспаритета на барем ове две димензије јер свака од њих захтева другачије мере.

---

21 В. В. Кистанов: Комплексное развитие и специализация хозяйства экономических районов, Москва, 1965. стр. 54-55.

22 Росић И., Раст, структурне промене и функционисање привреде, Komino trade, Краљево, 2000., стр.396.

- Још један велики проблем који је отежавао превазилажење регионалних диспаритета јесте константан утицај, а можемо слободно рећи и доминација, политике над економијом. Решење није у једнократним донацијама и програмима помоћи из иностранства, већ у способности сваког региона, без обзира на његов ниво развијености, да на основу свог унутрашњег, ендеогеног потенцијала, створи сопствени механизам дугорочног раста и развоја. Задатак регионалне политике и њених креатора јесте да пронађу начин на који ће сваки регион понаособ искористити те своје ресурсе. Резултат овакве тзв. place-based политике регионалног развоја јесте да се унапређењем инфраструктуре, образовања, развојем пословања, промовисањем иновација, дакле унапређењем локалног развоја, позитивни ефекти преливају на окружење и доприносе укупном привредном расту.²³
- Није одговорено ни на односе регионалног развоја и савремених демографских збивања, посебно у развијеним земљама. Регулација мађународних миграција као и утицај који пораст броја различитих етничких групација има на земљу домаћина, само су неки од проблема данашњице са којима се сусреће развијени свет. Демографске промене су у великој мери постале политизоване, утичући на међународне, али и билатералне и регионалне односе, као и на стабилизациону и безбедносну политику земаља широм света.

2. Стратегија регионалног развоја и њен значај у економској науци

---

23 F. Barca, P. McCann, A. Rodriguez-Pose: The Case for Regional Development Intervention: Place-based versus Place-neutral Approaches, Journal of Regional Science, vol. 52., NO. 1, 2012., pp 134-152.

Историја је показала да држава није у стању да самостално успешно води целокупну привреду, али с друге стране тај посао се не може у потпуности препустити ни тржишту јер ни оно не доводи увек до оптималних резултата. Најбољим решењем сматра се комбинација једног и другог, односно препустити тржишту кључну улогу у регулисању привредних токова уз сталну контролу и надзор државе која својим мерама преваходно штити стабилност економског система и подстицање развоја неразвијених подручја.

Неадекватан регионални развој једне привреде као и многе неравномерности које носи са собом најчешће су последица лоше политике регионалног развоја али и недостатка одговарајућих системских и интитуционалних механизма. Стратегија регионалног развоја је управо стратешки развојни документ из области регионалног развоја који дефинише основне развојне приоритете регионалног развоја земље и начине њиховог остваривања у наредним годинама.²⁴

У економској теорији и пракси се дуго занемаривала чињеница да слободан тржишни механизам није у стању да успостави равномеран развој свих региона једне привреде, тако да се регионалном развоју није придавао значај који заслужује, што је доводило до погоршавања проблема и продубљивања међурегионалних неједнакости.

Због тога је израда Националне стратегије регионалног развоја једне земље први корак ка системском решавању проблема заостајања појединих региона, али и проблема који се неминовно јављају у развијеним регионима као последица пренасељености и повећаног економско – социјалног притиска. Системска, организована и стална подршка неразвијеним подручјима омогућиће квалитативни напредак целокупне привреде, њен даљи економски развој и просперитет. Основни задатак оваквог развојног документа јесте утврђивање начина остварења основног циља, а то је подстицање равномерног регионалног развоја, што подразумева смањење регионалних неравномерности и сиромаштва, подизање регионалне конкурентности, као и изградњу регионалних институција односно регионалне инфраструктуре. Да би то остварила, Стратегија регионалног развоја мора бити

---

²⁴ *Стратегија регионалног развоја Републике Србије за период 2007-2012.*, Службени гласник Републике Србије, бр.55/05.

повезана са осталим развојним политикама земље – политиком инвестиција, политиком развоја инфраструктуре, политиком запошљавања, туристичком политиком, урбаном политиком, политиком одрживости.

Основни разлог за неопходност доношења Стратегије регионалног развоја јесте превазилажење сукобљених појединачних и општих интереса развоја као и потенцирање и интензивирање развоја појединих региона чије могућности нису искоришћене а могле би пружити вишеструке користи.

Као документ од националног значаја, стратегија регионалног развоја мора садржати одређене целине које ће заједно употпунити слику о томе где се тренутно налази једна привреда и где нам је циљ да је видимо за пет или десет година. То значи да мора обухватити *анализу тренутног стања*, `` која даје целовит динамички приказ свих регионалних неравномерности, свих фактора релевантних за сагледавање достигнутог степена развијености, досадашњих ограничења и проблема.²⁵ Дакле, први корак је сагледавање тренутне слике што се тиче проблема незапослености, недовољне конкуренције, сиромаштва и хуманог развоја, незадовољавајућих институционалних решења.

Следећа фаза јесте дефинисање онога што се жели остварити – утврђивање *приоритетних циљева* и стратешких праваца њиховог остварења. Примарни циљеви којима теже земље из нашег окружења, као и сама Република Србија јесу одрживи развој, заустављање негативних демографских кретања, подизање регионалне конкурентности, смањење регионалних диспропорција и сиромаштва.

Посебан део стратегије обухвата и бави се питањима успостављања ефикасне *регионалне инфраструктуре* или унапређењем рада регионалних институција уколико оне већ постоје.

На крају се наводе *конкретне мере и активности* са роковима, задацима, органима и организацијама надлежним за спровођење стратегије.

Последња Стратегија регионалног развоја Републике Србије урађена је за период од 2007. до 2012. године, и на жалост, након тог периода не постоји стратешки документ из области регионалног развоја који би наставио да се бави проблемима приоритета регионалног развоја и начинима њиховог остваривања у наредним годинама.

---

25 Исто, стр. 3.

Сва озбиљнија истраживања на ту тему као и све развојне стратегије креиране од стране Владе, слажу се око тога шта се сматра најважнијим правцима деловања савремене државе, ради постизања већег нивоа развijenости:

- држава као фактор *повећања националне конкурентности* – побољшање макроекономске стабилности на основу фискалних, монетарних и других правила, побољшање инвестиционог амбијента, на националном и локалном нивоу;

- држава *социјалне одговорности* – која ће пружити економски и социјално прихватљива решења за вишкове запослених, утицати на смањивање разлика у расподели дохотка, спроводити стратегију смањења сиромаштва;

- држава која је *проевропски оријентисана* – и која ће спроводити развојну политику уз примену антимонополског законодавства, либерализацију трговине, али и политику равномерног регионалног развоја и утврђивање критеријума који уважавају европске стандарде у тој области.

Због свих горе наведених разлога може се говорити о вишеструком значају постојања Стратегије регионалног развоја и њене имплементације у пракси.

3. Неопходност равномерног регионалног развоја

Проблем неравномерног регионалног развоја постао је један од најактуелнијих проблема у савременим државама, без обзира на ниво њихове развијености. Наиме, од тренутка увођења процеса индустријализације започео је и процес поларизације односно раздвајања развијених и неразвијених подручја у оквиру једне привреде. Развијени полови с једне стране користе предности специјализације и концентрације производње и расположивост фактора производње, док с друге стране постоје читава подручја, обично рурална, која су напуштена и неразвијена и заостају за остатком земље.

Како процес индустријализације одмиче, тако се проблеми само поштравају. Проблематична подручја сада постају депресирани или критичне области које не могу да иду у корак са развојем технологије, ускраћене су развојем нових саобраћајних праваца, променом спољнотрговинских токова и доживљавају пад привредних активности и општу стагнацију. Алармантан проблем постају и

суперконцентрације градова, непрегледне агломерације које се јављају у постиндустријским привредама које су до те мере пребукиране и оптерећене да доводе до великих деградација квалитета околине и дизекономије.

Из тог разлога савремена теорија привредног развоја не може да се замисли без регионалног развоја као њеног саставног дела и посебног подручја истраживања. Још класична теорија локације говори о аутоматском уравниотежењу економског система након изненадног поремећаја, уз претпоставку самоуравниотежења локације ресурса, претпоставку о савршеној конкуренцији и међурегионалној покретљивости фактора производње. У таквим поједностављеним околностима, аутоматски би дошло до преливања из развијених у неразвијене, тј. из суфицитарних у дефицитарне регионе и изједначавања доходака и запослености.

Међутим, у стварности не постоји овакво аутоматско уравниотежење. Због тога је много реалнија теорија регионалне неравнотеже која прихвата регионалне диспаратете као саставни део сваке привреде која је пошла путем индустријализације. Тржишни механизам управо доприноси продубљавању и кумулирању регионалних разлика чинећи развијене још богатијим, а неразвијене све сиромашнијим и заосталим, са великом емиграцијом, стагнантним дохотком и запосленошћу, недовољном тражњом и неразвијеним тржиштем. Због свега овога, оптимално функционисање привреде поред аутоматског, односно тржишног регулационог механизма подразумева функционисање и механизма државне регулације. Јер, како примећује познати теоретичар Самјуелсон, оптималност у реалном животу не само да подразумева одступање од модела слободног тржишта већ иде и у правцу закључивања да реални живот никада и није био ни близу овог модела привређивања.

Према представницима ове теорије излаз из продубљивања регионалних диспаратета био би у техничком прогресу, акумулацији капитала и расположиве радне снаге и већем обиму директних инвестиција у заосталим регионима. Структурна неравнотежа незаобилазан је елемент развоја капиталистичких привреда које функционишу на основу тржишног механизма.

Дакле, свака савремена привреда мора тежити економској и социјалној равнотежи свих делова земље уз постизање оптималне поделе рада на целој територији узимајући у обзир објективне развојне могућности и потребе свих региона. Како ће се то остварити зависи од специфичности сваког региона, његових природних потенцијала и економске структуре. Равномеран економски и социјални развој је таквог карактера да захтева дугорочно и свеобухватно ангажовање државе а не изоловане и краткорочне интервенције.

3.1. Процес поларизације у оквиру савремене привреде

Бавећи се овим питањем, економисти најпре указују на разлике које постоје између развијених и неразвијених земаља. Иако регионални проблеми постоје и у једнима и у другима, разликују се међусобно у мери у којој се испољавају, па самим тим и начинима на који су третирани. Према речима Н. Чобелића, поларизација развијених привреда се најчешће огледа у постојању депресивних региона с једне, и суперконцентрацији привредних активности у гигантским градовима с друге стране.²⁶ Карактеристика савремених капиталистичких привреда је успон градова као стратешких економских места услед дубоке структурне трансформације евидентне у овим економијама. Она утиче на градове на више нивоа, од провинцијског до глобалног. У срцу овог дубоког структурног тренда јесте то да чак већина материјалних економских сектора (рудници, фабрике, транспортни системи, болнице) купују много више услуга за своје фирме и то услуга из области осигурања, рачуноводства, права, финансија, програмирања софтвера... Ово су такозване 'посредничке или међуфазне услуге', које се пружају у градовима, иако су на пример рудник или железара сервисирани у не урбаним, слабо развијеним срединама. Стога, чак и привреда усредсређена на производњу или рударство ће користити урбану економију пословних услуга. Фирме које послују на рутинским и под-националним тржиштима купују све више ових услуга из више локалних или регионалних градова што објашњава раст професионалне класе и повезано

---

26 Н. Чобелић, Привреда Југославије; раст, структура и функционисање, Савремена администрација, Београд, 1978. године, стр. 272.

окружење у градовима који нису глобални. Разлика је у томе што глобални градови могу да се носе са сложенијим потребама фирми и берзи које послују преко националних граница.

Можемо рећи да је кључна карактеристика савременог доба огроман број појединачних кругова који пресецају свет повезујући специфичне групе градова. Ти кругови су различити: неки су специјализовани, неки нису, неки су регионални а неки глобални. Иако су многи од ових глобалних кругова одавно постојали, 1980-их година почиње да се мења њихова полиферација и њихови све сложенији организациони и финансијски оквири. Ови кругови су заједно почели да конституишу међуградска географска подручја која функционишу као инфраструктура за глобализацију. И они све више урбанизују глобалне мреже, остављајући у све већем заостатку неразвијена подручја која опстају као извор сировина и полупроизвода.

Резултати ових структурних стања постају глобални градови, умрежени у урбаном простору. Раст високо профитних фирми за пружање корпоративних услуга као и професионалне класе са високим дохотком, постаје видљив у урбаним срединама где непрестано расте тражња за луксузним пословним просторијама, зградама, луксузним ресторанима. Ова чињеница баца у други план подручја са скромнијим приходима и профитима, без обзира што то није здраво за тржиште са аспекта савршене конкуренције. Зато урбани процес у развијеним економијама сам по себи постаје предмет надметања.

Неразвијене земље, које нису још увек у толикој мери захваћене глобалним процесима, боре се са проблемима оскудице фиксног капитала и одсуства индустријских традиција, док доминантан елемент њихових привреда чине огромна пространства која су веома заостала.

Феномен поларизације доводи до продубљивања разлика између развијених и неразвијених подручја и све већег јаза у економској развијености и животним условима између градова-мегалополиса и онога што се назива провинцијом.

Овакав тренд не везује се искључиво за садашње време. Академик К. Михајловић још шездесетих година двадесетог века говори о осовинама развоја као форми територијалне поларизације: ``Осовине развоја су историјски настале било као резултат двају или више привредних центара, било као последица развоја саобраћајница, или, пак, кретања робних токова у одређеним правцима. Но,

независно од узрока настајања, осовине су у многим земљама постале доминантна форма територијалне поларизације, што значи да оне располажу великом атрактивном снагом. Осовине можемо схватити као развијену инфраструктуру и екстерну економију у одређеним правцима, који нуде повољне услове са становишта трошкова и пласмана производње, вршећи истовремено снажну мобилизацију свих ресурса. Од посебног значаја су оне осовине које имају међународни карактер.²⁷

Главни проблем неразвијених подручја јесте што се не налазе на некој осовини развоја или им недостају велики градови који би покренули развој односно били носиоци динамичког развоја.

Треба напоменути да је поларизација према многим ауторима неизбежна на ниском нивоу развијености земље, чак може бити и економски оправдана у смислу да диференциране активности остварују и многе интеграционе везе у структури привреде, дајући јој додатни импулс за развој. У тренутку када привреда достигне одређени степен привредног развоја, када суперконцентрација становништва у главним центрима почне да ствара огромне тешкоће и обесхрабрује развој провинције, поларизација треба да уступи место сужавању међурегионалних разлика.

Релативно велике неравномерности које постоје у нивоу развијености појединих земаља, као и између појединих региона унутар развијених па и неразвијених земаља, произилазе из различитих фактора, од историјских и природних до политичких. Водеће светске привреде су још на почетку свог развоја почеле да примењују поједине инструменте заштите националне привреде од било каквог могућег дејства и конкуренције других земаља. Ту се пре свега мисли на увођење царинских и других баријера које су у великој мери довеле до модификације дејства закона вредности, који иначе управља токовима слободне конкуренције. С друге стране, неразвијене и зависне земље нису у стању да се ослободе директне политичке и економске доминације метропола, тако да су у потпуности изложене свим негативним карактеристикама јаке конкуренције привреда развијених земаља.

---

27 К. Михајловић, Актуелна питања неразвијених подручја Југославије, Економски институт, Београд, 1970. године, стр. 27.

Оваква тенденција изражене поларизације у свету наставила је да се шири и незаустављиво напредује, до те мере да су неразвијене и земље у развоју, да би се ослободиле свог неравноправног положаја у односу на развијене, принуђене да се боре за сопствено економско осамостаљивање, док развијене земље и даље све више настоје да ограничавају дејство закона вредности у међународној економској размени. На тај начин настоје да себи створе окружење и равнотежу на међународном нивоу, која ће одговарати искључиво уском кругу водећих светских сила, и на чијој ће основи моћи још даље да се развијају.

Изразите неравномерности на међународном плану могу се сликовито представити односом дохотка по становнику између најразвијенијих и најзаосталијих земаља. Наиме, национални доходак *per capita* у Луксембургу, као земљи која према подацима Међународног монетарног фонда има највећи доходак по глави становника (70,000 \$), скоро 120 пута је већи од *per capita* дохотка Малавија (596\$), као земље трећег света која себи не може да обезбеди минимални темпо економске експанзије²⁸. Ове неравномерности су много јаче изражене на међународном плану него на националном, односно разлике између развијених и неразвијених земаља много јаче изражене него између развијених и неразвијених региона у оквиру једне привреде. То произилази из чињенице да се ради о релативно малим територијама под заједничком државном управом, с тим да свака од земаља чини мање или веће напоре да реши проблеме неравномерности унутар националних граница.

Овакав тренд заостајања неразвијених подручја за темпом привредног развоја развијених земаља наставља се и још више поопштрава у савременим условима. Томе у прилог иду мере државне интервенције које директно подржавају интересе најкрупнијих и најјачих привреда инструментима као што су давање фискалних олакшица монополистичким организацијама, подржавање монополистичких цена, давање премија и субвенција и сл. То истовремено убрзава процес концентрације и централизације капитала у одређеним развијеним областима. Истина је да се истовремено спроводе и одређене мере интервенције у

---

28 Међународни монетарни фонд, World Economic Outlook Database, 2010.

прилог неразвијених региона – прерасподела дохотка, извођење јавних радова и сл., али ефекат тих мера је много слабији од ефекта предходно наведених мера.

3.2. Фактори који утичу на локацију савремене индустрије

Аутори који су се бавили проблематиком регионалног развоја се слажу око чињенице да је индустријализација у већој или мањој мери захватила све делове света, али различит је акценат и значај који придају различитим факторима који директно утичу на развојне тенденције и локацију појединих индустријских грана.

Првобитно су транспортни трошкови и близина тржишта играли главну улогу приликом избора локације производње. Тако је у Веберово време локација сировина или њихова увозна цена, уз трошкове транспорта, играла најзначајнију улогу у размештају или проширењу индустријских капацитета. Међутим, тада је достигнути ниво технике и технологије био низак у односу на савремене услове. Данас, захваљујући савременом техничком развоју, транспортни трошкови имају све мање учешће приликом одабира локације индустрије, а све више остали фактори. Т. П. Бергин најзначајнију улогу додељује квалитету и квантитету образоване радне снаге, док су по њему транспортни трошкови и извори сировина тек на десетом, односно петом месту.²⁹ Приликом одабира локације инвеститор осим анализе трошкова производње и транспорта, мора у најмању руку истражити и обим потенцијалне тражње и тржишта али и трошкове агломерације (инфраструктуре, земљишта, таксе и порезе). Најчешће анализа мора обухватити и инострано тржиште, јер масовна производња омогућује излазак из локалних и националних оквира.³⁰

И Ch. D. Harris, у свом делу *The Monnet as a Factor in the Location of Industry in the United States*, истиче да се тежиште локације индустрије све више преноси према извору радне снаге и тржишту (потрошачу).³¹

29 T. P. Bergin and W. P. Eagan, *Government Measures for the Promotion of Regional economic Development*, Nag, 1964.

30 Видети: Пробст, А., *Размещение социалистической промышленности*, Москва, 1962.

31 Harris, Ch. D., *The Monnet as a Factor in the Location of Industry in the United States*, *Annals of the Association of American Geographers*, No.4, 1954.стр.341.

Један од наших аутора који се бавио овом проблематиком, М. Т. Живановић, истиче рецимо значај тзв. спољних уштеда које смањују укупне трошкове предузећа и повећају свој утицај на избор локације производње.³² У том смислу наводи да велики значај може имати изграђена инфраструктура (електро, водоводна, саобраћајна), развијено основно, средње и високо образовање, постојање здравствених центара који ће обезбедити и одговарајућу здравствену заштиту, јавне службе које су добро организоване и сл. Ово нарочито важи за мања предузећа, која немају средстава да улажу у инфраструктуру, док велика и јака предузећа имају финансијску моћ и да инвестирају у унапређење и изградњу инфраструктуре, али и захваљујући предности економије обима и смањења трошкова по јединици производа да лакше реализују робу на удаљеним тржиштима.

На сличан начин Живановић анализира и утицај механизације и аутоматизације на избор локације индустријских капацитета, и наводи да: *`` треба правити разлику између иновација у технолошким поступцима, што је везано за постојеће производне капацитете и на постојећој локацији и иновације у производњи нових производа. ``*³³ Према овом аутору иновације које доводе до настанка нових производа или увођење најсавременије технике и технологије захтевају измештање индустрије на нову локацију јер је потребна изградња новог производног предузећа обзиром да постојећа локација не задовољава нове захтеве.

Бавећи се истом тематиком, М. Виленский у свом раду *``К вopроси о влиянию технического процесса на размещение производительных сил``*, говори о значају високо образоване радне снаге која је примерена савременој техници и технологији. То значи да ће инвеститор тежити локацији која располаже таквом радном снагом, а што су обично данас највећи светски центри.³⁴

Фактор који данас има посебан значај и утицај на локацију индустрије јесте јефтина радна снага. *``Локационо приближавање јефтинијој радној снази надјачало је фактор тржишта и транспортних трошкова. Као пример ове врсте данас се може узети Кина. ... Огромно сељење капитала (инвестиција) са Запада*

---

32 Видети: Живановић, М. Т., Локација савремене индустрије, Рад, Београд, 1971.

33 Живановић, М. Т., Локација савремене индустрије, Рад, Београд, 1971., стр. 261.

34 Видети: Виленский, М., К вopроси о влиянию технического процесса на размещение производительных сил, Вopроси економски, бр.9. Москва, 1976.

*важи и за Русију, Индију, Јужну Америку, за земље које обилују понудом незапослене радне снаге, неискоришћеним природним ресурсима (сировинама, енергијом) и незасићеним тржиштем.*³⁵ И заиста, то једносмерно сељење капитала и инвестиција из земаља са високом ценом рада, јаким синдикатима, високим критеријумима заштите животне средине, ка земљама у развоју поприма све већи интензитет из простог разлога што је основни мотив сваког произвођача смањити трошкове и повећати профит.

Салваторе указује на предности измештања производње у мање развијене земље, наводећи да инвеститор има прилику да задржи знање и технологију коју поседује, тј. да не продаје лиценцу, а да за држи квалитет израде уз ниже трошкове рада. Као још један битан разлог наводи и контролу и сигурно снабдевање сировином и репроматеријалом, обзиром да су у развијеним земљама у великој мери искоришћене залихе сировина и енергије потребне за даљи привредни раст. Велика је уштеда производити и компоненте (делове и полупроизоде) за чију производњу је довољна неквалификована радна снага, па их транспортовати у место матичне фирме где ће стручни кадрови довршити производ до краја.³⁶

Савремене тенденције успостављања јединственог тржишта, као што је тржиште ЕУ, са своје стране утичу на прерасподелу постојећих и лоцирање нових индустријских капацитета. У сталној потрази за атрактивнијим производним локацијама индустрије ће се селити из једних региона у друге, јачаће утицај центара са бољим положајем у односу на тржиште и расположиве расурсе, јачаће значај подручја са неискоришћеним или недовољно искоришћеним сировинама, док ће многа подручја, из којих се измешта производња, попримити карактер депресираних.

Тенденција креирања јединственог глобалног тржишта која је карактеристична за двадесети век довела је до тога да су се економске и политичке границе између држава брисале, а све у интересу једноставнијег протока капитала и роба, и измештања читавих индустрија на нове локације. У таквој суровој конкуренцији опстају само најјаче компаније, окренуте будућности, свесне

---

35 Вулетић, С., Регионални развој, Државни универзитет у Новом Пазару, Крагујевац, 2014. стр.109.

36 Видети: Салваторе, Д., Међународна економија, Чуруга принт, Београд, 2009.

најзначајнијих светских ресурса чији власници морају да постану. На првом месту мисли се на продор на растућа тржишта, још увек неискоришћена, са великом концентрацијом становништва и изграђеном инфраструктуром, какво је тржиште Русије после распада СССРа, које постаје најпримамљивије тржиште за сељење капитала са Запада и проширење производње великих компанија. Користи од такве сарадње имаће и руска привреда којој је у интересу да подигне стратегију економског развоја на виши ниво, уз више фазе прераде и усвајање нових технологија, уместо да се задржи на производњи и извозу сировина и енергената што је чинила раније.

Поред растућих тржишта, транснационалне корпорације настоје да заузму и светске залихе пијаће воде, енергије и сировина, али и пољопривредног земљишта, обзиром да се број становника увећава толико брзо да ће се прве несташнице осетити средином овог века, бар према прогнозама Европске комисије.

Тренд који је био карактеристичан за читав двадесети век јесу и интеграције и аквизиције међу компанијама, пре свега у водећим светским привредама, САД, Великој Британији, Немачкој, Француској. Било да су у питању споразумна или непријатељска преузимања циљане компаније, основни мотив ових интеграција јесте обезбеђење раста компаније, остваривање крајњег профита који је већи као заједнички, него као збир појединачних као и диверсификација активности.³⁷

3.3. Равномерност регионалног развоја у Европи и свету

3.3.1. Неједнакости у свету

Карактеристична одлика модерног друштва јесте глобална подела на богате и сиромашне. Линија раздвајања између богатог севера и сиромашног југа уз мања одступања може се повући дуж 30° с.г.ш., (изузимајући Кину и Индију изнад и Аустралију и Нови Зеланд испод ове границе). Подела на развијене и неразвијене, односно земље у развоју, врши се на основу низа економских, социјалних и

---

³⁷ Видети: Гоган, П. А., Интеграције, аквизиције и реструктурирање компанија, Прометеј, Нови Сад, 2004.

демографских показатеља, при чему се најчешће користе друштвени производ *per capita*, секторска структура привреде, ниво образовања становништва, квалитет здравствене заштите, индекс људског развоја (HDI) који обухвата већи број показатеља и наравно највиши је у најразвијенијим земљама света.

На основу података из извештаја *Human Development Report 2013*. могу се илустровати главни представници развијених односно неразвијених региона у свету:

Табела 1: Индекс људског развоја (скр. енг. ХДИ) у развијеним и неразвијеним регионима.

Мање развијени региони (LDC)	HDI	Развијени региони	HDI
Јужна Америка	0.71	Јапан	0.91
Источна Азија	0.61	САД	0.93
Југоисточна Азија	0.52	Аустралија	0.93
Блиски исток	0.51	Источна Европа	0.85
Јужна Азија	0.29	Западна Европа	0.91
Субсахарска Африка	0.23		

Извор: *Human Development Report 2013*.

За разлику од развијених региона - некадашњих колонијалних сила а данашњих најјачих привреда света, мање развијени региони се боре са различитим друштвеним и економским проблемима.

Становништво земаља најнеразвијенијег подручја – Субсахарске Африке, је у таквим животним условима да најчешће немају ни довољно хране. *Стопа раста становништва* је вишеструко већа од стопе раста пољопривреде која није у стању да обезбеди довољне количине основних намирница смањујући стандарде животних услова. У другим земљама је огроман притисак на обрадиве површине којих нема довољно, или пак велики притисак на мегаградове који су стихијски расли без икаквих урбанистичких планова и немају основне услове за живот.

Још једна од сурових карактеристика савременог света јесте и *неједнака дистрибуција пољопривредног земљишта*. Наиме, рурална популација која је масовна у неразвијеним земљама, није и власник обрадивих површина, које су у власништву малог броја богатих, па је приморана да продаје свој рад по изузетно

ниским ценама. Типичан пример су Парагвај или Гватемала, где 1% становништва поседује 80% односно 40% пољопривредног становништва.

Застарела техника и технологија, ниска економија обима, недовољно улагање у образовање радне снаге, одлив високо образованих кадрова само су неки од узрока *ниске продуктивности рада* у овим земљама.

Недостатак капитала и инвестиција још један је изражен проблем недовољно развијених земаља. Инвестирање отежавају политичка нестабилност, инфлациони удари, високе каматне стопе на кредите, корупција, па из тих разлога и они малобројни власници капитала тај исти улажу у иностранству чиме додатно отежавају иначе тешку ситуацију своје земље.

Велики јавни дуг који у екстремним случајевима превазилази и 100% годишњег бруто друштвеног производа (таква ситуација запамћена је у Нигерији 2005. године), потиче од великог задуживања неразвијених земаља, јер нису никада успеле да отплате своје кредите услед неповољних економских дешавања на светском тржишту и сопственог неефикасног пословања.

На крају, неадекватан смештај, немогућност запослења, непостојање здравствене и еколошке заштите нити контрола болести, недовољно образовних могућности, непостојање полних, верских, политичких и других равномерности оличење су неразвијених региона света и становништва које се са њима суочава.

Не треба занемарити ни природне факторе који додатно отежавају положај неразвијених земаља. Тако неке од најсиромашнијих земаља света – Авганистан, Непал, Бутан, Лаос у Азији, као ни Мали, Нигер, Чад, Централноафричка република, Уганда, Руанда у Африци, немају излаз на море. То што је тако много земаља без излаза на море сиромашно није случајност. Привредни развој у великој мери зависи од међународне трговине која је у значајној мери тежа уколико не постоји излаз на море. То што нека земља нема излаз на море не значи да је осуђена на крајње сиромаштво, али представља додатну сметњу развоју, поготову када је окружена сиромашним, приобалним привредама. (...) У најмање развијене земље убрајају се и неке мале острвске привреде које такође могу да буду веома угрожене,

између осталог и због изложености екстремним временским непогодама (као што су тропски циклони, налети олуја и суше).³⁸

У скоро свим земљама света постоји јасно изражена разлика у квалитету живота између села и града, што се односи на висину дохотка по становнику, на то шта људи раде и чиме се баве да би зарадили за живот, на густину насељености, квалитет јавних услуга, стопу наталитета и сл. При томе, постоји непрестана миграција становништва из села у град из горе наведених разлога.

Велике су разлике у неједнакостима на периферији и у центру. Глобализација постоји и функционише у градовима кроз конкретне процесе, изграђено окружење и просторне форме. Ови евидентни услови сваком граду дају сличности и разлике у односу на друге градове. Густина насељености је маркер пословним центрима у скоро свим мањим и већим глобалним градовима. Ова коезистенција просторног распршивања, дисперзије широм света и централизације у градовима иде у прилог идеји да је просторна дисперзија нова, пост-модерна урбана форма (типичан пример је Лос Ањелес) нове економске и културне динамике. Овај модел великог растурања, тј. дисперзије, називају често пост-модерни град, док урбане агломерације и густо насељени градови припадају старијој економској фази.

Просторни облици и густине локације могу да се разликују у великој мери од града до града. Тако централни делови Јоханесбурга и Мексико ситија на пример, изграђени су у новим центрима, на ивици старог језгра града и немају превише високе зграде. С друге стране, Њујорк има највећу густину у центру, старом граду, са изузртно високим зградама.

Лондон, водећи глобални град тренутно, нема неку велику густину насељености у поређењу са Њујорком, али његова густина скаче када узмете у обзир само радна места. Ове мапе добро илуструју потребу за огромним концентрацијама веома ратзличитих специјализованих фирми у циљу креирања урбаног капитала знања.

---

³⁸ Сакс, Ц., Доба одрживог развоја, Центар за међународну сарадњу и одрживи развој и Службени гласник, Београд, 2014. године, стр. 46.

Како се ови процеси настављају, урбани простори постају и концентрације нових техничких могућности. Све већи број зграда су локације за разне интерактивне технологије. Посебна глобална комуникациона инфраструктура повезује одређене скупове објеката широм света, производећи високо специјализовану интерактивну географску мапу у којој су глобалне фирме спремне да плате високе премије за стратешке локације. Највреднија подручја глобалних градова, нарочито финансијски центри, сада садрже комуникациону инфраструктуру која може да се развија и надограђује без потребе за физичким ширењем на околне територије. Они такође садрже и посебне техничке могућности које остали делови града не поседују.

Очигледно је да свет поприма мултиполарни карактер уз многобројне глобалне градове као полове раста и центре моћи. Амерички градови полако губе своју позицију најмоћнијих, док се европски и азијски градови пењу ка врху, што не значи да САД нису више јаке нити богате, већ да други региони у свету почињу да се уздижу и развијају.

3.3.2. Неједнакости у Европи

Што се тиче Европског континента, регионалне неједнакости су такође веома изражене. Смањење диспаритета у нивоу развијености између развијених и неразвијених региона, укључујући и рурална подручја, представља један од главних циљева регионалне политике Европске Уније. Регионализацији и регионалном планирању је највише пажње поклањано током педесетих и шездесетих година двадесетог века, у оквиру чега су решавана питања убрзане индустријализације и урбанизације, максимизирања економске и технолошке продуктивности, као и смањења међурегионалних разлика.

Други талас регионалног планирања и обнове регионалне политике у Европи према Куклинском траје од почетка деведесетих година, пре свега у

развијеним земљама.³⁹ Између ова два периода, европско регионално планирање је преживело општу економску кризу седамдесетих и осамдесетих година, када је спало у други план, потиснуто борбом за што већом ефикасношћу и повећањем конкурентности.

Крај двадесетог века у Европи је карактеристичан по многобројним локалним, националним и регионалним пројектима везаним за одрживи развој, креирање регионалних мрежа и уопште активностима које можемо обухватити називом ``Европа у регионалној плими``⁴⁰. ``На делу су три тренда: прво, врши се одређена централизација функција на супранационалном нивоу (тј. на нивоу целовите Европе), друго, део функција националних држава преноси се на нове и старе регионе, и треће, врши се административно и укупно укрупњавање локалних заједница. Овакви трендови означавају потврду образаца који су се у Европи стабилизovali у дугом периоду експериментисања, али и одређени помак у односу на њих. Поред тога, за најразвијенији део Европе карактеристични су нови облици регионалног повезивања и удруживања, што прати и одговарајуће померање регионалних граница. Како се у Европској Унији смањује значај националних/државних граница, региони се све више међусобно повезују и удружују на међународном нивоу и формирају транс-европске регионе супранационалног значаја``⁴¹.

Главни циљеви и приоритети у оквиру политике регионалног развоја Европске Уније јесу:

---

39 Видети: Куклински, А. Efficiency versus Equity: Old Dilemmas and New Approaches in Regional Policy, European Policies Research Centre, University of Strathclyde, 1990.

40 Вујошевић, М., Обнављање регионалног управљања и регионалног планирања – прилог за израду прелиминарног теоријског и општеметодолошког оквира. *Просторно планирање, регионални развој и заштита животне средине*, (ур. Перишић, Д.), ИАУС, Посебна издања 28, Београд, 1996., стр. 3-10.

41 Ђорђевић, Д., Ђорђевић, Ј., Нова географија Европе, регионализација и регионално планирање, *Регионални развој и демографски токови балканских земаља*, (ур. Аранђеловић, З., и Глигоријевић, Ж.), Економски факултет Универзитета у Нишу, Ниш, 2000. године, стр. 16.

- Унапређење и структурно прилагођавање региона који заостају у развоју, односно чији је бруто домаћи производ испод 75% просека Уније;
- Осавремењивање и реструктурирање депресираних региона, захваћених индустријским слабљењем, у којима су заступљене старе опадајуће индустријске гране, па нису у стању да се изборе са међународном конкуренцијом;
- Развој и структурно прилагођавање сеоских, као и слабо насељених подручја;
- Модернизација и обнављање у области пољопривредне производње и рибарства;
- Пораст запослености укључујући и преквалификације и професионално обучавање радника које изискује стални техничко технолошки прогрес;
- Изградња и модернизација инфраструктуре и опремање јавних служби;
- Пројекти очувања и унапређења животне средине;
- Финансирање и помагање иновација и изградње пословних центара;
- Развој туризма и сл.

Осим Европског фонда за регионални развој (ERDF), основаног 1975. године, постоји још низ финансијских институција чији је задатак да допринесу смањењу регионалних диспаратитета међу земљама, и уопште подизање нивоа економске развијености – Европска инвестициона банка (EIB), Европски социјални фонд (ESF), Кохезиони фонд као и велики број пројеката и активности које омогућују неразвијеним земљама чланицама бржи развој а онима које нису чланице бржи улазак у економску и монетарну унију.

Процес глобализације је довео до тога да региони – било развијени или не, морају одговорити изазовима глобалног система конкуренције, јер од њихове способности да успоставе и задрже конкурентну способност, зависи и опстанак локалних компанија, запосленост и функционисање друштва уопште.

М. Кастелс, истраживач савремене, информационе епохе, истиче улогу и значај региона у спољно економској делатности светске економије. Према његовим речима, регион националне привреде постаје део вишеслојног просторно –

економског система светске привреде, и тај део има самостално значење и вредност за светски развој. Глобални свет у коначном постаје вишестепени просторно економски систем, у којем као субјекти наступају:

- 1) националне државе,
  - 2) наднационално образовање (блокови држава представника организација),
  - 3) мултинационалне корпорације,
  - 4) националне фирме, које реализују спољно – економску делатност,
  - 5) региони националних економија, градови и такође посебни локалитети,
- који узимају учешће у системима светских привредних веза.⁴²

Проучавајући ниво развијености појединих региона ЕУ, аутори начешће користе *индекс регионалне конкурентности (RCI)*, који у себи инкорпорира економске и социјалне показатеље, а који показује способност земље или региона да обезбеди атрактивну и одрживу средину за живот и рад појединаца и компанија. Према статистичком извештају Европске Комисије, најконкурентнији региони у ЕУ у 2013. години, на основу овог индекса, налазе се у земљама Бенелукса, Данској, Немачкој, Аустрији, Шведској и Финској, југоистоку Велике Британије и северу Француске. Насупрот њима, најмање развијени региони налазе се на југоистоку Европе – у Бугарској, Грчкој, Румунији.⁴³

На крају, може се закључити да су регионалне неједнакости у Европи и свету врло изражене. Активности које се предузимају у контексту изједначавања и уравнотежења развоја од стране различитих регионалних и међународних фондова нису довољне да минимализују постојеће регионалне неравномерности. Једини излаз за неразвијене регионе може бити пораст конкурентности и здрава пословна средина која ће бити примамљива за приватна улагања.

4. Координација сектора и региона

---

42 Кастелъс, М., Информационная эпоха, ГУ ВШЭ, 2000. год.

43 Eurostat Regional Yearbook 2014.

Проблем координације сектора и региона пре свега се односи на координацију између целине и делова, односно између секторских приоритета и региона, укључујући и неразвијена подручја. Ово је један од важних сегмената дугорочне регионалне политике која је једина у стању да обезбеди синхронизован развој неразвијених подручја са осталим секторима и гранама у привреди. Изолован приступ развоју неразвијених подручја управо доводи до продубљивања проблема и све већег заостајања за остатком привреде. Као фактор координације неразвијених подручја са читавом привредом неизбежни су и међурегионални односи у које ступају региони између себе као последица територијалне поделе рада. Наравно, проблем координације се поставља и за друга подручја, не само за неразвијена.

Иако према класичној школи слободне тржишне снаге треба да доведу до аутоматског успостављања равнотеже у развоју свих делова привреде, у пракси се дешава управо супротно.

Одсуство државне интервенције неизбежно води поларизацији која доводи до концентрације производње и ресурса на једној страни и формирања неразвијених, заосталих подручја на другој. Практика многих земаља је потврдила да економска логика тржишне привреде не може сама по себи да доведе до кретања капитала и ресурса из развијених у неразвијене регионе нити оснивање нових предузећа у неразвијеним од стране предузећа у развијеним регионима. Профит, као једини мотив улагања, константно се извлачи из неразвијених региона и концентрише у развијеним градским агломерацијама. До извоза капитала може доћи једино ако је нека компанија заинтересована за експлоатацију сировина у другим подручјима, а што опет иде у корист развијеним центрима. И тада, када предузећа из развијених подручја покрену неку индустрију у неразвијеном региону та индустрија остаје зависна и потчињена оном ко је покренуо и не дозвољава јој се да стекне самосталност чак и када запошљава велики број радника и располаже напредном технологијом. Тако да се тешко може десити да спонтан извоз капитала у неразвијена подручја доведе до смањења регионалних разлика и усклађивања међурегионалних односа.

У свакој привреди се непрестано јавља потреба за координацијом и усклађивањем циљева на нивоу појединачних економских субјеката, региона и укупне земље. Наиме циљ сваког појединачног предузећа или индустријске гране јесте максимизација профита и минимизација трошкова производње и транспорта. На нешто вишем нивоу, на нивоу региона, у први план се истиче потреба за максимизацијом стопе економског раста, потрошње по глави становника и сл, док се на нивоу укупне привреде пропагира пораст националног БДП-а, укупне потрошње, запослености.

Такође, циљеви наведених интересних група могу бити у међусобно конкурентном, комплементарном или независном односу. Најбоља варијанта, када су циљеви у комплементарном односу, значи уједно и поштовање критеријума макроекономске ефикасности, јер реализујући један циљ, остварујемо истовремено и други.

Некада се свесно, из друштвено – политичких разлога, жртвује економска ефикасност и неком региону додељује производња која ту нема оптималан смештај, и на тај начин задовољава уски интерес једне територије насупрот ширем, глобалном интересу земље.

У ретком случају неограничених ресурса и непостојања оскудних средстава развојни циљ једне територије неће угрожавати развојни циљ друге територије, нити привреде као целине.

Конфликти најчешће настају приликом утврђивања приоритетних циљева, распореда инвестиционих средстава и лоцирања покретачких грана. Концепт поларизованог развоја може успешно да преброди овакву ситуацију. Неопходно је спознати све предности и недостатке сваког појединачног региона, и у складу с тиме наћи адекватан пол развоја који ће бити покретачка снага самог региона, а у највећем броју случајева, његови позитивни ефекти шириће се и на окружење.

4.1. Покретачка грана и њена улога у динамичном развоју и просперитету земље

Када је утврђена адекватна типологија региона потребно је дефинисати секторску политику и пронаћи одговарајуће полове раста који ће омогућити остваривање позитивних ефеката не само у конкретном региону него и на нивоу привреде као целине. Заправо алокација привредних активности мора имати потпуни ефекат у оквиру самог региона али не сме нарушавати интегритет развоја сектора. Креатори политике регионалног развоја у ствари имају ни мало лак задатак да испоштују отвореност и индивидуалност региона с једне стране и да га синхронизују са секторском политиком у размерама читаве привреде, односно развојем других региона.⁴⁴

Привредна грана која треба да преузме улогу пола развоја у региону дакле треба да буде заснована на ресурсима којима сам регион располаже. За неразвијене регионе је обично карактеристично да располажу природним ресурсима на основу којих треба засновати и развити пре свега прерађивачку индустрију која ће отворити кумулативан процес развоја у региону. По сваку цену треба избећи замку у коју најчешће упадају неразвијени региони а то је да им прераду и финализацију сировина ипак преузимају развијена подручја, пре свега због недостатка средстава, тако да се потенцијални позитивни ефекти губе.

Исправан одабир покретачке гране треба да омогући просперитет и динамичан развој целе привреде, као и њено адекватно место у међународној подели рада. Дефинисање правог пола раста значи и усаглашавање глобалне и регионалне политике развоја, односно дугорочног и средњорочног временског хоризонта. Другим речима, регионални развој и развој привреде у целини могу остварити потпуну координацију једино на дугорочној основи. Но, за то је потребна визија регионалног развоја и међурегионалних односа, дугорочног развоја сектора односно полова раста.⁴⁵

Оно што покретачку грану чини кључном за развој конкретног региона јесте то што је у питању грана коју карактерише висока продуктивност рада, висок степен техничко технолошке опремљености, висок степен концентрације и

---

44 Михаиловић К., Актуелна питања неразвијених подручја Југославије, Економски институт, Београд, 1970. Стр.18.

45 Исто, стр. 33.

специјализације производње, склоност ка иновацијама, и остале лидерске одлике које временом утичу и на раст осталих грана и сектора привреде. Суштину покретачке гране представља F. Perroux, речима: *Раније него остале, оне се развијају у формама савремених индустријских грана, великих капацитета... Оне имају, у току одређеног периода, стопе раста сопственог производа, знатно веће од просечне стопе раста производа индустрије и производа националне привреде. Њихова стопа раста најпре убрзава у току једног периода, достиже максимум, после чега релативно опада.*⁴⁶

За кључну или покретачку индустријску грану је карактеристично да има узлазну путању развоја, нарочито у првој фази, када је њен сопствени раст бржи од просечне стопе раста на нивоу привреде. Она у том периоду и врши најинтензивнији утицај на привреду око себе, примењује иновације, користи најсавременију технику и технологију. Како њен раст почиње да слаби, тако слаби и њен утицај на остатак индустрије, опадају спољни ефекти, и уколико на обнови своју покретачку снагу, дешава се најчешће да улогу покретача преузима друга индустријска грана.

5. Регионални развојни циљеви и економска ефикасност

5.1. Сукоб интереса у постављању регионалних развојних циљева

Проблем неравномерног регионалног развоја највише долази до изражаја у неразвијеним земљама, где има најчешће дубоке историјске и политичке корене који само усложњавају проблем. Уз то, не могу се заобићи ни недостатак материјалних средстава, инвестиција, неподударање образовног система са потребама привреде, неразвијеност друштвене и економске инфраструктуре, низак животни стандард и општа култура становништва.

---

46 Perroux, F., Note sur la notion de pole de croissance, Economic appliqué, No1-2, 1955., str.310.

С друге стране, општи светски тренд агресивне стратегије пословања, у којој влада сила јачег, све више пооштрава границу између развијених и неразвијених, где се светске силе све брже богате на рачун заосталих земаља које нису у стању да их прате у било ком смислу.

Слична ствар се дешава између појединих подручја једне привреде, или чак између њених појединачних предузећа или грана. Обзиром да се привреда стално удаљава од стања равнотеже, та чињеница мора бити узета у обзир приликом креирања стратегије регионалног развоја, као и неравноправност и иреверзибилност као битне компоненте ефекта доминације јачег. Идеја је да покретачке гране као носиоци раста, у којима се концентришу привредне активности и позитивни економски ефекти, постану довољно јаки и утицајни да шире своја подстицајна дејства на своју околину тј. неразвијена подручја, и да захваљујући том ефекту ширења укупна привреда оствари раст.

Проблем који се у пракси среће јесте тај што убрзо долази до изражаја конфликтни карактер целокупног проблема, и сукоб интереса приликом одређивања приоритетних грана, тј. региона. ``Секторски аспект више наглашава економске користи од просторне концентрације, док регионални приступ природно нагиње просторној дисперзији производње. Један репрезентује интересе појединачних индустрија, а други интересе ширих и ужих регионалних заједница.``⁴⁷

Као што наводи К. Михаиловић анализирајући ову проблематику, треба извршити синхронизацију особина грана и услова региона да би се остварила оптимална територијална подела рада у једној привреди.⁴⁸ То је по њему и одговор на питање зашто нека индустрија опстаје у једној а не успева у другој средини.

Још једна чињеница коју треба узети у обзир приликом постављања и дефинисања регионалних циљева јесте да једном постављена територијална подела рада, односно расподела индустријских грана по регионима, није заувек дата и непроменљива. Због развоја техничко технолошког процеса, промене услова

---

⁴⁷Стратегија регионалног развоја Републике Србије 2007-2012. године, Службени гласник РС, бр.55/05, Београд, 2007., стр.72.

⁴⁸ Михаиловић, К., Однос између сектора и региона у процесу структурних промена, *Економска мисао*, Београд, 1968.године.

живота, миграција радне снаге и других фактора, дешава се да привредна грана која је до јуче била покретач развоја данас постане сметња том истом развоју, као што се десило са текстилном индустријом рецимо.

Због свега наведеног К. Михаиловић с правом истиче да је сваки регион отворен и динамичан систем, да стоји у међусобном односу са другим регионима, при чему тај однос може бити доминантан или потчињен. Такође, да регионални развој не може започети у свим деловима земље истим интензитетом, већ би једно или група предузећа, требало да одигра улогу покретача развоја, а да се позитивни ефекти мултипликативно шире и у другим регионима.⁴⁹

Оно што најчешће изазива проблем јесте што ти полови развоја доводе до веће запослености и животног стандарда на једној страни у односу на другу, чак и до друштвено – политичких напетости на међурегионалном нивоу. Савремена држава мора интервенисати мерама економске и социјалне политике да би бар делимично ублажила разлике у развијености, настале деловањем тржишних критеријума. У том случају на располагању су јој различите мере локационе политике ``којима ће стимулисати кретање капитала према радној снази или обрнуто:

- Мере за привлачење радне снаге (више наднице, бољи услови становања, могућност школовања и сл.);
- Мере за привлачење капитала (нижа каматна стопа на кредите, јавне инвестиције у инфраструктуру, дотације на запослену радну снагу и сл.);
- Мере стимулисања техничког напретка (осигурање школованог кадра, техничке помоћи, осигурање истраживачких институција на терет јавних издатака и сл.).``⁵⁰

Сукоб интереса у постављању регионалних развојних циљева у Србији је вишеслојан и огледа се у томе што:

- је дозвољена претерана политичка дисперзија и сучељавање вишестраначких интереса у неразвијеним условима какви владају на

---

49 Исто.

50 Здунић, С., Регионални развојни циљеви и економска ефикасност, Економски преглед, 7-8, Загреб, 1975. године, стр.437-438.

овом поднебљу. Тиме је привреди и народу учињено велико зло, будући да појединци који су водили главну реч у политици своју функцију нису схватили као јавну службу, већ као прилику за сопствену промоцију и стицање личне користи. Цела ситуација била је погодна за екстремна политичка понашања – убиства, атентате, завере, одсуства било какве самоконтроле и квалитетног стручног деловања;

- је омогућен велики раскорак између прокламоване стратегије развоја и националних интереса које су заговарале чланице федерације. У борби за остварење својих личних циљева, током неколико деценија вршена је само прерасподела постојећег, а не стварање нове вредности, што је на крају довело до пораста политичких и социјалних тензија, рата и дезинтеграције државе. Циљеви равномерног регионалног развоја остали су само мртво слово на папиру у деловима устава и нацртима стратегија, што је на дуги рок проузроковало несагледиве негативне последице у овом домену, и
- дозвољено форсирање интереса страних партнера, тј. екстерних чинилаца. Отцепљене републике су добиле огромну подршку и помоћ Запада, у институционалном, финансијском и сваком другом смислу, и убрзо укључене у економске, политичке и војне савезе на међународном нивоу. Србија, напротив, не само што није имала такав вид подршке већ је била изложена санкцијама, изолацији и константној кризи током које су се диспропорције из доба социјализма још више продубиле. Тај процес још увек траје, што потврђује очигледна сецесија Косова, а Војводина показује сличне тенденције у будућности.

Укратко, поред вишедеценијског заговарања политике равномерног регионалног развоја наше земље, испоставило се да је регионални развој имао искључиво политички карактер и користио се за политичке малверзације. Огромна буџетска средства утршена су а да је изостала ефикасна економска регионализација Србије.

5.2. Основни циљеви политике регионалног развоја

Познато је већ да је основни принцип економије остварити максималне резултате уз минимална улагања. Ако су средства дата и ограничена треба постићи максимални ефекат мерен резултатима ангажованог рада и средстава, или с друге стране, ако је циљ дат треба га остварити с минималним економским средствима.

Међутим, од овог принципа се често у пракси мора одступити и направити компромис између супротстављених интереса. То је чест случај у проблематици регионалног развоја. С једне стране, увек постоји тежња државног врха да се оствари укупни, глобални оптимум у смислу регионалног размештаја производних јединица који би осигурао максимални прираст националног дохотка у одређеном временском периоду. С друге стране сваки регион понаособ би настојао да се води својим индивидуалним интересом, максимизацијом профита, односно минимизацијом индивидуалних трошкова за дати ниво производње, што најчешће није у складу са рационалним размештајем производних снага с глобалног друштвено-економског аспекта. Дакле, поштовање искључиво регионалних развојних циљева доводи до одступања од глобалног националног оптимума, односно представља ограничење глобалном развојном циљу.

Доносиоци одлука везаних за регионални развој морају уважавати најмање три групе интереса. Најпре се морају узети у обзир интереси привредне гране или конкретног предузећа, а то је минимизација трошкова производње и транспорта односно максимизација профита или дохотка. Привреда као целина има своје приоритете у смислу максимизације стопе економског раста, потрошње по глави становника, оптималног коришћења расположивих ресурса и простора и сл. И коначно, не може се заобићи ни државни врх односно јавна власт, одговорна за целокупан развој земље, чији је примарни циљ пораст животног стандарда, максимизација прираста националног дохотка, потрошње по глави становника, и наравно минимизација међурегионалних разлика у нивоу развијености.

Такође, регионални развојни циљеви и глобални развојни циљ земље могу бити међусобно у комплементарном, конкурентном или неутралном односу. У првом случају, регионални и глобални циљ земље се међусобно допуњују, тј. глобални циљ се управо и реализује у том случају преко регионалног развојног

циља јер производна грана мора бити физички смештена у неку регију која је најпогоднија за реализацију развојног циља на нивоу привреде. Ако су циљеви конкурентни, значи да су међусобно сукобљени тј. реализација циљева регије представља ограничење укупном привредном циљу. У том случају, а у циљу равномернијег регионалног развоја, често се реализација циљева једне регије делимично жртвује односно ограничава зарад поспешивања реализације циља неког другог региона. И коначно, неутрални циљеви су најпожељнија али и најређа ситуација јер у том случају укупни развојни циљ не угрожава остварење било ког појединачног регионалног циља.

Суштина је да се регионални развојни циљеви врло често јављају као ограничења укупном развојном циљу привреде. Када се то догоди, треба наћи оптимално решење које ће уважити дата ограничења, али можда и преиспитати дату дугорочну регионалну политику.

6. Основни инструменти подстицања бржег развоја неразвијених подручја

У многим привредама тржишна конкуренција је довела до неравномерног размештаја производних снага и националног богатства, што је убрзо условило и многе проблеме економске и политичке природе, баш због концентрације производње на ужим подручјима. Првобитни прилаз регионалном развоју био је микроекономски (теорија локације полазила је од индивидуалних интереса инвеститора), али је прерастао у макроекономски (укључивање јавног интереса), док није нашао своје право место у коришћењу оба приступа.⁵¹

Подстицајна политика бржег развоја неразвијених подручја у већини случајева своди се на ублажавање разлика у нивоу развијености између неразвијених региона и укупног развоја привреде, ублажавање проблема незапослености, заустављање емиграције становништва, нарочито депопулације великих територијалних пространа, потпуније коришћење производних

---

⁵¹ М. Вуковић, *Системски механизми подстицања бржег развоја недовољно развијених подручја Југославије*, Симпозиум: Неравномерни регионални развој у економској теорији и пракси, Скопље, 1990. Стр.369.

капацитета, потпуније и ефикасније коришћење расположивих природних потенцијала као и умрежавање и усложњавање веза између развијених и неразвијених региона у смислу пословне сарадње, интеграционих процеса, финансирања и сл.

Један од најефикаснијих покретача равномерног регионалног развоја је динамична стопа раста националне привреде. Из тог разлога К. Богоев наводи да многе земље постижу боље резултате када регионалну развојну политику обухвате у плановима укупног развоја, него када спроводе уско конципиране регионалне захвате.⁵² Такође је доказано да смањење регионалних диспаритета доприноси и смањењу диспропорција у размештају дохотка, привредних активности и уопште стандарда целе земље.

Међу многобројним методама и инструментима развоја и спровођења активне регионалне политике, Богоев одлучујући значај придаје инвестицијама у инфраструктуру, привредне објекте и кадрове, а класичан пут за покретање и динамизирање развоја, нарочито на ширим просторима, представља индустријализација. Усмеравање производних фактора, у првом реду капитала и стручне радне снаге ка мање развијеним подручјима стимулише се бројним мерама кредитног, фискалног и административног карактера.⁵³ У сваком случају мере које се примењују за подстицање развоја неразвијених подручја морају уважавати карактер саме привреде тј. система који их примењује. Од највећег значаја су, испоставило се, кредитна и монетарна политика, које омогућују да се улагање у неразвијена подручја врши по повољнијим каматним стопама, уз дужи грејс период, ниже царине и сл., али и олакшице административног типа могу бити од велике користи (забрана инвестирања у развијеним подручјима, са високом концентрацијом производње, усмеравање крупних потрошача на куповине у неразвијеним подручјима, пружање техничке и друге помоћи, оснивање и одржавање центара за образовање кадрова, давање субвенција из буџета и фондова.⁵⁴

---

52 К. Богоев, *Актуелна питања регионалног развоја*, Симпозиум: Неравномерни регионални развој у економској теорији и пракси, Скопље, 1990. Стр.106.

53 *Исто*, стр. 107.

Бавећи се проблемом могућег сужавања регионалних разлика и бржег развоја неразвијених региона, већина теоретичара се слаже око неких општих ствари. На првом месту, већина неразвијених подручја има једну компаративну предност у односу на развијене а то су природна богатства којима располаже, односно рудне и енергетске сировине које треба искористити и на чијој основи је могуће започети бржи економски просперитет.

Још један механизам који може помоћи урвнотеженом регионалном развоју социјалне је природе и тиче се самог становништва. Едукација становништва, побољшање његове образовне структуре, подизање квалификација на виши ниво, и евентуално смањење стопе природног прираштаја, у великој мери ће допринети бржем културном и социјалном развоју неразвијених подручја, па самим тим и њиховом целокупном привредном просперитету.

Стране директне инвестиције као нови модалитет финансирања и кредити међународних интитуција и држава представљају прилив капитала под повољнијим условима од тржишних. Потребно је усмерити ова финансијска средства у неразвијена подручја

Пружање научне, техничке и стручне помоћи у смислу организације пословања, трансфера савремене технике и технологије, обучавања одређених профила стручних и научних кадрова, још један је вид унапређења недовољно развијених подручја али је и у интересу целе земље.

6.1. Полазне претпоставке за стратегију регионалног развоја

Ефикасна стратегија регионалног развоја захтева да буду испуњени неки минимални услови да би могли да се остваре жељени резултати – јачање развојног потенцијала земље, смањење регионалних диспропорција и стимулисање развоја неразвијених региона.

Да би се ови циљеви могли реализовати, сматрамо да је од пресудне важности постојање адекватне *институционалне основе*. Постојање адекватне

---

54 М. Вуковић, *Системски механизми подстицања бржег развоја недовољно развијених подручја Југославије*, Симпозиум: Неравномерни регионални развој у економској теорији и пракси, Скопље, 1990. Стр. 370.

мреже регионалних развојних агенција, закона и институција омогућује да се проблем сагледа из свих углова, да се добије целовита и интегрална слика стања привреде и понуде дугорочна решења и политике за решавање конкретних проблема. Чињеница да нисмо имали одговарајући институционални оквир који би се бавио искључиво проблемима регионалног развоја довела је до тога да су се проблеми само привидно и делимично третирали, некоординиране акције су биле повремене и концентрисане само на одређене секторе, и изостала је било каква сарадња између општина и региона, и локалног и националног нивоа.

Актуелни институционални оквир у нашој земљи чине Устав Републике Србије, Закон о регионалном развоју, Споразум о стабилизацији и придруживању ЕУ као и петнаест акредитованих регионалних развојних агенција. Оно што недостаје јесте Стратегија регионалног развоја Србије за период пред којим се налазимо. Према Уставу, ``Република Србија уређује и обезбеђује: развој, политику и мере за подстицање равномерног развоја појединих делова Републике Србије, укључујући и развој недовољно развијених подручја; организацију и коришћење простора; научно-технолошки развој.``⁵⁵ Закон о регионалном развоју из 2010. наводи да је регионални развој „дугорочни и свеобухватни процес унапређења одрживог економског и друштвеног развоја региона, области и јединица локалне самоуправе, уз уважавање њихових специфичности“. Под регионом се подразумева “статистичка територијална целина, која се састоји од једне или више области, успостављена за потребе планирања и спровођења политике регионалног развоја, у складу са номенклатуром статистичких територијалних јединица на нивоу 2 (НСТЈ 2), није административна територијална јединица и нема правни субјективитет.”⁵⁶

Споразум о стабилизацији и придруживању, иако политички документ, у великој мери утиче на политику регионалног развоја и могућност укључивања у европске интеграције. Током договореног прелазног периода привреда мора проћи кроз низ трансформација и достићи стандарде ЕУ, међу којима је и успашан регионални и локални развој.

---

⁵⁵ Устав Републике Србије, Сл. гласник РС“, бр. 98/2006, чл. 97. тач. 12

⁵⁶ Закон о регионалном развоју, Службени гласник РС, бр. 51/2009 и 30/2010, чл.4 тач.1.

Следећи предуслов јесте одређивање самих *региона*, пре свега на основу просторно-географских карактеристика, принципа територијалне поделе рада, а самим тим и расположивог хуманог капитала, тј. квалитета и квантитета становништва. Треба одредити која је то оптимална величина региона, да би имали задовољавајућ тржишни потенцијал, били привлачни за инвестиције, да би могли да финансирају неопходну регионалну инфраструктуру. Привреда која је извршила успешну регионализацију у стању је да користи многе предности такве одлуке – планирана и осмишљена производна специјализација одређених подручја, међурегионална кооперација, рационално ангажовање радне снаге и усмеравање у складу са потребама производње, бржи развој неразвијених региона.⁵⁷

Коришћење неопходних и објективних критеријума за утврђивање *привредно неразвијених подручја* је незаобилазан корак у дефинисању стратегије регионалног развоја, који ће омогућити да се оваквим регионима посвети посебна пажња применом адекватних мера и интервенција државе. Законом о регионалном развоју Републике Србије из 2010. године уводи се појам *девастираних подручја* под којим се подразумевају окрузи и региони чији је степен развијености испод 50% националног просека БДП по глави становника. Важно је напоменути да принципи који се користе у дефинисању ових подручја морају бити објективни, морају уважавати економске и структурне карактеристике сваког региона и морају бити у стању да утврде степен одступања тих параметара од националног просека. У републици Србији тренутно четрдесет јединица локалне самоуправе је сврстано у групу девастираних подручја.

Коначно, уколико су задовољени претходни услови, следи *доношење одговарајућих системских мера и политика* за размештај привредних активности по регионима и развој недовољно развијених подручја. Ово је битно пре свега што се оваквом анализом и стратешким деловањем избегава дуплирање капацитета, поштују принципи специјализације и поделе рада по регионима и тиме подиже ниво продуктивности националне привреде, и омогућава складан развој свих региона тако да се оспособе за репродукцију у проширеним размерама и укључе у

---

⁵⁷ Младеновић М., Регионални развој и економска рејонизација, Савез економиста Југославије, Београд, 1962. стр. 189.

међурегионалну и међународну поделу рада. Мере и политике развоја су селективне и динамичне, нарочито код неразвијених региона, где се изнова јављају нови проблеми и где нема довољно средстава да се сви одједном реше. Морају се стално мењати и прилагођавати новим околностима. Отежавајућа околност је што се мора водити рачуна о избору индустријских грана у неразвијеним подручјима, јер, како наводи L. E. Davin, то би требало да буду гране чије се стопе раста повећавају током времена, динамичне су, прате технички прогрес и имају мултипликоване позитивне ефекте на привредни развој региона.⁵⁸

6.2. Политике подршке за развој неразвијених подручја

Решавање проблема неразвијених подручја јавља се као изузетно комплексан проблем. Иако је капитал један од најбитнијих чинилаца развоја, није довољно само обезбедити одређена финансијска средства и аутоматски обезбедити неопходне резултате. Како наводи Увалић⁵⁹, првенствена пажња се обраћа на тражење најбољих путева за привлачење приватног капитала и приватне иницијативе за решавање тог питања. Тек када су прва искуства показала да је обезбеђење резултата далеко сложеније, да су разни отпори далеко јачи и не свде се само на инерцију одржавања постојећих уходаних економских структура, ангажовање јавних органа морало је да буде много разноврсније и директније.

Истина је да су финансијска средства само један сегмент свих фактора неопходних за успешно спровођење развојне регионалне политике. Потребно је обезбедити техничке, социјалне, политичке и друге предуслове који ће у правој, хармоничној комбинацији дати тражене резултате. Један од највећих проблема је

---

⁵⁸ L. E. Davin, *Economie regional et crossance*, Paris, 1964, str. 57.

⁵⁹ Увалић Р., *Неразвијена подручја у развијеним западним земљама*, Српска академија наука и уметности, Београд, 1972. године, стр.48.

што инвестиције у неразвијена подручја носе са собом много већи ризик улагања него инвестиције у развијена подручја. Из тог разлога неопходно је да држава стане иза неразвијених региона као гарант који ће сносити ризик и делимично надокнадити недостатке тих крајева помажући им тако да остваре бржу стопу развоја. Обзиром да је капитал данас у највећем броју случајева приватно власништво, сваки инвеститор, трагајући за максимизацијом профита, улаже у развијена подручја, где је ризик улагања најмањи а сигурност инвестиција и потенцијални профит највећи. Зато је потребно привући приватне инвестиције у неразвијена подручја, јер су потребе неразвијених региона далеко веће од онога што држава издваја за њих из сопствених фондова.

Интензивно учешће *јавног сектора* у укупном привредном животу, једна је од најзначајнијих карактеристика развијених земаља у послератном периоду. Познато је да су привредне гране, у којима је иначе присутан јавни сектор тј. својина државних институција у било ком облику, веома често ослонац и носилац развоја читавих региона. Ово најчешће долази до изражаја у мање развијеним регионима, где јавни сектор, за разлику од приватног, много ефикасније подстиче и организује покретачке привредне гране, омогућује отварање нових радних места у државним предузећима, делује протекционистички у односу на стране компаније што у крајњој мери делује стимулативно на регионални развој.

``Поред тога у спровођењу политике уравнотеженијег регионалног развоја земље незаобилазна је улога државе. Изградњом индустријских постројења и отварањем нових радних места, држава посредством јавног сектора настоји да ублажи присутне социјално – економске разлике. Таква политика је присутна у скоро свим развијеним земљама, као што је случај са бригом Италије за развој Југа, Француске за развој Средоземља, или пак Велике Британије за Ирску, као и за северне и јужне покрајине.``⁶⁰

Вукмирица наводи да управо гране у којима држава има већинско власништво ``представљају и обезбеђују ``нормалан крвоток`` целокупног економског и социјално политичког организма датог система.``⁶¹ То су пре свега капитално интензивне гране као што су: саобраћај, енергетика, рудници угља, црна

---

60 Лековић, В., Симаковић, Љ., Економија – филозофија, систем, политика, Економски факултет, Крагујевац, 2000. год., стр.220.

металургија, затим нове гране које се баве електроником, космичким истраживањима и сл. Што се регионалног развоја тиче, акценат је на улози јавног сектора управо у овој првој групи наведених индустријских грана, обзиром да оне представљају потенцијалне полове и осовине развоја неразвијених подручја.

Још један начин спровођења политике подршке развоју неразвијених подручја јесте директно усмеравање средстава из *државног буџета*, јер се управо финансирање јавне потрошње показало као врло ефикасан начин остваривања економских, политичких и социјалних циљева укупне привреде, а не само неразвијених подручја.

Најнепосреднији облик интервенисања државе када говоримо о јавним расходима јесу трансфери – социјални, којима се формирају средства за поједине категорије становништва, и економски, којима се обезбеђују разне субвенције, дотације, премије, извозне стимулације и сл.

С друге стране, порези, као најдоминантнији облик буџетских прихода често се користе као средство прерасподеле дохотка у корист неразвијених подручја. Управо се применом различитих пореских стопа приликом опорезивања различитих категорија становништва, или предузетника који започињу посао на територији неразвијеног региона, стимулише привредна активност и иницира раст на територији која иначе не би била примамљива за инвестиције.

Као једна од најефикаснијих мера које државне власти могу да спроведу у домену развоја неразвијених подручја је управо из области фискалне политике. Један од теоретичара који се подробније бавио овим проблемом јесте проф. Давен⁶², који објашњава дејство мера активне и пасивне фискалне политике код успешног решавања проблема неразвијених подручја.

Ако држава спроводи активну фискалну политику у овој области, онда значи да предузима мере које би требало да доведу до самосталног развоја предузећа а најчешће се тичу амортизације, самофинансирања или преноса губитака. Обзиром да се амортизација издваја из добити на коју се плаћа порез, није свеједно да ли ће

---

61 Вукмирица, В., Савремена економија и држава, Научна књига, Београд, 1978., стр.73.

62 L. E. Davin, *Politique fiscale et Croissance regionale*, L'efficacite des mesures de Politique Economique Regionale, Facultes universitaires N. D. De la Paix, Namur, 1977, str. 261.

фирме примењивати на пример праволинијску или убрзану амортизацију. Да би фирма могла да иде у корак са развојем технике и технологије из године у годину, много је боље да примењује стопе убрзане амортизације, јер тако лакше отписује застареле уређаје и ближа је стварним трошковима производње.

Систем самофинансирања подразумева да се део оствареног профита не исплаћује акционарима у виду дивиденди, већ се реинвестира у развој нових активности. Таква могућност реинвестирања кредита даје предузећу већу динамичност и позитивно утиче на техничко и географско окружење.⁶³ Што се тиче преноса губитака у наредни обрачунски период, и то је једна од могућности која се даје предузећима да би обезбедила више средстава за инвестирање.

Под пасивном фискалном политиком подразумева се да се држава добровољно одриче пореза или неких других прихода у нерзвијеним подручјима и на тај начин стимулише и олакшава развој, фузије и концентрације капитала, стварање филијала великих корпорација и сл.

Што се тиче *монетарне политике*, њен примарни задатак јесте креирање новчане масе, али не треба занемарити ни квалитативну димензију њеног деловања која се односи на вођење селективне политике у погледу додељивања кредита, финансирања буџета и других корисника новчане емисије.

Честе су ситуације када се одвија и државно финансирање извозно – увозних активности које се примењују у привреди или појединим њеним деловима: давање и осигурање извозних кредита, исплата субвенција комерцијалним банкама ради покрића разлике између тржишне и повлашћене каматне стопе по којој се дају извозни кредити и сл.

---

⁶³ Увалић, Р., *Неразвијена подручја у развијеним западним земљама*, Српска академија наука и уметности, Београд, 1972. године, стр. 65.

II део: РЕГИОНАЛНИ РАЗВОЈ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ У ПРЕТХОДНОМ ПЕРИОДУ

1. Регионални развој у административно – централистичком привредном систему

Административно – централистички привредни систем био је на снази током првог послератног петогодишњег периода, од 1945. до 1950. године. Током овог периода главни циљ је био створити економску базу друштва која је заснована на масовној национализацији и конфискацији свих облика својине у државну. Истовремени процес интензивне индустријализације, нарочито развој тешке индустрије и енергетике, подразумевао је и формирање и концентрацију акумулације у државним рукама, и потпуну контролу трошења свих расположивих ресурса.``Главни инвестициони напор управља се на изабране кључне секторе и ширење основе за већу производњу средстава за производњу. Индустрија учествује са 60,3% у укупном обиму привредних инвестиција, а у оквиру индустрије тешка, базична индустрија учествује са 87,7%.``⁶⁴

---

64 Росић, И., Раст, структурне промене и функционисање привреде, Komino trade, Краљево, 2000. године, стр. 285.

Ланац издавања наредби ишао је од државног врха на ниже, све до појединачног радника, и имао строг хијерархијски облик при чему су државне одлуке имале карактер наредби и принуде, док су информације из супротног правца били само предлози и извештаји о оствареном напретку у раду.

``До власништва над средствима за производњу држава је дошла Законом о конфискацији имовине (донет јуна 1945.), Законом о аграрној реформи и колонизацији (август 1945.) и Законом о национализацији (децембра 1946.). Пре овог последњег закона донет је и Устав ФНРЈ у коме су ударени темељи таквог система у коме ће државна својина бити главна, а приватна маргинална.``⁶⁵

Акумулација формирана на такав начин, средствима политичке принуде и насилно, имала је потпуни примат у односу на потрошњу. Обзиром да није формирана као резултат економичног привређивања и ефикасног коришћења фактора производње, логично је да такав темпо њеног раста није могао дуго опстати. Чак су веома брзо почеле да се испољавају велике препреке деловању овог система у виду огромне непотребне бирократизације, немогућности управљања свим задацима из једног центра, непостојање иницијативе појединачних привредних субјеката, приказивања вештачки увећаних резултата, низак квалитет производа и први сукоби међу републикама у расподели индустрија.⁶⁶

Све главне карактеристике административно – централистичког система показале су се као његове највеће мане:

- 1) Државна својина – створена насилним путем , одлуком државе да поседује власништво над средствима за производњу;
- 2) Централистички начин управљања привредом – који је омогућен захваљујући претходном услову, а који се протезао од министарстава на врху до оперативних руководстава предузећа на дну;

---

65 Аранђеловић, З., и Глигоријевић Ж., Национална економија, економски факултет, Ниш, 2008. године, стр. 116.

66 Видети: Зеџ, М., и Радоњић, О.; Економски модел социјалистичке Југославије: сага о аутодеструкцији, *Социологија*, vol.LIV, изворни научни чланак, Београд, 2012.

- 3) Државна контрола над системом расподеле – висине зарада, систем награђивања, финансирање свих видова потрошње били су предмет одлуке државног врха.⁶⁷

Обзиром да је овакав систем имао основни задатак да успостави нови друштвени поредак и нови друштвено – економски однос, не можемо говорити о било каквој економској логици нити о развоју земље у том периоду у било ком смислу, па ни у смислу значајнијег регионалног развоја.

Испоставило се да је такав систем био нужен, и тешко га је било избећи, пре свега услед велике неразвијености која је владала али и међународних околности у то време. Начин да се пређе из капиталистичког у социјалистички привредни систем био је управо дефинисање новог система, који је представљао копирање совјетског искуства у тренутку када је наша држава у сваком смислу била изразито блиска са СССР-ом.

Сматрамо да је највећи недостатак система у то време било апсолутно одсуство било каквог здравог економског резоновања и самим тим погрешно формирање система акумулације капитала, који је требао да буде самоодржив на дуги рок, а испоставило се да је заснован на међурегионалној и међугранској прерасподели и задуживању на рачун будућих генерација. Све што је остварено у овом систему било је резултат присиле, војне диктатуре и застрашивања, тако да не чуди што су сви економски показатељи почели да опадају после само пар година његове примене. Будући да успешан привредни систем мора уважавати основне постулате тржишне економије, међу којима су и слободна конкуренција, самостална иницијатива појединачних субјеката, предузетништво, борба за квалитет производа, очигледни су разлози због којих се овакав етатистички и идеолошки систем распао недуго по формирању.

---

⁶⁷ Видети: Аранђеловић, З., и Глигоријевић Ж., Национална економија, Економски факултет, Ниш, 2008. године.

2. Регионални развој у самоуправном привредном систему

2.1. Регионални развој од 1950. до 1958. године

Преломни тренутак преласка из административног у самоуправни привредни систем био је доношење Закона о предаји предузећа на управљање радницима, 1950. године. Самоуправљање је од тог тренутка, уз многобројне контрадикторне покушаје реформи, одлика Југословенског привредног система све до његовог коначног слома 1990-их година.

Ово је био први покушај увођења **тржишних карактеристика** у привреду, и пружање веће самосталности предузећима. По први пут се уводи категорија добити, уместо које се неколико година касније уводи категорија дохотка. Спроводи се деетатизација процеса привређивања, такође смањује утицај државе и у домену расподеле и личних доходака радника, и наглашава да друштвена својина није својина у правом смислу те речи, већ спада у несвојинске односе.

Велики акценат који је до краја 1950-их година стављен на подизање тешке индустрије довео је до стварања великих диспропорција у процесу друштвене репродукције. ``Постојећа привредна структура, са уским и ограниченим тржиштем, са нарушеном равнотежом између индустрије и пољопривреде, све је теже подносила ову једнострану усмереност инвестиционе изградње. Почетни период у свом налету на заосталост оставља за собом доста неконсолидованих места, међусобно неусклађених елемената и отворених проблема, чије се решавање у наредном периоду са великом снагом наметнуло економској политици.``⁶⁸

Ради бољег увида у главне карактеристике привредног система, можемо детаљније анализирати структуру привредних инвестиција током 1950-их и у првој половини 1960-их година.

Табела 2. Структура привредних инвестиција 1953-1958.

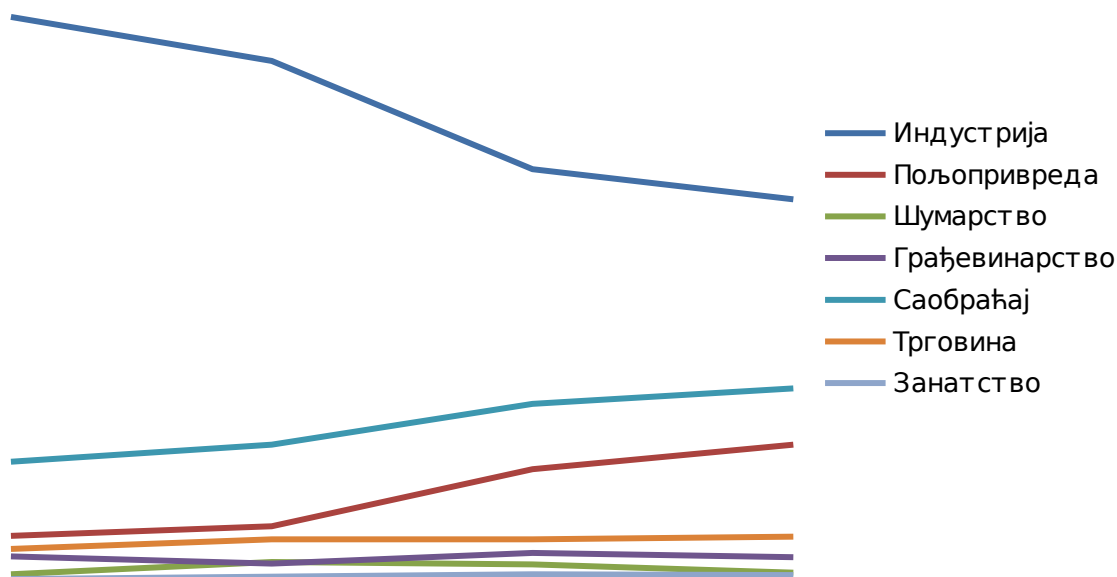
---

⁶⁸ Чобелић, Н., Росић, И., Привредни развој и привредни систем Југославије, Савремена администрација, Београд, 1990. године, стр.274.

	1953.	1955.	1957.	1958.
Индустрија	69,6	64,2	50,9	47,2
Пољопривреда	5,9	7,1	14,1	17,1
Шумарство	1,2	2,7	2,4	1,4
Грађевинарство	3,4	2,5	3,8	3,3
Саобраћај	15,0	17,1	22,1	24,0
Трговина	4,3	5,5	5,5	5,8
Занатство	0,6	0,9	1,2	1,1
Укупно	100,0	100,0	100,0	100,0

Извор: Росић И., *Раст, структурне промене и функционисање привреде*, Komino trade, Краљево, 2000. године, стр. 285.

Ради лакшег сагледавања структуре укупних инвестиција у југословенској привреди у наведеном периоду, податке из Табеле 2 можемо и графички приказати на следећи начин:

Слика 1. Структура привредних инвестиција 1953-1958.

Извор: Сопствени графички приказ на основу података из Табеле 2.

На основу приказаних података видимо да је дошло до значајног пада индустријских инвестиција, док се бележи осетан пораст инвестиција у

пољопривреду (са 5,9% у 1953. на 17,1% у 1958. години) и саобраћај (са 15% на 24% у истом периоду).

Пораст бележе и трговина и занатство. Померање инвестиција са тешке на лаку индустрију доводи до нових структурних поремећаја јер се привреда убрзо суочила са проблемом сировинске баријере, услед вишегодишњег одлагања нових инвестиција у сировинске гране и форсирања потрошње.

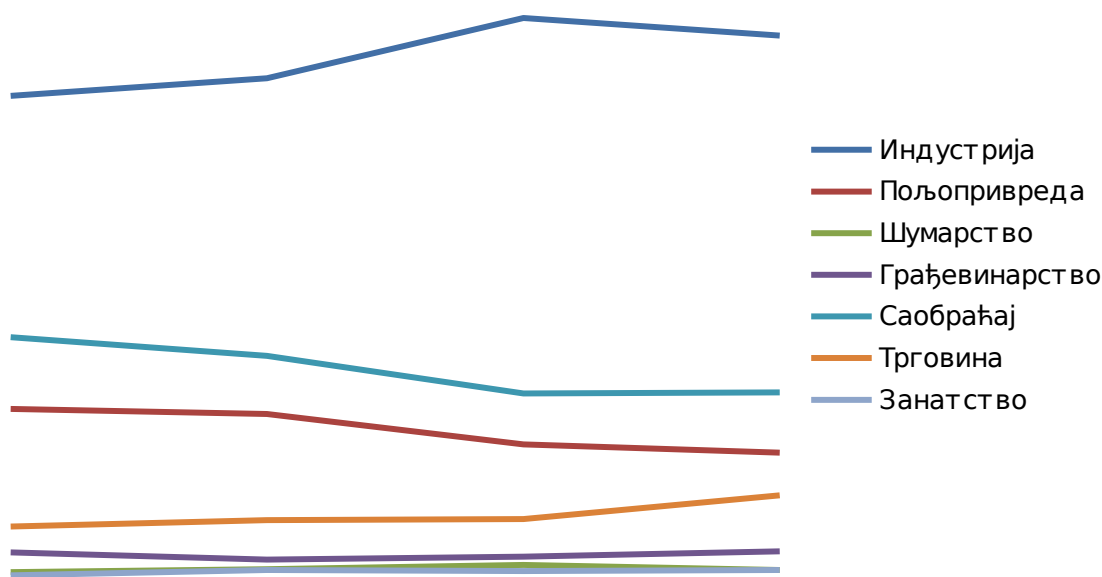
2.2. Регионални развој од 1959. до 1964. Године

Настале потешкоће настоје да се превазиђу у следећем инвестиционом циклусу, 1959-1964. године, убрзавањем динамике инвестирања у основне производне фондове, што је илустровано на следећи начин:

Табела 3. Структура привредних инвестиција 1959-1964. (у %)

	1958.	1960.	1962.	1964.
Индустрија	47,2	48,9	54,7	53,0
Пољопривреда	17,1	16,6	13,7	12,9
Шумарство	1,4	1,7	2,1	1,6
Грађевинарство	3,3	2,6	2,9	3,4
Саобраћај	24,0	22,2	18,6	18,7
Трговина	5,8	6,4	6,5	8,8
Занатство	1,1	1,6	1,5	1,6
Укупно	100,0	100,0	100,0	100,0

Извор: Росић И., *Раст, структурне промене и функционисање привреде*, Комино trade, Краљево, 2000. године, стр. 286.

Слика 2. Структура привредних инвестиција 1959-1964. (у %)

Извор: Сопствени графички приказ на основу података из Табеле 3.

У овом инвестиционом циклусу поново долази до повећања релативног учешћа инвестиција за развој индустрије у укупној структури инвестиција (са 47,2% на 53%), а смањује се релативни удео инвестиција у пољопривреду и саобраћај. Тиме се покушала вратити послератна динамика развоја базичних грана, али због изгубљеног времена није било могуће тако лако надокнадити недостатак сировина и репроматеријала, што је значило потребу за њиховим увозом из иностранства и даље продубљивање постојећих диспропорција.

2.3. Регионални развој од 1965. до 1990. године

Највећу пажњу завређује привредна реформа из 1965. године. Главни циљеви које је требало да оствари били су већа продуктивност рада, пораст извоза, смањење увоза, тј. интензиван развој привреде. Обзиром да постојећи капацитети нису били у потпуности искоришћени, дошло се до закључка да је економски неоправдано свако даље инвестирање док постојеће капацитете довољно не

искористимо. Међутим, то је само продубило постојеће структурне неусклађености у већ малаксалој и успореној привреди. С тим у вези, проф. Росић с правом наглашава: ``Када се буде писала економска историја Југославије привредна реформа из 1965. године биће записана као реформа са на први поглед добро постављеним основним циљевима, али на жалост без реалне основе да они буду испуњени. (...) Уместо да смо већ шездесетих година започели решавање структурне неусклађености у нашој привреди, економском политиком у наредном периоду овај проблем смо још више заоштрили.``⁶⁹

С обзиром да смо се економски неоправдано определили за смањење обима инвестиција у овом периоду, врло брзо је дошло и до проблема на подручју **запослености** и одласка великог броја радника у иностранство.

Од привредне реформе се одустало крајем 1960-их година, привреда се вратила корак уназад, али што је још горе, крах реформе је значио и престанак залагања за тржишне принципе у привреди и враћање на самоуправљање у процесу друштвене репродукције. Пад здравог инвестирања у југословенској привреди логична је последица једног негативног тренда који се везује за период после 1965. године, а то је изражени **пад стопе акумулације**. Ако знамо да је акумулација услов егзистенције и проширене репродукције у будућности, није ни чудо што се такав тренд лоше одразио на стабилност укупне привреде у наредним деценијама. Структура расподеле националног дохотка у периоду 1965-1990. године може се сликовито представити ради боље илустрације пада акумулације и развоја тзв. ``потрошачке психологије`` у наведеном периоду:

Табела 4. Структура расподеле националног дохотка

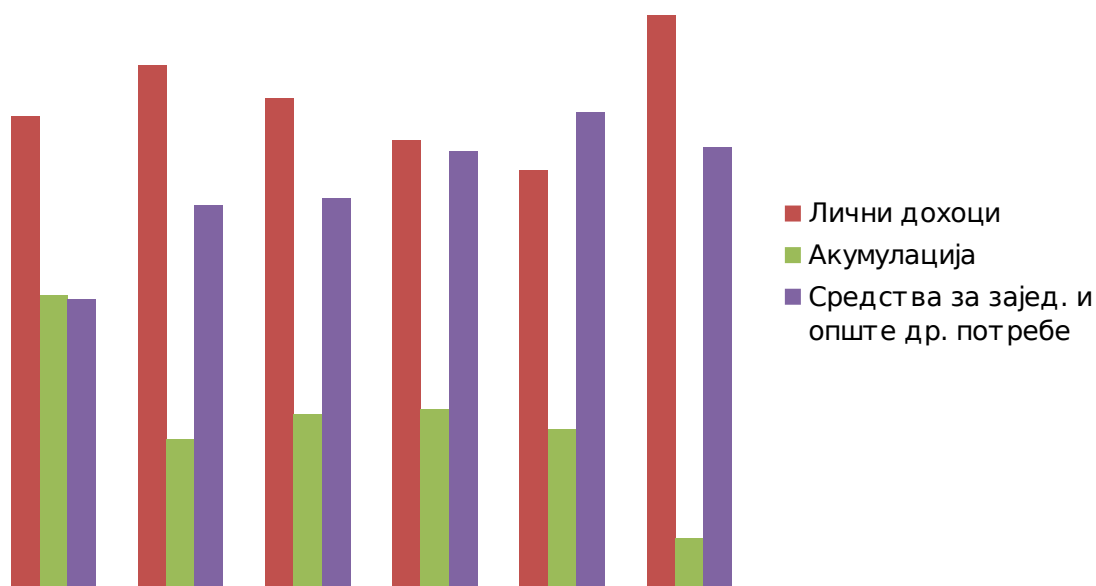
Године	Национални доходак	Лични дохоци (%)	Акумулација (%)	Средства за зајед. и опште друштв.потребе
--------	--------------------	------------------	-----------------	---

⁶⁹ Росић, И., Раст, структурне промене и функционисање привреде, Економски факултет, Крагујевац, 2000. године, стр.288-291.

				(%)
1965.	100	44,8	27,8	27,4
1970.	100	49,6	14,1	36,3
1975.	100	46,5	16,5	37,0
1980.	100	42,5	17,0	41,5
1985.	100	39,7	15,1	45,2
1990.	100	54,4	4,7	41,9

Извор: подаци преузети из књиге И. Росића, *Раст, структурне промене и функционисање привреде*, Komino trade, Краљево, 2000. год., стр.250.

Податке из табеле представимо и графички ради боље прегледности:

Слика 3. Структура расподеле националног дохотка

Извор: Сопствени графички приказ на основу података из Табеле 4.

Јасно се уочава континуирани пад акумулације у националном дохотку, која у другој половини 1980-их година износи мање од 10%. Истовремено долази до вештачког раста личних зарада и јавне потрошње, без икакве реалне основе за то.

Због све мањег издвајања за проширење материјалне основе рада све се више смањују могућности привреде да сопственим снагама финансира своје производне програме. Ерозија акумулативне и репродуктивне способности привреде достиже врхунац крајем 1980-их година, уз високу задуженост, инфлацију и потпуну неефикасност привредног система.

Уставни амандмани и Устав из 1971. односно 1973. године јасно третирају друштвену својину као несвојину, без икаквог титулара, а средства за производњу се не доводе ни у какву везу са капиталом. ``Овакав начин регулисања односа према средствима за производњу и својини довео је до дезинвестирања, ерозије капитала и слабљења техничке опремљености производње. Последица тога је била све мања конкурентска способност југословенске привреде на иностраном тржишту и драстичан пад стопе раста друштвеног производа са свим последицама које то прате.``⁷⁰

Крајем 1980-их година креатори економске политике коначно су дошли до закључка да привреда није у стању да се здраво развија и функционише без тржишних механизма и основних институција тржишне привреде: тржишта роба, капитала и рада, различитих облика власништва, слободне конкуренције и сл. Из тог разлога чини се још један покушај трансформисања привредног система, 1989. године, када се доноси више системских закона који су те радикалне промене требали да омогуће. Пре свега, Закон о предузећима је коначно дао могућност постојања више облика својине, не само друштвене; међу главним циљевима прокламовани су пораст увоза роба и услуга за 16% а извоза за 8%, проглашена је унутрашња конвертибилност динара и фиксирање курса 7:1 (динар у односу на немачку марку), предвиђен пораст цена од само 1% месечно, чак је предвиђен и суфицит платног биланса са конвертибилним подручјем од чак 1,6 милијарди долара.⁷¹ И овај покушај реформе југословенског система завршио се неуспешно, пре свега због политичке позадине коју је имао али и нереалних и погрешних

---

⁷⁰ Аранђеловић, З., и Глигоријевић Ж., Национална економија, Економски факултет, Ниш, 2008. године, стр.123.

⁷¹ Подаци преузети из: Аранђеловић, З., и Глигоријевић Ж., Национална економија, Економски факултет, Ниш, 2008. године, стр.126.

метода транзиције које је прокламовао а који нису били поступни нити добронамерни, што се убрзо завршило и сломом државе.

Сматрамо да у анализи развојних проблема СФР Југославије не треба заобићи проблем незапослености. Запосленост у овом случају није само економска категорија нити категорија социјалне политике, већ самосталан циљ и чинилац свеопштег друштвеног и социјалног напретка. Према речима проф. И. Росића: ``Разлике у степену запослености обелодањују се као главни узрок регионалних разлика и регионалних економских неједнакости, те су њене импликације исто толико утицајне и на овом регионалном плану. Због масовне незапослености која посебно карактерише недовољно развијена подручја, велики део за рад способног становништва битише само као потрошач, троши део националног дохотка, а не учествује у производњи и стварању новог друштвеног богатства. Отуда у недовољно развијеним подручјима имамо знатно нижи доходак по становнику, мању акумулацију и продуктивност рада. Разумљиво је онда што се ни савлађивање регионалног јаза и регионалних неравномерности не може замислити без адекватног решавања проблема запослености.``⁷²

И академик Н. Чобелић, у свом раду: *Краткорочни и дугорочни поглед на запосленост*, истиче директну везу између веће запослености и бржег раста привреде, односно веће производње.⁷³

Социјалистички развој Југославије, иако је прокламовао пуну запосленост као једно од својих основних вредносних обележја, није потврдио ту тезу. И овде уочавамо два периода у кретању стопе запослености - први период, до 1965. године, и други, од 1965. до 1990. године.

Табела 5. Кретање запослености у СФРЈ у периоду 1952 – 1990. (у 000)

Година	Број запослених	Број	Стопа
--------	-----------------	------	-------

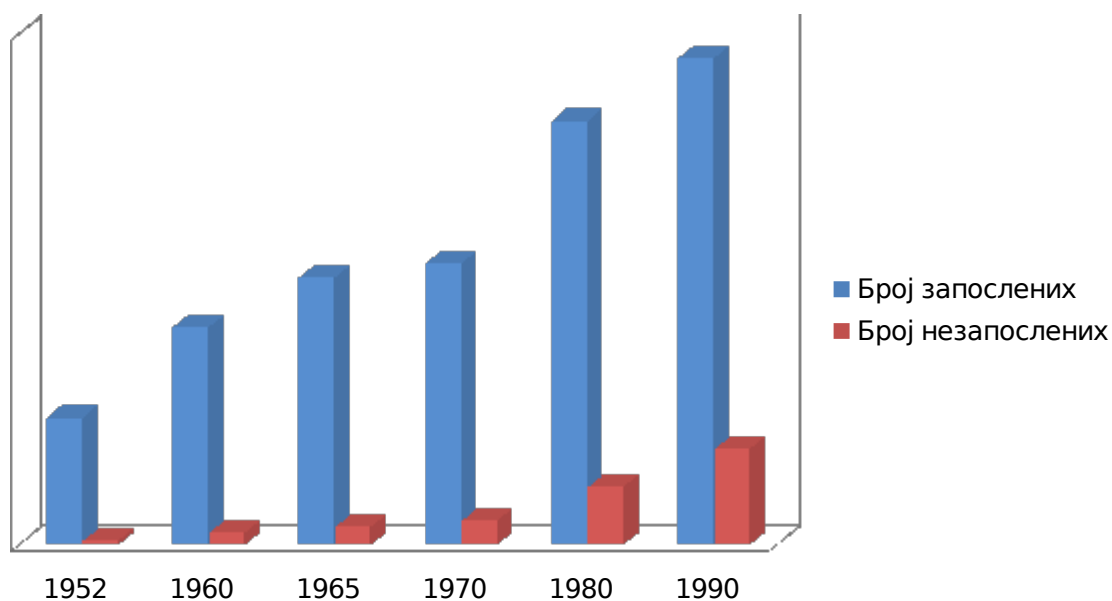
⁷² Росић, И., Раст, структурне промене и функционисање привреде, Економски факултет, Крагујевац, 2000. године, стр.320.

⁷³ Чобелић, Н., Краткорочни и дугорочни поглед на запосленост, Економски прглед, Загреб, бр.9-10, 1976.

		незапослених	незапослености
1952.	1.734	45	2,6%
1960.	2.973	159	5,3%
1965.	3.662	237	6,1%
1970.	3.850	320	8,3%
1980.	5.798	786	13,5%
1990.	6.669	1.309	19,6%

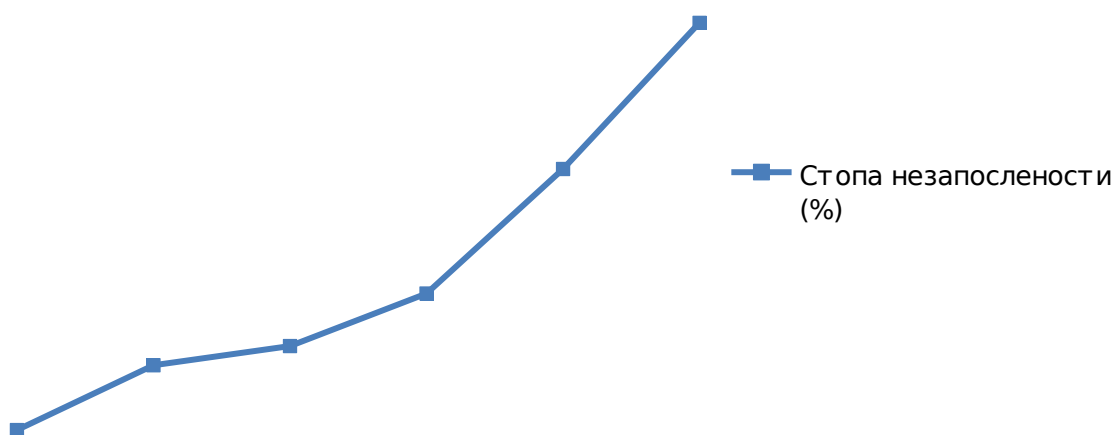
Извор: Миљковић, Д., Николић, М., Развој република претходне СФР Југославије, СЗС, Београд, 1996. год., стр. 105.

Динамику односа између броја запослених и незапослених приказаћемо и графички на следећи начин:

Слика 4. Однос броја запослених и незапослених у СФРЈ у периоду 1952 – 1990. (у 000)

Извор: Сопствени графички приказ на основу података из Табеле 5.

Слика 5. Кретање стопе незапослености у СФРЈ у периоду 1952-1990.

Извор: Сопствени графички приказ на основу података из Табеле 5.

Подаци указују на чињеницу да Југославија није имала проблем незапослености до 1965. године. Наиме, све до тада, стопа незапослености кретала се у интервалу 2,6% - 6%, што се према међународним критеријумима сматра пуном запосленошћу. Процес интензивне индустријализације и деаграризације у првим годинама социјалистичке изградње привреде па све до привредне реформе је период када је запосленост расла по стопи од око 6%. Иако запосленост није била посебно третирана од стране креатора економске политике, једноставно су се поклопили циљеви економског развоја и развоја запослености.

Од 1965. године преласком на рестриктивну инвестициону политику али и уз убрзани пораст понуде радне снаге (ступањем у радно способно становништво послератних генерација и као последица смањења аграрне пренасељености), стопа незапослености нагло почиње да расте - са 6,1% колико је износила у 1965. години, на скоро 20% 1990. године.

Регионални развој у бившој СФР Југославији показује да су настављени трендови регионалних диспропорција на овим подручјима започетим још између два светска рата. Како је земља била формирана од шест република, тако се

уочавала јасна разлика у нивоу развијености између република које су кроз историју биле под Аустро-угарском управом и које су раније започеле процес развоја (Словенија и Хрватска), од оних које су биле под вишевековном Турском владавином.

Незадовољавајући резултати политике регионалног развоја најбоље се уочавају када посматрамо конкретне диференцијације између република и покрајина. Ако узмемо у обзир неколико основних показатеља нивоа развијености – обим основних средстава по становнику, непољопривредно становништво, ниво запослености, друштвени производ по становнику као и промет трговине на мало – стиче се јасан утисак да само три региона (Словенија, Хрватска и Војводина) могу бити означена као релативно развијена подручја. У Табели 6, урађеној на основу података из Статистичког годишњака Југославије за 1989. годину, дати индекси показују да се ова три поменута региона једини налазе изнад националног просека по својим *per capita* и структурним показатељима.

Табела 6. Ниво развијености југословенских региона у 1989. години.

	Основна ср. по становни ку у 1987. (цене 1972.)	Непољопривредно ст. (по попису из 1981.)	Запосленост	Друштвени пр. по становнику (текуће цене)	Промет трговине на мало по ст. (цене 1972.)
Словенија	203	113	152	223	212
Хрватска	130	106	119	132	138
Војводина	110	100	106	123	100
Југославија	100	100	100	100	100
Централна Србија	82	90	100	90	92
Црна Гора	122	108	91	73	71
Б и Х	81	103	81	65	73
Македонија	66	98	88	62	60
Косово	36	94	51	27	32

Извор: Статистички годишњак Југославије за 1989. год., стр. 419-487.

Словенија се није удаљила само од националног просека (индекс 100), већ и од следећа два региона – Хрватске и Војводине, и као таква по свим параметрима стекла пуну индустријску зрелост. Иако већина аутора сва три региона сврстава у једну групу, групу релативно развијених региона, мора се нагласити да Војводина по неким карактеристикама, као што је ниво запослености, ниво непољопривредног становништва или ниво промета на мало, не одскаче много од националног просека али тај свој недостатак надокнађује убедљиво развијенијом пољопривредном производњом.

Подручје Централне Србије је по својим карактеристикама у овом периоду припадало групи региона у заостајању. Индекси развијености су нешто нижи од националног просека, што говори о структурним неравномерностима уже Србије – доминантном примарном сектору, као и већој заступљености радно интензивних грана индустрије.

Преостала четири региона су уједно била и најмање развијена. Према подацима се види да је Црна Гора одступала у извесној мери навише, што указује на њен донекле бољи положај од Македоније и Босне и Херцеговине, али и у овој покрајини доминантно учешће производње сировина и полупроизвода као и радно интензивних грана спутавале су евентуално бржи раст.

Убудљиво најнеразвијеније подручје био је регион Косова и Метохије. Ниво запослености је дупло нижи од националног просека (индекс 51), што је и очекивано уз високу стопу природног прираштаја (која је 1980-их година износила 30‰) и велики број издржаваних лица, мали број радно способних, доминантно учешће сировина и енергије у структури индустрије, довео је до тога да друштвени производ по глави становника износи свега једну четвртину националног просека (индекс 27).

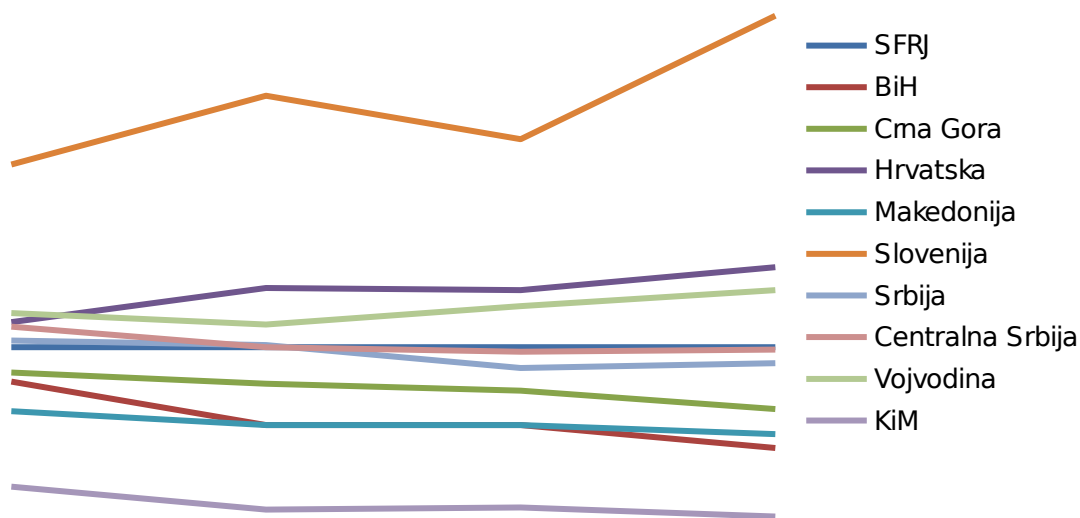
Још један сликовит показатељ класификације југословенских региона у овом периоду јесте национални доходак. Висина националног дохотка по глави становника по регионима, јасно показује разлику између развијених и неразвијених региона СФРЈ. И ове податке илуструјемо у оквиру табеле, а онда и графички:

Табела 7. Ниво националног дохотка у односу на просек СФРЈ

	1961.	1971.	1981.	1990.
СФРЈ	100	100	100	100
Б и Х	85	66	66	56
Црна гора	89	84	81	73
Хрватска	111	126	125	135
Македонија	72	66	66	62
Словенија	180	210	191	245
Србија	103	101	91	93
Ц. Србија	109	100	98	99
Војводина	115	110	118	125
К и М	39	29	30	26

Извор: Росић, И., *Раст, структурне промене и функционисање привреде*, Komino trade, Краљево, 2000. год., стр. 413.

У табели је индексом 100 означен просечни национални доходак у СФРЈ, док остале бројке указују на ниво дохотка по републикама у односу на тај национални просек. На први поглед се уочава да Словенија, Хрватска и Војводина остварују националне дохотке који су изнад националног просека, док сви остали региони мање или више заостају. У посматраном периоду Србија се кретала у рангу просека на нивоу државе, док је у најгорој позицији био регион Косова и Метохије.

Слика 6. Ниво националног дохотка у односу на национални просек

Извор: Сопствени графички приказ на основу података из Табеле 7.

Слика 6 још упечатљивије приказује колико су се Словенија и Хрватска, па чак и Војводина, развијале брже у односу на остатак земље, док се у неразвијеним регионима чак бележи константан пад националног дохотка у односу на југословенски просек.

Оно око чега се слаже већина економиста јесте да је СФР Југославија била земља са кумулираним развојним проблемима. Навешћемо неке од највећих недостатака које у својим радовима посебно наглашавају тадашњи најистакнутији домаћи економисти – Н. Чобелић., К. Миљовски као и К. Михајловић:

- Свака целина, тј. покрајина, функционисала је аутономно, на основу појединачних програма, што није довело до оптималне привредне структуре на нивоу целе привреде, већ напротив – до јачања националних интереса и сецесионизма;
- Велики уплив политичког фактора пре свега у домену доношења одлука и расподеле дохотка;

- Недостатак стратешких циљева развоја и константан конфликт између кратког и дугог рока, а пре свега предност расподеле и потрошње у односу на акумулацију и производњу.⁷⁴

3. Регионални развој у СРЈ

После распада СФРЈ, 1992. године настаје нова држава, формирана од Србије и Црне Горе – Савезна Република Југославија. Иначе су 1990-те године запамћене као најтежи период у укупном развоју земље, праћен високом инфлацијом, падом привредне активности и друштвеног производа, порастом незапослености и генералним падом животног стандарда.

Новонастала држава је од самог почетка била праћена дубоком кризом – ратно стање у окружењу (на територији БиХ и Хрватске), око пола милиона избеглица које су уточиште потражиле на територији наше земље, а што је додатно оптеретило ионако смањен друштвени производ, као и економске санкције наметнуте СРЈ од стране међународне заједнице.

Услед свих наведених чинилаца производња и друштвени производ су опадали вртоглавом брзином. Највећи пад је забележила индустријска производња, која је 1991. године била 18% нижа у односу на претходну, 1992. године за 21% нижа, а 1993. године за 38% нижа у односу на претходну годину (видети Табелу 8.).

Истовремено и остале делатности бележе пад: саобраћај је имао пад друштвеног производа у 1992. години у односу на 1991. од 34%, а наредне године за 39% у односу на претходну; трговина за исти период остварује пад од 35% односно 46,6%. Узимајући у обзир колико ове делатности учествују у формирању друштвеног бруто производа, није чудно што се друштвени производ смањио са 25

---

74 Видети: К. Михајловић, Економска стварност Југославије, Економика, Београд, 1978. и К. Миљовски : Неколико економских и друштвених претпоставки и критерија развоја, *Дугорочни развој Југославије*, Економски зборник САНУ, Београд, 1982. год.

милијарди на 9,5 милијарди долара у истом периоду.⁷⁵ Једина привредна грана која је забележила раст у том периоду била је пољопривреда.

Губитак бившег југословенског тржишта, рат у окружењу и наметнуте санкције чиниле су да власти креирају једино краткорочне политике преживљавања уместо дугорочних захвата и дубљих промена на економском и друштвеном плану. Додатна отежавајућа околност била је и та што је целокупна привреда била екстензивна, ниске продуктивности рада са вишком радне снаге што је чинило неконкурентном у односима са окружењем.

Процес својинске трансформације који је релативно брзо напредовао у периоду 1990 – 1993. године није ефикасно приведен крају. Тржишно реструктурирање великох предузећа је често и свесно заустављано јер се није смело дозволити да сурови тржишни закони доведу до затварања неефикасних фирми и на тај начин још више повећа ионако висок степен незапослености у земљи.

Сива економија је све више напредовала и 1992. године обухватала чак 41,7% регистрованог друштвеног производа, да би наредне, 1993. године износила рекордних 54,4%.⁷⁶

Притисак синдиката да се одржи пуна запосленост, да би се радницима понудио минимум егзистенције, спречавао је било какав покушај да се креира тржиште радне снаге које би спровело економски ефикасну реалокацију овог ресурса. Уместо тога, радници су слани на принудне одморе, јер је ``привремено престала потреба за њиховим радом``, што је заједно са тренутно незапосленима у земљи довело до поражавајуће чињенице да је око једна трећина тадашњег активног становништва неангажована.

Колики су губици по привреду остварени увођењем санкција СБ Уједињених нација говори податак да само по основу неоствареног прилива из иностранства као и по основу додатних социјалних издавања, СР Југославија је у

---

⁷⁵ Подаци преузети из: Аранђеловић З., Глигоријевић Ж., Национална економија, Економски факултет, Ниш, 2008. год., стр. 210.

⁷⁶ Подаци преузети из: Бајец, Ј., Нови привредни систем, економска политика и стретгија транзиције, *Економски анали*, Економски факултет, Београд, 1995.

периоду од 1991. до 2011. године изгубила 147,3 милијарде долара. Чак трећина губитка је остварена у периоду 1991-1994. године.⁷⁷

Кретање оствареног друштвеног производа од 1990 - 1996. године верно осликава суноврат привреде почетком 90-их година и покушај њеног опоравка после примене Аврамовићевог програма⁷⁸ 1994:

**Табела 8. Друштвени производ у СРЈ од 1990-1996. године
(у мил. дин.; по ценама из 1994. године)**

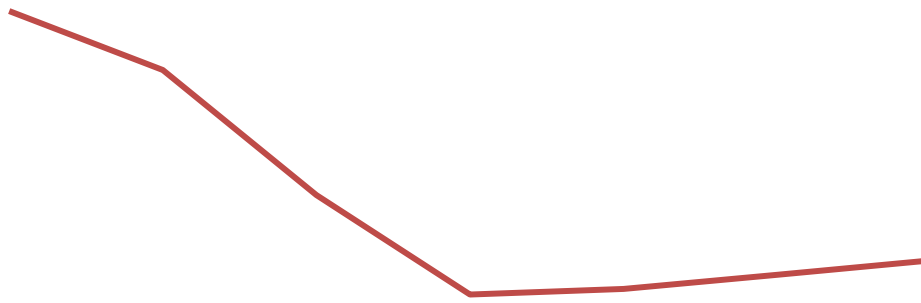
	1990.	1991.	1992.	1993.	1994.	1995.	1996.
ДП	45 867	40 537	29 226	20 236	20 750	22 017	23 310
Индустрија	18 954	16 244	12 531	7 755	7 850	8 186	8 816
Пољопривреда	4 690	5 128	4 220	4 063	4 302	4 472	4 521
Шумарство	143	138	123	103	107	121	128
Водопривреда	318	309	203	142	132	128	131
Грађевинарств	3 636	3 279	2 460	1 813	1 613	1 481	1 431
о							
Саобраћај	7 733	5 489	3 400	2 212	1 649	1 903	2 131
Трговина	6 099	6 114	3 669	2 105	2 948	3 359	3 665
Угоститељство	842	649	434	403	536	651	651
Занатство	1 467	1 192	742	552	547	570	552
Комуналне	395	389	235	180	175	189	196
службе							
Остале	1 591	1 605	1 209	907	891	957	1 088
производне делатности							

Извор: Статистички годишњак Југославије за 1998. годину, Савезни завод за статистику, Савремена администрација, Београд, 1998. стр.124.

Дајемо и сликовит приказ кретања друштвеног производа у поменутом периоду, а на основу података из Табеле 8:

⁷⁷ Подаци преузети из: М. Јандрић, Губици у СР Југославији настали уведеним санкцијама, *Санкције – узроци, легимитет и последице*, САНУ, Београд, 1994. Стр.98.

⁷⁸ Пакет мера под називом Програм монетарне реконструкције и економског опоравка Југославије, који је донео тим експерата на челу са др Драгославом Аврамовићем.

Слика 7. Друштвени производ у СРЈ од 1990-1996. године (у мил. дин.)

Извор: Сопствени графички приказ на основу Табеле 8.

Слика 7 показује константан пад друштвеног производа од 1990. године надаље, а нарочито у периоду највеће економске кризе у земљи (1991-1993.године). од 1994. уз мере економског реструктурирања привреда почиње постепено да оживљава а друштвени производ бележи благи раст.

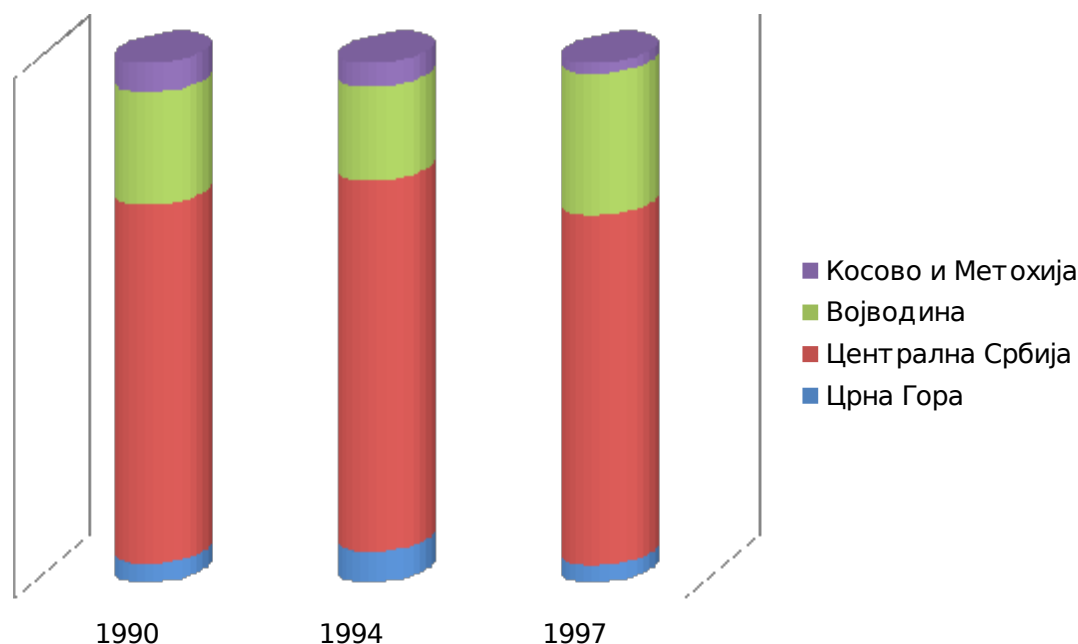
Иако је инвестициона активност у претходној, СФР Југославији, била на завидном нивоу, од 80-их година и на овом подручју наступа период стагнације и драстичног пада инвестиција. Поред пада укупних инвестиција, ни њихова расподела није ишла у прилог равномернијем регионалном развоју. Напротив, најразвијенија подручја су највише учествовала у укупним инвестицијама у основна средства (Централна Србија и Војводина), док је код неразвијених (Црна гора и Косово и Метохија) ситуација била супротна, што је оставило трага и на њихов развој у будућности. Учешће региона у инвестицијама у основна средства приказано је у следећој табели:

Табела 9. Остварене инвестиције у основна средства, по регионима СР Југославије (у сталним ценама 1994. године)

Година	СРЈ	Црна Гора	Централна Србија	Војводина	Косово и Метохија
1990.	100%	3,5%	69,2	21,6	5,7

1994.	100%	5,8%	71,6%	18,1%	4,6%
1997.	100%	3,3%	69,2%	28,0%	2,2%

Извор: СГЈ за 1996 и 1999. год. и сопствена прорачунавања.

Слика 8. Остварене инвестиције у основна средства, по регионима СР Југославије (у сталним ценама 1994. године)

Извор: Сопствени графички приказ на основу података из Табеле 9.

Наведени подаци указују на чињеницу да су неравномерност и структурни несклад основно обележје регионалног развоја Југославије и у овом периоду. Још увек је актуелан проблем разлика у инфраструктурној опремљености развијених и неразвијених региона, концентрација материјалних и других ресурса у Централној Србији и Војводини, све веће заостајање неразвијених подручја, нарочито Косова и Метохије. За неразвијена подручја је карактеристичан дефицит економске и социјалне инфраструктуре, услед чега нису атрактивна за привлачење капитала и стручних кадрова без обзира на то што поседују природна богатства и сличне предности.

Осцилације у нивоу развијености између развијених и неразвијених подједнако су драстичне као и учешће појединих региона у инвестиционим улагањима. Најнеразвијениј општина Црне Горе (Андријевица) има друштвени производ рег сарита који износи свега 17,4% југословенског просека. У АП Косово и Метохија само три општине прелазе 50% југословенског просека (Обилић, Ново

Брдо и Зубин Поток) друштвеног производа по становнику, што указује на чињеницу да је ова област хроничан регионални проблем националне економије.

Насупрот њима, у АП Војводина је ситуација много повољнија и унутаррегионални диспаритети мањи. Друштвени производ по становнику износи 153,4% југословенског просека, док је у најнеразвијенијој општини (Сремски Карловци) 68,7% југословенског просека.⁷⁹

Град Београд са околином остварује убедљиво највисочији друштвени производ по глави становника, пре свега захваљујући великим инвестиционим улагањима при чему се као ограничење није наметнуо ни велики прилив становништва из неразвијених делова земље.

Поред неадекватне привредне структуре у овом периоду (доминантно учешће примарног и секундарног сектора), још једна отежавајућа околност за адекватан развој била је и неповољна својинска структура, обзиром на још увек доминантно учешће државног и друштвеног сектора. Иако се развоју приватног сектора давала званична подршка, законски и други прописи још увек су деловали дестимулативно јер су наметали високе порезе и доприносе на запослене који су се односили на приватне предузетнике. То је између осталог довело и до чињенице да се велики део приватне активности одвијао у зони тзв. сиве економије.⁸⁰ Тако је рецимо 1994. године на територији СР Југославије пословало око 200000 приватних предузећа, али иако се ради о великом броју, у питању су мала предузећа која запошљавају свега 7% укупно запослених и учествују у стварању друштвеног производа са око 10%.⁸¹

Велика отежавајућа околност за нормално функционисање привреде је и преполовљено тржиште на коме је пословала наша привреда, са 24 на око 10 милиона потрошача, уз преполовљену куповну моћ, тако да је привреди земље била

---

79 Подаци преузети из: А. Пинкуљ, С. Голубовић, М. Трајковић, М. Павковић: Регионални развој СР Југославије, Центар за развој и економску политику, Београд, 1995.

80 Ј. Бајец, Нови привредни систем, економска политика и стратегија приватизације, *Економска политика у Србији и Југославији*, Зборник радова, Економски факултет, Београд, 1995. год., стр.46.

81 М. Зец, Б. Мијатовић, Д. Ђуричин, Н. Савић, Приватизација – нужност или слобода избора, Југословенска књига, Београд, 1994. год., стр. 251.

наметнута размена са иностранством око 60-65% друштвеног производа, колико је раније износио извоз и размена са бившим југословенским републикама.⁸² Просторно и популационо смањена, са наслеђеним регионалним диспаритетима, логично је да је СР Југославија имала још мање могућности за интервенисање у домену регионалне политике него што је то био случај у претходној СФРЈ.

На крају, морамо напоменути да СР Југославија није била ништа друго до политичка творевина, хибрид-држава створена преко ноћи услед распада СФРЈ. Са наслеђеним дефектним и несређеним друштвеним и економским системом није ни могла остварити неке значајније привредне циљеве. С једне стране, нисмо имали довољно ефикасан управљачки апарат који би контролисао и усмеравао институционално неизграђену привреду и посрнуло друштво. С друге стране, ефикасност је додатно ометала и несинхронизованост па чак и сукобљеност између две савезне републике, које су силом прилика остале у заједници, а које су имале потпуно различите интересне и акционе сфере деловања. Било је очигледно да тадашњи креатори економске политике прокламују циљеве за које је у старту било јасно да никада неће бити реализовани управо из тог разлога што држава није имала кредибилитет. Савремена тржишна привреда, да би опстала на дужи рок, мора имати широки круг институција, пре свега респектабилну државу, политику, финансијски систем, који ће гарантовати безбедност и поштовање уговора, добровољно формирање штедње и њено ангажовање на тржишту капитала и обављање трансакција између економских субјеката.

---

82 М. Филиповић, М. Хацић, Ограничења, могућности и правци развоја привреде Србије по укидању санкција, *Раст и структурне промене привреде Србије у условима транзиције*, Зборник радова, Економски факултет у Крагујевцу, Економски факултет у Нишу, Крагујевац, 1996. Год., стр. 59.

III део: РЕГИОНАЛНА ПРОБЛЕМАТИКА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ У САВРЕМЕНИМ УСЛОВИМА

1. Регионалне неравномерности Србије

Република Србија и даље има изражене и дубоке регионалне диспаритете настале као резултат наслеђених диспропорција, деценије економске изолације и санкција али и актуелних проблема у којима се налази светска економија. Обзиром да су за Србију карактеристичне огромне унутаррегионалне диспропорције које онемогућују развој и доводе до великих миграција, улога државе у овом тренутку мора бити од пресудног значаја. Од 2006. године, када је донета Стратегија регионалног развоја Републике Србије за период 2007-2012.године, а која је успоставила основе за институционални оквир регионалног развоја у нашој земљи, и 2009., када је усвојен Закон о регионалном развоју Републике Србије, нису се дешавала нека већа померања на овом пољу а у циљу смањења постојећих диспаритета. Креирање адекватне политике регионалног развоја и утврђивање

најефикаснијих мера и инструмената за њено спровођење захтева динамичан приступ у сагледавању проблематике неравномерног економског и друштвеног развоја, пре свега у области привредног развоја, инфраструктуре, демографских и социјалних токова.

Према постојећој Уредби о номенклатури статистичких територијалних јединица (“Сл. Гласник РС” бр.109/2009 и 46/2010), а на основу члана 5 поменутог Закона, утврђено је пет региона на територији Републике Србије:

1. Војводина,
2. Београд,
3. Косово и Метохија,
4. Шумадија и Западна Србија, и
5. Јужна и Источна Србија.

Оно што је прва одлика наведених региона јесте изражен дугорочни тренд неравномерности као и стално повећање екстремних неједнакости, о чему ће бити речи у даљем тексту.

1.1. Економска регионална асиметричност

Према Извештају о регионалном развоју Србије за 2013. годину, осим Београдског региона који нема ни једну општину са статусом неразвијеног подручја, у остала три региона број и величина неразвијених општина изразито варира - регион Војводине има само три неразвијене општине, од укупно 45, регион Јужна и Источна Србија има 28 неразвијених општина од укупно 47, а регион Шумадије и Западне Србије 15 од укупно 52 општине.⁸³

Најчешће истицана карактеристика Србије јесте актуелни тренд концентрације новостворене вредности у регионима Београд и Војводина који остварују и до 67% БДП-а националне привреде. Наиме, Београдски регион остварује три пута већи БДП од најмање развијеног региона, Јужне и Источне Србије.⁸⁴

Табела 10: БДП per capita као индикатор развијености Србије у 2012.

---

⁸³ *Извештај о регионалном развоју 2011.*, Министарство регионалног развоја и локалне самоуправе, Београд, 2012. године, стр. 17.

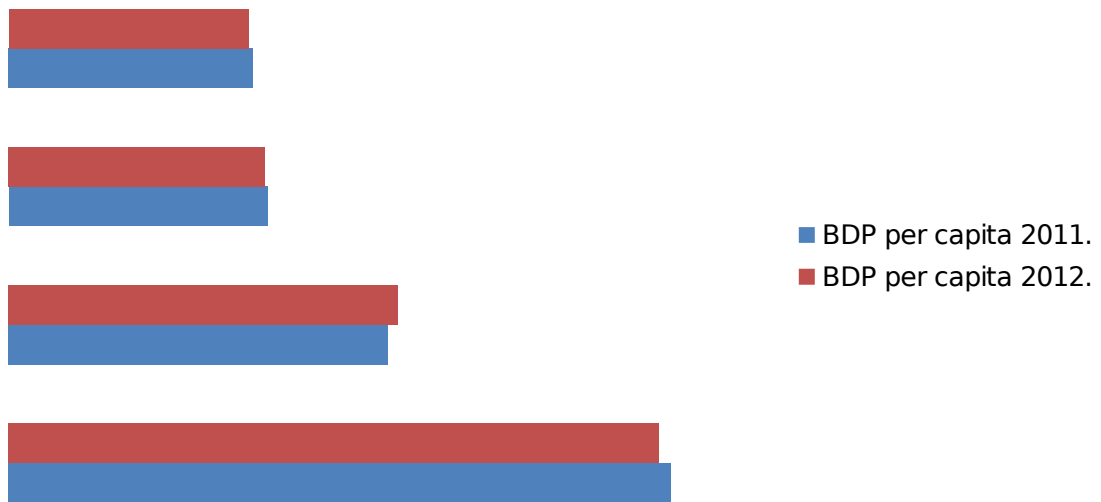
⁸⁴ Према подацима из Извештаја о регионалном развоју 2013.

(РС = 100%)

Подручје	2011.	2012.
Београдски регион	174,6%	171,4%
Регион Војводина	100%	102,6%
Регион Шумадија и Западна Србија	68,2%	67,6%
Регион Јужна и Источна Србија	64,4%	63,3%

Извор: РЗС, Извештај о регионалном развоју 2013.

Слика 9. БДП per capita као индикатор развијености Србије.

Извор: Сопствени графички приказ на основу података из Табеле 10.

Изражена је и неједнака географска распрострањеност елемената пословне инфраструктуре у Србији. Пословна инфраструктура се значајније концентрише у пет великих градова Србије: у Београду, Новом Саду, Нишу, Суботици и Крагујевцу. Међу многобројним разлозима за концентрацију у овим градовима наводи се присуство донаторских програма и регионалних или МСПП агенција за развој који су заједно допринели ширењу свести и идеје о потребама развоја пословне инфраструктуре. На регионалном нивоу, постоји значајна разлика у концентрацији пословне инфраструктуре између региона Београда и региона Војводине са једне

стране, и региона Шумадије и Западне Србије и региона Јужне и Источне Србије са друге.⁸⁵

Индикатори који врло верно осликавају економске неравности у земљи јесу и просечне зараде и стопа незапослености. Иако се уочавају знатно веће разлике између региона у сфери незапослености, и у домену зарада можемо запазити изражене амплитуде. Хиперинфлација из периода деведесетих, транзиција, приватизација, драстично су увећале број незапослених, све до 2004. године када можемо рећи да је дошло до друштвене стабилизације и осетнијег смањења неравности.

Табела 11. Зараде по регионима у Републици Србији

Регион	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.
Република Србија	32746	31734	34142	37976	41377
Београд	40089	39862	42489	46986	51121
Војводина	32906	31203	33392	36950	40421
Шумадија и Западна Србија	27387	26593	28636	32175	34981
Јужна и Источна Србија	27486	26517	29248	32941	35874
Косово и Метохија	-	-	-	-	-

Извор: РЗС, Статистички годишњак за 2013. годину

Табела 12. Незапосленост по регионима у Републици Србији

Регион	Укупно	Први пут траже запослење (%)	На 1000 становника
Република Србија	754603	34,3	105
Београд	104425	27,0	63
Војводина	200956	31,2	105
Шумадија и Западна Србија	245935	38,1	122
Јужна и Источна Србија	203287	36,7	127

⁸⁵ *Анализа стања пословне инфраструктуре у Србији*, Institute for Territorial Economic Development, Newsletter, br. 01/12.

Србија			
Косово и	-	-	-
Метохија			

Извор: РЗС, Статистички годишњак за 2013. годину.

Слика 10. Незапосленост у Републици Србији

Извор: Сопствени графички приказ на основу података из Табеле 12.

У складу са трендом концентрације новостворене вредности северно од Дунава и Саве, крећу се и висине просечних зарада и стопе незапослености у Србији. Иако просечне зараде бележе раст од 2009. године и даље, још увек се највише зараде остварују у регионима Београд и Војводина, скоро за 50% више него у два преостала региона, при чему су највише у градовима Београд и Нови Сад (око 50% изнад републичког просека), а најниже у неразвијеним општинама Бела Паланка, Димитровград, Меровина (око 50% испод републичког просека). Ове екстремне регионалне разлике у нивоу зарада узрок су сиромаштва, социјалне искључености и ниског животног стандарда. Иако су зараде номинално расле у посматраном периоду, реално су све мање услед утицаја инфлације и макроекономске нестабилности.

Што се незапослености тиче њена прва одлика је неадекватна понуда радне снаге, неусклађена са потребама и капацитетима привреде, која уз недовољну тражњу за радом узрокује проблем дубоке структурне незапослености у Србији. Највеће учешће у регистрованој незапослености имају млади (од 25-29 година) са

преко 13%, а на посао се у просеку чека 4 године.⁸⁶ Уз претходну напомену о концентрацији пословне инфраструктуре у развијенијим подручјима, јасно је да је незапосленост више изражена у регионима Шумадија и Западна Србија као и Јужна и Источна Србија (слика 10).

1.2. Демографска асиметричност

Највећи проблем Србије када је реч о демографским токовима јесте негативно механичко и природно кретање становништва. То доводи не само до смањења броја становника него и до увећања ионако изражених регионалних диспропорција.

Негативан природни прираштај је изражен у свим регионима Србије, почев од Београдског (-2,1%) па до региона Јужне и Источне Србије где је забележено чак -7,6%. Према истраживању РЗС из 2012. године, од свих округа у Србији, једино Рашки и Пчињски бележе позитиван природни прираштај од 2,1% односно 1,3%. Такође, наводи се и податак да је у периоду између два последња пописа, Србија изгубила 5% становништва, тј. преко 300 000 становника. Од тога је само Београдски регион забележио раст (4%), док је највеће пражњење забележио поново регион Јужне и Источне Србије (-11,5%).⁸⁷

Негативан природни прираштај и миграције младог, образованог становништва у иностранство доводе до чињенице да се константно повећава коефицијент старости а смањује коефицијент младости у земљи, као просечан број старих / младих на 1000 становника. Заједнички именитељ за ова два коефицијента јесте индекс старости, који представља просечан број старих становника (изнад 60 година) на 100 младих (испод 20 година старости), који је у константном порасту, а највиши тренутно у региону Јужне и Источне Србије (138,3). Наведени подаци могу се видети и у табели бр. 13.

---

⁸⁶ Подаци преузети из Извештаја о регионалном развоју Србије за 2012. годину.

⁸⁷ Исто, стр.9.

Табела 13. Регионални демографски показатељи Р. Србије

Подручје	Број становника 2011.	Демографско пражњење 2002-2011.	Природни прираштај 2002-2011		Индекс старости 2011.
			укупно	%	
Р. Србија	7.120.666	-377.335	-316.493	-4.2	124,6
Београдски регион	1.639.121	62.997	-33.782	-2.1	124,5
Регион Војводина	1.916.889	-115.103	-100.283	-4.9	117,9
Регион Шумадија и Западна Србија	2.013.388	-123.493	-85.240	-4.0	120,9
Регион Јужна и Источна Србија	1.551.268	-201.736	-95.168	-5.4	138,3

Извор: РЗС, Извештај о регионалном развоју за 2012. годину

Из претходне табеле уочавамо да је негативни природни прираштај нешто слабијег интензитета једино у региону Београда, обзиром да као главни град и највећи центар привлачи и даље становништво из околних региона.

Тренд константног пада природног прираштаја од 1991. године на даље приказаћемо засебним графиком јер најупечатљивије приказује присуство комплексних демографских проблема са којима се суочавамо:

Слика 11. Природни прираштај Србије 1991 – 2011. године

Извор: Сопствени графички приказ на основу података РЗС

Морамо се сложити са речима Јакопина (2009) да континуирано неповољни демографски трендови остају и даље један од кључних чинилаца регионалне поларизације Србије. Проблем депопулације нарочито долази до изражаја у пограничним, најнеразвијенијим и руралним подручјима, где је “становништво два пута сиромашније у односу на становништво градског подручја и у много неповољнијем положају када је у питању опремљеност социјалном инфраструктуром. Севернији делови Србије (град Београд, Јужно-бачки, Јужно-банатски и Западно-банатски окрузи) имају већи људски потенцијал (мерен индексом ХДИ), док јужни и источни делови Србије (Топлички, Рашки, Јабланички и Борски) спадају у групу округа са најмањим индексним вредностима”.⁸⁸

По нашем мишљењу, до великих демографских асиметричности у Србији је дошло услед:

- непостојања стратегије демографског развоја, због чега су се ствари увек стихијски одвијале, почев од кретања становништва из села у град, па до насилних миграција изазваних ратовима, ванредним стањима и сиромаштвом. Последњих година присутан је и тренд одлива мозгова према

⁸⁸ Јакопин, Е., Перишић, А., Ефекти интеграције Србије у ЕУ на регионални развој, Регионални Развој, Факултет за економију, финансије и администрацију Универзитета Сингидунум, 2009.стр.18.

западу, где одлазе наши најталентованији и најобразованији кадрови јер овде не могу да нађу запослење нити обезбеде егзистенцију. Не постоји ни ефикасно регионално тржиште рада, тако да у развијенијим регионима имамо високе зараде, ниску стопу незапослености, највећу концентрацију становништва са вишом и високом стручном спремом, и обрнуту ситуацију у неразвијеним регионима, уз минималну мобилност радне снаге и између региона али и између занимања. Забрињава чињеница да сви ови демографски диспаритети само продубљују регионалне диспаритете и ометају економски развој;

- погрешно вођене демографске политике. Неопходна је била ефикасна и координисана акција државних органа да би се спречила пустошења и иселјавања читавих регија и много боље искористио хумани капитал. Дозвољено је страном фактору да задовољава своје колонијалистичке интересе и расели читаву регију Косова и Метохије чиме су непоправљиво оштећене читаве генерације а демографски токови још више поремећени. Тада је интерно расељено преко 200 000 лица, која су потражила интеграцију у северним регионима, а пре свега главним урбанистичким центрима. Сматрамо да је од пресудног значаја олакшати приступ различитим изворима капитала за реструктурирање сеоског и пограничног подручја у виду владиних гаранцијских фондова, банкарских повластица за стимулисање привредне делатности у неразвијеним подручјима, једном речју стварање климе погодне за инвестирање и покретање привреде. У супротном, постоји опасност од даљег отимања територије и угрожавања безбедности Републике Србије. Политички и државни врх би требао да успостави услове за отварање нових радних места и запошљавање људи, јер све и да се увећа популација у радном добу, то повећање мора бити праћено одговарајућим политикама за њихово упошљавање, јер у супротном једино долази до пораста незапослености а губици услед пропуштених демографских прилика испољавају се у наредним годинама. Није спровођено ни адекватно улагање у образовање радне популације а то је могла бити значајна детерминанта позитивног економског раста. Транзиција ка категоријама вишег нивоа образовања, и усаглашавање

образовних профила са потребама и могућностима привреде је фактор који се уклапа у тренд глобалне едукације, а уједно и побољшава профил радне снаге код нас.

Наредна стратегија регионалног развоја мораће озбиљније да се позабави проблемом демографске консолидације, јер је крајњи тренутак да држава, без обзира на тешку економску ситуацију, много више учини у сфери актуелног смањења популације, процеса који се незаустављиво одвија што услед одумирања становништва, што услед миграција у развијене земље.

1.3. Инфраструктурна опремљеност

Инфраструктурна опремљеност у Србији није иста у свим регионима. Напротив, запажају се велике неравномерности у квалитету путне мреже, водоводне и канализационе мреже, доступности фиксне телефоније и интернета, у зависности од области која се посматра. Према Извештају Министарства регионалног развоја и локалне самоуправе у 20 општина је мање од 20% асфалтираних локалних путева од чега најлошију локалну путну мрежу имају Пчињска и Рашка област. Испод просечну покривеност водоводном мрежом имају домаћинства 88 општина. На канализациону мрежу прикључено је 55,6% домаћинстава Републике, док у 14 општина не постоји изграђена канализациона мрежа. Покривеност појединих подручја телекомуникационим инфраструктуром је незадовољавајућа, док свега 41% домаћинстава поседује интернет конекцију.⁸⁹

Табела 14. Путна инфраструктура у Србији (km)

---

⁸⁹ *Извештај о регионалном развоју 2011.*, Министарство регионалног развоја и локалне самоуправе, Београд, новембар 2012. Стр.21.

Подручје	Путеви	Државни	Државни	Општински
	укупно	путеви I реда	путеви II реда	путеви
Република	43163	4478	10399	28286
Србија без КиМ				
Београдски регион	5804	237	676	4891
Регион Војводина	5791	1296	1797	2697
Шумадија и Зап. Србија	18452	1671	4202	12579
Јужна и Ист. Србија	13117	1274	3724	8119

Извор: РЗС, Извештај о регионалном развоју за 2012.годину.

Путна инфраструктура је слабо опремљена па је по перформансама знатно испод европских стандарда. Из Табеле 14. видимо да је највеће учешће општинских путева који су уједно и у најлошијем стању од чега је чак половина земљани неасфалтирани пут. Иако је капацитет путева у Србији довољан за садашњи обим саобраћаја, проблем је у томе што је стање путне мреже врло неповољно, што са собом повлачи и високе трошкове експлоатације возила као и смањење степене безбедности у саобраћају.

Ситуација је подједнако лоша и када се говори о водоводу и канализацији: дотрајалост водоводне мреже, лоше стање дистрибутивних система, велики губици воде - основне су карактеристике водоснабдевања у Србији. Незадовољавајућу покривеност водоводом имају регион Шумадије и Западне Србије као и регион Јужне и Источне Србије, 76,8% односно 68%⁹⁰, што је представљено и у следећој табели:

Табела 15. Комунална опремљеност 2011.

Подручје	Покривеност водоводом,	% губитака	Покривеност канализацијом,%	% отпадне воде која се
----------	------------------------	------------	-----------------------------	------------------------

⁹⁰ Сви подаци преузети из Републичког завода за статистику.

	%	на вод. мрежи	55,6	пречишћава 15,7
Република Србија	86,6	32,1	55,6	15,7
Београдски регион	100,0	32,3	79,3	-
Регион Војводине	98,8	21,2	44,0	24,8
Регион Шумадије и Зап. Србије	76,8	37,4	53,5	34,8
Регион Јужне и Ист. Србије	68,0	36,7	46,7	7,5

Извор: РЗС, Извештај о регионалном развоју за 2012. годину.

Оскудица пијаће воде осећа се нарочито у летњим месецима, а у многим местима постоје проблеми у водоснабдевању преко целе године. Најквалитетнија вода за пиће је у региону Јужне и Источне Србије, док се највећи број неисправних узорака приликом испитивања константно јавља у региону Војводине. Такође, поражавајућа је чињеница да се пречишћава свега 15,7% отпадних вода, јер више од сто локалних самоуправа, међу којима су чак и Београд и Нови Сад, немају системе за пречишћавање воде већ се та вода директно испушта у реке.

Велики је распон што се тиче путне, водоводне и канализационе мреже у Србији, посматрано по регионима и окрузима. Расположиви капацитети и ресурси би били сасвим довољни за тренутне потребе да се адекватније одржавају и примењују процеси рециклаже.

Узимајући у обзир горе наведено, сматрамо да је изградња и осавремењивање инфраструктуре један од главних стубова развоја и оживљавања конкурентности привреде Србије.

Недовољна изграђеност не само привредне и комуналне, већ и социјалне инфраструктуре, као и нефункционална и гломазна локална администрација, представљају још један ограничавајући фактор даљем развоју и превазилажењу регионалних диспропорција у Србији.

- Недопустиво је да се највећи део инвестиција у инфраструктуру и даље слива у најразвијеније регионе, а да се истовремено прокламују циљеви

- наводног равномерног развоја и регионалне политике. Због тога је неопходно да држава у што скоријем периоду омогући правни оквир за унапређење инвестиционе климе, нарочито у области транспорта и енергетике, као и да олакша процедуре за добијање дозвола и легализацију објеката у неразвијеним подручјима која нису атрактивна за инвеститоре јер не задовољавају минимум инфраструктурних захтева.
- Сматрамо да су ови пропусти пре свега резултат неефикасне и корумпиране институционалне инфраструктуре која би требала да буде један од базичних фактора економског раста и развоја. Морамо успоставити и развити институције које повећавају макроекономску стабилност, смањују ризик и неизвесност, ублажавају информационе асиметрије. Што пре то постигнемо, пре ћемо моћи да очекујемо покретање раста у неразвијеним подручјима.

2. Основна обележја регионалних диспаритета Републике Србије

2.1. Регионалне диспропорције у Републици Србији – различити аспекти

2.2.1. Разлике у предузетништву

Предузетништво, као кључни елемент потенцијала за раст и развој сваке земље, представља главни покретач модерне и динамичне привреде засноване на знању. И поред тога, предузетнички потенцијал Србије није довољно искоришћен а може се слободно рећи да је и недовољно развијен. Посматрање дугорочних трендова у домаћем предузетништву као и ефеката државних политика у овој области указује на чињеницу да се у последњих неколико година значајно развио институционални оквир као полазна претпоставка за развој предузетништва, успостављањем и унапређењем различитих институција надлежних за регулисање пословног окружења, доношење закона и правила везаних за вршење различитих трансакција, регистрацију, пословање, регулисање социјалних дажбина и сл.

С друге стране, сложеност прописа које је тешко пратити, нарочито у случају малих предузетника а таквих је код нас највише, уз неповољне економске услове, креирају значајне препреке за улазак у предузетништво и развој бизниса. Сматра се да су основни узроци неповољне пословне климе у Србији недоступност финансијског капитала као и компликована административна процедура.

Као и сви остали показатељи нивоа регионалне развијености, и предузетништво у Републици Србији одражава висок ниво неравномерности. Носиоци развоја у већини региона и округа јесу мала и средња предузећа, што је и иначе карактеристично за недовољно развијена подручја, са изузетком развијенијих округа, као што је Београдски, Јужно – бачки или Подунавски, где утицај МСП на привредни развој није толико доминантан. Обзиром да у Србији сектор МСП обухвата 99% свих предузећа, логично је зашто се код нас предузетништво поистовећује управо са овим привредним сектором, али свакако не треба занемарити велика предузећа која остварују значајно учешће у БДП-у и запошљавају велики број радне снаге.

Узимајући у обзир деликатан положај МСП у нашој привреди, неопходно је применити што већи број мера које ће им обезбедити већу ликвидност, као што је смањење или чак укидање неких нефискалних дажбина, пружање могућности плаћања обавеза према држави тек након што наплате робу и сл., а што би им олакшало пословање као једном од значајних сектора привреде.

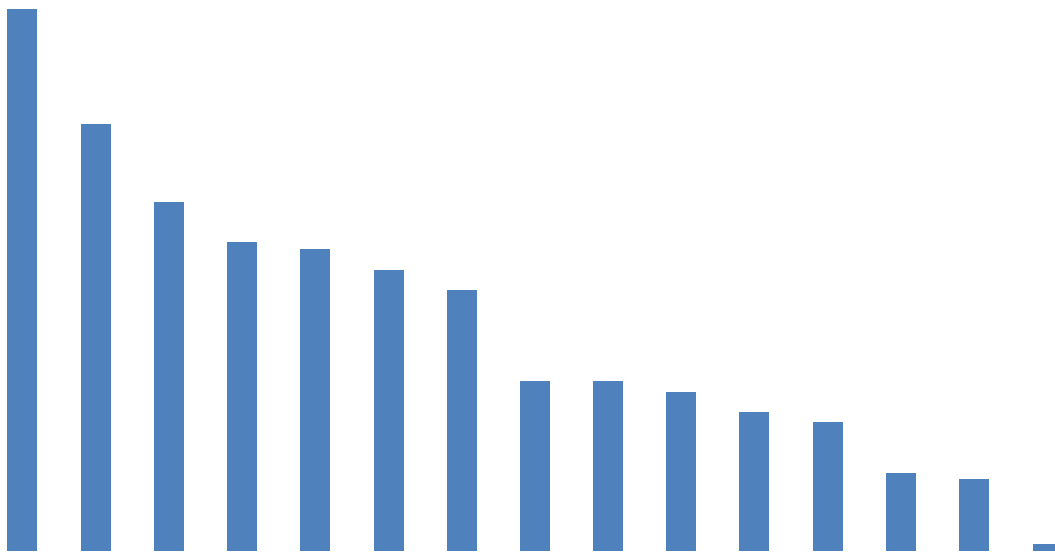
У 2011. години од укупно 319.802 предузећа, предузетнички сектор чини 99,8% (319.304 предузећа). Сектор МСПП генерише 65,3% запослених (786.873), 65,5% промета (5.200 млрд. динара), 55,2% БДВ (878,2 млрд. динара) и ангажује 55,7% инвестиција нефинансијског сектора у 2011. години. Сектор МСПП ангажује 45,1% укупне запослености, 51,7% укупних инвестиција, остварује 46,5% извоза, 52,7% увоза, генерише 61,7% спољнотрговинског дефицита привреде Србије и учествује са око 33% у БДП Републике.⁹¹

Поред унутрашњих ограничења, глобална рецесија је још један фактор који је допринео да у последњих неколико година нарочито дође до погоршања предузетничке климе у земљи, а што подразумева исподпросечне стопе пословања, убрзано гашење многих предузећа, структурну неусклађеност у смислу да доминирају МСП из области прерађивачке индустрије и трговине, али и даље изражене регионалне диспропорције, тако да је профитабилност предузећа из најразвијеније области сторо троструко већа у односу на најнеразвијенију област (Београдска и Пчињска).

Оно што још увек представља ограничавајући фактор и кочницу за здраво предузетништво и конкуренцију у целој земљи јесу следећи фактори:

---

⁹¹ Извештај о малим и средњим предузећима и предузетништву за 2011.годину, Министарство финансија и привреде, Министарство регионалног развоја и локалне самоуправе, Национална агенција за регионални развој, Београд, 2012. године, стр. 8.

Слика 12. Ограничавајући фактори привређивања у Србији

Извор: Сопствени приказ на основу података из: Klaus, S., Xavier S., (2011) *Global Competitiveness report 2010- 2011*, World Economic Forum.

Наиме, на слици 12 представљен је део истраживања *Global Competitiveness report 2010 - 2011*, World Economic Forum, према коме Србија спада у ред земаља у којима је продуктивност предузећа угрожена факторима карактеристичним за неразвијене регионе, као што је корупција, неефикасна бирократија, криминал, лоша радна етика и остали видови неефикасности. На основу Глобалног Индекса Конкурентности Србија је рангирана на незавидном 96. месту, од 139 земаља које су биле обухваћене анализом. Ако узмемо у обзир све појединачне критеријуме на основу којих је вршено рангирање, видимо да једино на основу инфраструктуре примарног здравства и квалитета основног образовања, Србија заузима пристојан 50. ранг међу анализираним државама (Табела 16):

Табела 16. Позиција Србије на основу Глобалног Индекса Конкурентности

Редни број	Индикатори конкурентности	Ранг (од 139)	Оцена (1-7)
1.	ГИК за 2011. год.	96	3.8
2.	Основни захтеви	93	4.1
3.	Институције	120	3.2
4.	Инфраструктура	93	3.4
5.	Макроекономска стабилност	109	4.0
6.	Здравље и основно образовање	50	6.0
7.	Побољшање ефикасности	93	3.7
8.	Високо образовање и обука	74	4.0
9.	Ефикасност тржишта роба	125	3.6
10.	Ефикасност тржишта рада	102	4.1
11.	Развој финансијског тржишта	94	3.8
12.	Технолошка припремљеност	80	3.4
13.	Величина тржишта	72	3.6
14.	Иновације и софистицираност	107	3.0
15.	Софистицираност пословања	125	3.2
16.	Иновације	88	2.9

Извор: Klaus, S., Xavier S., (2011) *Global Competitiveness report 2010- 2011*, World Economic Forum, стр. 297.

Предузетничка активност је највише концентрисана у најразвијенијим областима – Граду Београду, Јужнобачком, Моравичком, Колубарском, Севернобачком и Јужнобанатском округу, док је најмање заступљена у Севернобанатском, Борском, Топличком, Пиротском и Пчињском округу.

Распоред предузећа по регионима, као ни сама продуктивност, нису равномерно дистрибуирани. Највеће могућности за преживљавање и развој започетих пословних активности имају Град Београд и Јужнобачка област, у којима потенцијални предузетници имају веће шансе за оснивање нових послова (11 939 или 28,7% свих новооснованих фирми у 2011. години налазило се на територији Града Београда).

Друга крајност јесте Пиротска област, којој припада свега 0,9% свих новооснованих фирми исте године, при чему је број фирми које су угашене био знатно већи на том подручју од броја новооснованих.⁹²

Можемо рећи да постоје велике разлике у нивоу развијености што се тиче индикатора пословне демографије посматрано по различитим регионима, тако да на дуги рок то представља велико развојно ограничење.

2.1.2. Разлике у спољнотрговинској активности

Спољнотрговинска активност региона у Србији је изразито асиметрична и неравномерна, што је у непосредној корелацији са регионалним диспропорцијама у предузетничкој активности и привредној дисперзији. Лако можемо закључити да они региони који имају највише предузећа, највеће учешће у БДП-у државе, као и инфраструктуру у најбољем стању, су уједно и региони са најуспешнијом спољнотрговинском активношћу. Град Београд, Јужнобачки, Подунавски и Јужнобанатски округ су области које највише доприносе домаћим извозним резултатима, док су на последњем месту Браничевски, Топлички, Зајечарски и Јабланички округ, који скоро симболично утичу на извозно-увозне резултате српске привреде.

У целини посматрано, Србија константно бележи негативан салдо у спољнотрговинској размени са иностранством, а разлог томе јесте чињеница да још увек у извозу доминирају радно и ресурсно интензивни производи, док увозимо скупе технолошки интензивне производе.

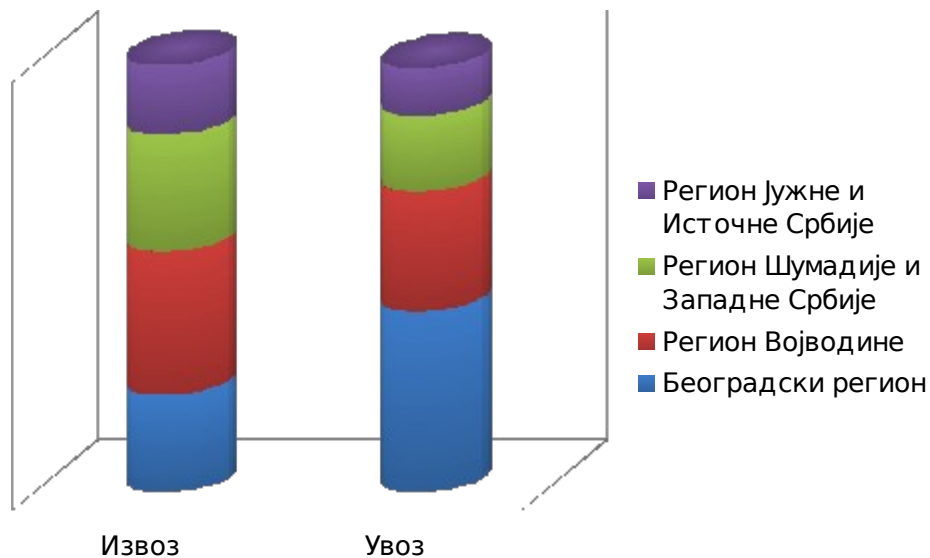
⁹² Подаци преузети из: Извештај о малим и средњим предузећима и предузетништву у 2011. години, Министарство финансија и привреде, Министарство регионалног развоја и локалне самоуправе, Национална агенција за регионални развој, Београд, 2012. године.

Табела 17. Спољнотрговински робни промет Републике Србије, јул 2015.
године (у млрд. РСД)

	Извоз	Увоз	Удео у укупном извозу у %	Удео у укупном увозу у %	Салдо
Р. Србија	131,1	165,2	100,0	100,0	-34,1
Београдски регион	29,9	69,8	22,8	42,3	-39,9
Регион Војводине	43,9	46,2	33,5	28,0	-2,3
Шумадије и Западне Србије	35,9	29,0	27,3	17,6	6,8
Регион Јужне и Ист. Србије	21,4	18,6	16,3	11,3	2,8

Извор: РЗС, Општине и региони у Републици Србији, 2015.

Слика 13. Учешће региона у укупном извозу и увозу, (у %, јул 2015.)

Извор: Сопствени графички приказ на основу Табеле 17.

Подаци Републичког завода за статистику, представљени у Табели 17, указују на диспропорције у заступљености региона у спољнотрговинској размени Србије. Укупно посматрано, квантитативно највећи салдо размене са иностранством остварује регион Шумадије и Западне Србије, док регион Војводине остварује највећи удео у укупном извозу земље. Томе у прилог говори и чињеница да су највеће компаније-извозници у нашој земљи, уз мање изузетке, управо лоциране на територији ових региона:

Табела 18. Највећи српски извозници у периоду јануар-март 2014. године

Р.бр.	Назив извозника	Место	Извоз (у мил. евра)
1.	FIAT AUTOMOBILI SRBIJA	Крагујевац	374,8
2.	NAFTNA INDUSTRIJA SRBIJE	Нови Сад	73,1
3.	TIGAR TYRES	Пирот	61,5
4.	HIP - PETROHEMIJA	Панчево	52,4
5.	GORENJE	Ваљево, Стара Пазова, Зајечар	41,3
6.	ŽELEZARA SMEDEREVO	Смедерево	41,0
7.	TETRA PAK PRODUCTION	Београд	35,5
8.	HEMOFARM	Вршац	32,8
9.	YURA CORPORATION	Рача	30,6
10.	RTB INVEST	Бор	28,4
11.	TARKETT	Бачка Паланка	27,7
12.	SIRMIUM STEEL	Сремска Митровица	26,1
13.	IMPOL SEVAL	Севојно	24,4
14.	VALY	Белошевац	22,8
15.	LEONI WIRING SYSTEMS	Прокупље	22,2
	SOUTHEAST		

Извор: Министарство финансија, www.mfin.gov.rs.

2.1.3. Регионални аспект сиромаштва

Граница која се у анализама користи као апсолутна линија сиромаштва утврђује се на основу потрошачке корпе односно потрошње неопходне за задовољење минималних животних потреба (одећа, обућа и становање). Тај

индикатор, коригован износом инфлације за сваку годину, показује како се кретала стопа сиромаштва у Србији током низа година. Иако се од 2000. године на даље та стопа смањивала, морамо признати да је у односу на земље окружења, Србија и даље у већем ризику од сиромаштва, при чему су најугроженији млади, тачније лица млађа од 18 година, док најнижу стопу ризика од сиромаштва имају особе старије од 65 година.

Обзиром да једино Београдски регион остварује приходе изнад републичког просека и може се сврстати у ред развијених региона, једини има и стопу ризика од сиромаштва нижу од просека. Следећа табела указује на регионалне диспаратете када говоримо о сиромаштву и социјалној угрожености у Србији, где видимо да је најугроженији регион Источне и Јужне Србије, али и Шумадије и Западне Србије:

Табела 19. Стопа ризика од сиромаштва у 2012. години (у %)

Регион	Стопа ризика од сиромаштва	Стопа ризика од сиромаштва према старости		
		0-17	18-64	65+
Београдски регион	11,6	14,1	12,0	7,6
Регион Војводине	26,8	34,3	26,2	20,7
Регион Шумадије и Зап. Србије	28,2	31,9	27,7	26,6
Регион Јужне и Источне Србије	31,0	39,1	31,7	21,4
Република Србија	24,6	30,0	24,5	19,5

Извор: РЗС, Извештај о регионалном развоју за 2012.

Стопа ризика од сиромаштва у директној је повезаности са незапосленошћу и ниском образовном структуром становништва.

Укупно 95,5% становништва старости 15-64 године је завршило одређен ниво образовања, од чега 22,3% основну школу, 56,4% средњу школу, 5,8% вишу школу и 11% факултет, академију или високу школу, док је 0,8% становништва без

школе, а 3,7% са непотпуном основном школом.⁹³ Опет је број недовољно образованих неравномерно регионално дистрибуиран, и највећи у неразвијеним регионима, и то нарочито у сеоском подручју.

Табела 20. Образовна структура становништва старости 15-64 године (%)

Регион / ниво образовања	Београдски регион	Регион Војводине	Регион Шумадије и Западне Србије	Регион Јужне и Источне Србије
Без образовања	0,6	1,1	0,5	0,9
Непотпуна основна школа	1,2	4,0	4,0	5,7
Основна школа	13,7	23,9	25,9	24,8
Средња школа	57,3	57,2	56,3	54,4
Виша школа	8,6	4,9	4,8	5,4
Факултет, академија или висока школа	18,6	8,9	8,5	8,8

Извор: РЗС, Општине и региони у Републици Србији, 2015.

Видимо да је Београд у знатно повољнијем положају у односу на остатак Србије што се тиче образовне структуре и стопе сиромаштва, тако да се још једном потврђује тренд неравномерног регионалног развоја утврђен и по основу претходних параметара. Још увек постоје изолована подручја у којима доминира становништво ниског нивоа образованости, домаћинства са великим бројем издржаваних чланова и велики број незапослених, што у великој мери увећава вероватноћу за даљи раст стопе сиромаштва.

2.1.4. Регионални аспект хуманог развоја

⁹³ Републички завод за статистику, Анкета о радној снази, 2014.

Хумани развој односи се на могућност сваког појединца да у сопственом окружењу води продуктиван живот, има приступ образовању и активно учествује у животу заједнице. За оцену достигнутог нивоа привредног и друштвеног развоја, као и квалитета живота у различитим земљама, користи се индекс хуманог развоја (HDI), који обухвата три компоненте људског развоја: дужину живота, приступ знању и пристојан животни стандард.

Према Извештају о хуманом развоју за 2014. годину, Србија је сврстана у групу земаља високог нивоа хуманог развоја, заузима 64. место од укупно 186 земаља, и има индекс хуманог развоја 0,769⁹⁴. Иако земља са средњим приходима, ипак има релативно висок ниво овог индекса због тога што се њиме обухвата шири концепт људског развоја – смањење еколошких ризика и неједнакости, смањење јаза у погледу здравствене заштите и образовања, пораст очекиваног животног века, пораст индекса образовања и сл.

Када говоримо о регионалној димензији хуманог развоја у Србији опет морамо истаћи велику поларизацију и разлике у вредностима у различитим регионима. Јакопин (2010), један од теоретичара који се бави овом тематиком, напомиње да се Град Београд издваја као округ са највећим квалитетом живота, а следе га Јужнобачки, Нишавски, Шумадијски и Зајечарски округ. Такође, Београд предњачи и што се тиче степена образованости становништва (кумулативни индекс образованости 0,987), захваљујући великом броју високошколских установа, док најмањи индекс образованости има Јабланички округ, где је уједно и најнижа стопа посмености у Србији (91,3%).⁹⁵

Дакле, можемо рећи да Србију карактеришу велике регионалне диспропорције по свим наведеним параметрима. Светска економска криза и нестабилност окружења додатно погоршавају проблем у неорганизованој и довољно сиромашној земљи.

---

94 Human development report 2013: The Rise of the South - Human Progress in a Diverse World, United Nations Development Programme, стр. 145.

95 Јакопин, Е., Human Development in Southeast Europe, 12th EADI General Conference, Geneva 2008., и Ефекти интеграције Србије у ЕУ на регионални развој, Регионални развој, ФЕФА, 2010.

Развој се већ деценијама концентрише на северу, дуж Саве и Дунава, док остатак земље заостаје у демографском, економском, политичком и сваком другом смислу.

3. Дисконтинуитет у регионалном стратешком планирању Републике Србије

3.1. Основни циљеви стратегије регионалног развоја Србије

Потреба за осавремењеном стратегијом регионалног развоја на нивоу Републике Србије произилази из чињенице да се током времена све више продубљују друштвено-економске неједнакости на регионалном и локалном нивоу. Привреда функционише тако да се развијају северни, иначе најразвијенији региони, на уштрб јужних и заосталих, којима је помоћ државе највише потребна.

Осим тога, глобализација и савремени токови светске привреде намећу своје трендове које морамо прихватити, желели ми то или не, и довести привреду у стање да се може такмичити и бити конкурентна у међународној економској размени.

С обзиром да је један од циљева у будућности и евентуално прикључење ЕУ, изградња и унапређење административних капацитета за коришћење средстава ЕУ фондова морају бити укључени у планове развоја на локалном и регионалном плану у наредном периоду.

Најтежи задатак који би требала омогућити стратегија јесте убрзати раст неразвијених подручја, и то по стопама које ће дугорочно надмашити стопе раста Соних развијених, северних региона, а да се при томе не ограничи раст и развој развијених подручја. Таква политика би довела до дугорочног развоја на нивоу целе привреде, а не само на нивоу њених појединих делова, обзиром да је Србија земља

са једним од највећих регионалних диспаратета у Европи. То потврђује податак да је однос између најразвијенијег и најнеразвијенијег управног округа 7:1, а однос између најразвијеније и најнеразвијеније општине чак 15:1.⁹⁶

Већ смо раније напоменули да досадашњи напори у смислу креирања адекватне регионалне политике у Србији нису уродили плодом. Као резултат стихијских политичких и економских дешавања на овим просторима од распада СФРЈ па до данашњег дана успели смо да додатно осиромашимо већ неразвијена и заостала подручја, уз осипање и исцрпљивање природних ресурса, константни одлив становништва и пропадање давно изграђене инфраструктуре.

Циљеви који су били предвиђени последњом стратегијом регионалног развоја, а која се односила на период 2007-2012. године, још увек су актуелни и евентуално се могу допунити и проширити за наредни период:

- Одрживи развој – наведен као први стратешки правац равномерног регионалног развоја у поменутој стратегији, а подразумева баланс у развоју три компоненте благостања: економске, социјалне и компоненте животне средине. Овај циљ је потпуно логичан, узевши у обзир деценијско исцрпљивање ресурса и повећање еколошких проблема;
- Подизање регионалне конкурентности – уједно подразумева стварање климе која би била привлачна страном капиталу, подизање конкурентности, истовремено и развој домаћег приватног сектора, што би заједно омогућило већу конкурентност домаћих производа у међународној размени;
- Смањење регионалних неравномерности и сиромаштва – мисли се пре свега на велике разлике између северних развијенијих региона и Јужне и Источне Србије које постају све сиромашније и неразвијеније;
- Заустављање негативних демографских кретања – један од најтеже остварљивих циљева, и највећих регионалних проблема Србије, обзиром да има вишеструке узроке захтева и дуг временски период решавања. Проблеми који се деценијама уназад увећавају јесу депопулација,

---

⁹⁶ Стратегија регионалног развоја Републике Србије за период 2007-2012. године, стр.84.

- негативан природни прираштај, демографско старење, смртност одојчади, смањење очекиваног животног века;
- Наставак процеса децентрализације – иако је од 2000. године локална управа добила добар део ингеренција, и остварен значајан степен децентрализације, овај циљ подразумева унапређење односа између укупне привреде и њених делова и њихову бољу међусобну сарадњу;
  - Економска интеграција српске заједнице у АП Косово и Метохија;
  - Изградња институционалне регионалне инфраструктуре – подразумева доношење детаљнијих законских и подзаконских аката којима ће се регулисати област регионалног развоја, формирање институција надлежних за спровођење и реализацију ових циљева, спровођење економске регионализације према принципима NUTS 2 и NUTS 3.

Ови циљеви, прокламовани последњом стратегијом регионалног развоја Републике Србије, која је обухватала период 2007-2012. године, требали би бити употпуњени још неким, за сада неоствареним циљевима, који по нашем мишљењу не могу бити заобиђени узимајући у обзир актуелна дешавања и трендове у окружењу:

- Привредно-структурна прилагођавања у функцији интеграције у ЕУ – овај циљ произилази из опредељења Србије да у што скоријем периоду постане члан ЕУ, па у складу с тим нужно је и темељити регионални развој на најбољој пракси ЕУ: успоставити владавину права, корупцију и организовани криминал свести на најнижу могућу меру, смањити гломазан административни апарат, успоставити нормалне економско-политичке односе са земљама суседима;
- Пољопривреда и рурални развој – специјализовати се у производњи производа са ознаком порекла, производа са географском ознаком, органских производа и традиционалних специјалитета, у чему би нарочито могли учествовати неразвијени региони, а чиме би се индиректно побољшала понуда и угоститељских објеката;
- Унапређење квалитета образовања - креирање кадрова према потребама привреде. Потребно је успоставити узрочно-последичну везу између образовног система и привреде да би се смањио тренутни дисбаланс

између потребних и расположивих профила, о чему сведочи велики број незапослених, образованих лица на тржишту рада;

- Прекогранична и међурегионална сарадња – овај вид сарадње нарочито би погодовао развоју приграничних подручја, а препоручен је од стране ЕУ, односно Европског фонда за регионални развој (ERDF) који конкретно стимулише кооперације у домену истраживања и развоја, уштеде енергије као и развоја МСП. Заједнички рад на решавању проблема био би од обостраног значаја, а истовремено би подстицао и регионалну конкурентност.

Коначно, морамо још једном нагласити огромну одговорност државе за вишегодишње избегавање доношења стратегије регионалног развоја. Регионалне неједнакости на овим просторима праћене демографским неједнакостима које се шире, изузетно су опасан терен и прете да се у критичним тренуцима претворе у несугласице па чак и ратне сукобе. Због тога држава мора бити свесна одговорности која је на њој да се посебно бави развојем својих појединачних делова, а нарочито оних који су у деликатном положају услед економске неразвијености, мултинационалне структуре становништва, неповољног положаја и сл. Једино таква политика регионалног развоја, која уважава потребе и третира проблеме сваког региона посебно, може обезбедити стабилност и просперитет на нивоу укупне привреде.

3.2. Институционална регулатива и улога државе у регионалном развоју

Савремене привреде које функционишу и развијају се по тржишним принципима свесне су чињенице да држава мора имати одлучујућу улогу у конципирању и спровођењу привредно-системских механизма и решавању суштинских питања од националног значаја. Питање равномерног регионалног развоја је управо један од проблема у чијем решавању држава мора имати главну

улогу. Кроз историју смо се више пута уверили у неефикасност доминације једног одлучујућег фактора – тржишта или државе, уз минимизацију дејства оног другог. Због тога смо се уверили да држава има главну улогу у креирању стратегије развоја и утврђивању механизма и инструмената за реализацију постављених циљева.

Један од водећих савремених економских експерата, Stiglitz (2004), говори о економској политици и филозофији које виде комплементарну везу између владе и тржишта, ``при чему би обе стране радиле партнерски, прихватајући да, док су тржишта у центру привреде, постоји једна значајна, иако ограничена улога коју влада треба да одигра. Ја сам анализирао подбачаје како на страни тржишта тако и владе и нисам био тако наиван да помислим да влада може излечити сваки подбачај тржишта, нити да тржишта сама по себи могу излечити сваки друштвени проблем. Неједнакост, незапосленост, загађење животне средине; то су питања у којима влада мора да одигра значајну улогу.``⁹⁷

Наша привреда се још увек суочава са ниском конкурентношћу, незавршеним процесом транзиције и свим институционалним препрекама које је потребно превазићи да би се привреда померила са ниског нивоа националне развијености. Према последњем извештају о конкурентности Светског економског форума за 2013. годину, анализом су обухваћене 144 земље, међу којима Србија заузима јако лошу 95. позицију.⁹⁸ У поређењу са осталима земљама у окружењу, уочава се јасно заостајање конкурентности наше привреде, обзиром да од земаља суседа Хрватска и Мађарска се налазе корак испред нас, на преласку у групу најразвијенијих земаља, које свој развој заснивају на иновацијама, док се Словенија налази већ у тој групи а иначе је рангирана као 56. по реду. Остале земље-суседи налазе се у групи земаља средње развијености, засноване на ефикасности, где је тренутно и Србија, али су све боље рангиране од ње.

Задатак државе у наредном периоду јесте да креира другачији концепт регионалне политике у односу на досадашњи, како би се подигла конкурентност

97 Stiglitz, J., Противречности глобализације, SBM-х, Београд, 2004. године, стр.13.

98 World Economic Forum, The Global Competitiveness Report 2012-2013. str.15

целе привреде. Тај концепт не би требао бити заснован на принципу помоћи и донација већ на принципу јачања потенцијала којима наши региони већ располажу, а што би на дуги рок довело до смањења хроничних проблема наше привреде, а то су незапосленост и велике регионалне диспропорције. Говорећи о улози државе у подизању конкурентности привреде Србије, Е. Јакопин између осталог наглашава: `` У овој фази развоја Србија би требало да развија сопствене производне процесе и подиже квалитет својих производа, кроз стално унапређење високог образовања, професионално обучавање радне снаге и способност коришћења доступних технологија, како би се, на крају повећала цена рада и подигао животни стандард. Међутим, предуслов повећања ефикасности и прелазак на иновативни развој ради генерисања високе продуктивности, су добре *институције* (стуб 1) и компетентно вођење *макроекономске политике* (стуб 3), у којима Србија значајно заостаје у односу на друге земље.``⁹⁹

Сматрамо да, узимајући у обзир реално стање привреде Србије, постоје објективни разлози да се у будућем периоду у нашој земљи примењује концепт *развојне државе* као основни модел друштвено-економског развоја. Овај концепт, који се показао као изузетно ефикасан код неких земаља Југоисточне Азије на пример, подразумева складан однос државе и тржишта, као и јавног и приватног сектора. Искуства многих земаља, па и наше, потврдила су да прелазак са нетржишних на тржишни систем привређивања представља изузетно комплексан процес, много сложенији од прости приватизације предузећа и проглашавања слободног тржишта. Оно што концепт развојне државе пружа јесте пре свега изградња институционалне инфраструктуре осавремењене тржишне економије, што би омогућило и реиндустријализацију земље, као и подизање нивоа ефикасности јавне управе.¹⁰⁰ Главна предност овог концепта је управо у томе што омогућује успешно комбиновање тржишно усмереног и државно креираног раста и

---

⁹⁹ Јакопин, Е., Институционалне перформансе конкурентности привреде Републике Србије, *Институционалне промене као детерминанта привредног развоја Србије*, Економски факултет, Крагујевац, 2013. године, стр.7.

¹⁰⁰ Лековић В., Зашто је привреди Републике Србије потребна развојна држава?, *Институционалне промене као детерминанта привредног развоја Србије*, Зборник радова, Економски факултет, Крагујевац, 2013. год., стр. 39-57.

развоја па на тај начин успева да створи оптималну синергију тржишта и државе. Планирана, усмеравана и стратешка индустријска политика мора бити главна преокупација савремене државе, при чему се она никако не сме сматрати супститутом тржишног система. Она својим деловањем мора подстицати рационално понашање произвођача, потрошача и инвеститора, тако да заједно са тржиштем користи своје компаративне предности и доприноси остварењу развојних циљева.¹⁰¹

Мишљења смо да једна неразвијена земља каква је Србија не може своје функционисање заснивати на либералној економији и слободном тржишту, нити може очекивати да помоћу тих инструмената постигне равномеран регионални развој. Наиме, потребна је ефикасна и стабилна држава са својим институцијама, која ће усвајати и спроводити стратегију развоја и омогућити решавање проблема изласка из економске кризе. У ту сврху се мора обезбедити пре свега ефикасна јавна управа и институције које ће омогућити индустријализацију привреде, а затим, и адекватна посвећеност, стручност и техничка компетентност тог истог државног руководства да успешно спроводи стратегије развоја.

Тренутно стање развијености и ефикасности институција у Србији није на задовољавајућем нивоу. Вредности индикатора који се користе за оцену квалитета институционалног оквира у свету, као што су заштита својинских права, интелектуалне својине, независност судства, терет државне регулативе транспарентност рада владе или ниво организованог криминала, на нивоу Србије показују више него скромне размере. Подаци добијени на основу *The Global Competitiveness Report 2010-2016* приложени су у наредној табели:

Табела 21. Показатељи нивоа развијености институција у Србији

индикатори	2010		2011		2012		2013		2014		2015	
	р	о	р	о	р	о	р	о	р	о	р	о
Заштита својинских												
права	122	3.2	126	3.1	130	3.1	130	3.2	127	3.1	128	3.1
Заштита интелект.												
својине	111	2.6	107	2.7	116	2.8	115	2.9	113	2.9	129	3.0

101 Johnson, C., *The Development State: Odyssey of a Concept*. In: M. Woo- Cumings (Ed.), *The Developmental State.*, Ithaca, Cornell University Press. 1999., pp. 32-60.

Независност судства	124	2.5	128	2.4	129	2.4	124	2.6	118	2.6	123	2.6
Терет држ. регулативе	131	2.2	134	2.3	136	2.4	142	2.3	140	2.2	136	2.2
Транспарентност рада	97	4.0	102	3.9	111	3.8	118	3.7	108	3.6	108	3.6
владе												
Организовани	111	4.3	107	4.3	118	4.1	127	4.0	106	4.1	100	4.3
криминал												

Извор: The Global Competitiveness Report (2010-2016).

Напомена: р-ранг институција, о-оцена институција

Видимо да показатељи стања институција у Србији у периоду од 2010. до 2016. године нису на задовољавајућем нивоу, као и да показују тенденцију пада. Најнеповољније су оцењени независност судства, заштита интелектуалне својине као и терет државне регулативе, мада ни други индикатори нису у много бољој позицији. Сматрамо да је од кључног значаја обезбедити функционисање принципа владавине права, где ће се закони примењивати равноправно за сва лица, и где ће се спречити корупција и узурпација власти од стране малобројних, јер је то пресудни фактор за покретање економског раста и одрживог развоја.

Оно што би држава у наредном периоду требала да омогући јесте и то да домаћи образовани кадрови имају перспективу да остану у земљи, да раде, живе и заснивају породице у местима у којима су рођени. Постоје потенцијали за развој и унапређење економије руралних средина што би допринело растерећењу најразвијенијег, Београдског региона, и уједно позитивно утицало на развој јужних и источних подручја. Сектор малих и средњих предузећа показао се као најефикаснији и највиталнији део привреде, па као такав може да одигра битну улогу у стварању нових радних места и оживљавању привреде неразвијених региона.

С обзиром да мала и средња предузећа представљају најмногбројније економске субјекте у привреди, потребно је унапредити предузетничку ефикасност подстицањем формирања што већег броја кластера који би омогућили бржа технолошка унапређења и иновације, пораст продуктивности, стратешка партнерства међу предузећима, бољу конкурентност на светском тржишту. Иако у индустријским зонама појединих градова у централној Србији постоје различити видови сарадње предузећа ради бољег коришћења инфраструктуре и снижења трошкова производње, највећи проблем јесте што не постоји здрава конкуренција и

размена знања и искустава као ни достигнућа у иновативном процесу, што би била основна предност кластера, а што уз хронични недостатак капитала и страних директних инвестиција чини проблем још већим.

Држава би могла подстаћи овај вид удруживања додатним повољностима у домену опорезивања, правних прописа, промоције, политике образовања кадрова и сл. Са друге стране, добила би и вишеструке користи од иницијативе за регионални развој, у виду смањених издатака за социјална издвајања, пораста запослености, пораста фискалних прихода.

Улагање у инфраструктуру је од великог значаја за подстицање регионалног развоја, а у надлежности је државе. Овде мислимо на путеве и саобраћајну инфраструктуру, снабдевање енергијом, телекомуникације и сл.

Велики потенцијал за развој јесте у прерађивачкој индустрији и опоравку индустријског сектора уопште. Оживљавање индустријских погона довело би до покретања активности у великом броју сродних грана (сировине и полупроизводи, потреба за новим радницима, услуге превоза и доставе производа до купца, производња транспортних средстава, затим дизајнирање и промоција нових производа, као и област истраживања и развоја...)¹⁰²

Наравно, ефикасност свих наведених задатака зависиће пре свега од институционалне инфраструктуре и квалитета јавног управљања, како на нивоу целе привреде, тако и на локалном нивоу. Ако је обезбеђена институционална ефикасност, привреда може рачунати на професионалност, регуларност и делотворност система јавне управе. Савремена, развојна држава мора имати компетентне и одговорне руководеће кадрове који ће спроводити и надгледати даљу политику развоја.

На крају морамо још једном нагласити чињеницу да је и држава само један од актера политичко-економских дешавања у земљи. Од ње треба и мора да потекне иницијатива за равномернији регионални развој, међутим, региони и локалне заједнице морају и сами радити на томе да искористе своје развојне предуслове,

---

102 Видети: Цветановић, С., Младеновић, И., Јовановић, М., : Раст инвестиција у индустријски сектор – услов изласка Републике Србије из економске кризе, *Институционалне промене као детерминанта привредног развоја Србије*, Зборник радова Економског факултета у Крагујевцу, 2013. године, стр.161.

тако да на основу уопштених услова датих од стране државе, креирају сопствену политику развоја која ће бити примерена њиховим расположивим капацитетима.

4. Могућа решења економске регионализације

Регионализација сама по себи има за циљ постизање веће ефикасности - боље коришћење економских ресурса, већу привредну стабилност, спречавање дезинтеграције, унапређење улоге локалне самоуправе, већи степен децентрализације. Уважавајући актуелне циљеве ЕУ везане за паметни, одрживи и инклузивни развој долазимо до чињенице да развој једне земље зависи у великој мери од способности људи да препознају и оптимално искористе сопствене потенцијале. Посебна стратегија ЕУ која се бави овом тематиком управо инсистира на конкурентности као резултату успостављања веза између региона, где слободни токови роба и услуга, капитала, идеја и технологија, свих врста ресурса, представљају најзначајнији фактор територијалног концепта развоја и уопште дугорочног одрживог развоја ЕУ.¹⁰³ Будући да је регионална интегрисаност у Европску унију један од приоритетних циљева развоја Србије у наредном периоду, ово поглавље има за циљ да укаже на највеће потенцијалне предности економске регионализације наше земље.

Процес регионализације треба схватити као вид успешнијег вођења и управљања државом, али и средство ефикаснијег ублажавања територијалних диспаритета. За разлику од неких других видова регионализације (административне, политичке, статистичке и сл.), економска регионализација има за циљ да подстакне привредну делатност неразвијених подручја а да при томе усагласи развој свих појединачних региона са привредом земље као целине. Међутим, тај процес се не може реализовати изоловано од осталих сегмената

---

¹⁰³ Europe 2020., a strategy for smart, sustainable and inclusive growth, European Commission, Brussels, 2010.

друштвеног развоја, па као такав `` мора бити у суштинској корелацији са процесом демократизације и развијањем институција грађанског друштва.``¹⁰⁴

Према дефиницији: ``Економски региони су (а) територијални делови привреде једне земље, са извесном економском и географском заокруженошћу, (б) по величини такви да својим природним и људским потенцијалом омогуће стварање јачих жаришта раста и одговарајућу диверзификацију производње, (в) у чијем је настајању и развоју значајан чинилац територијална подела рада и производна специјализација, а (г) најчешће се формирају око једног или више индустријских центара.``¹⁰⁵

Иако се појам региона и регионализације спомиње у литератури у различитим конотацијама, мислимо да највећи допринос могу остварити у области конкурентности и управљања. Савремени глобални токови у први план избацују економске регионе, њихову међусобну сарадњу, кооперације, али и борбу за превласт на међународном тржишту. Док је с једне стране глобализација ослабила утицај националних привреда, она је истовремено промовисала улогу економских региона као области одрживе конкурентности, и способности да олакша колективно учење. С друге стране, регион се представља и као ниво за изградњу нове структуре стратешког и демократског управљања.¹⁰⁶

Због све истакнутије позиције економских региона на глобалној политичко-економској сцени, региони су све више у стању да развију сопствене стратешке капацитете за унапређење економске кохезије, специјализације и личног идентитета. Оно што је посебно значајно јесте да регион може ефикасније обављати један број улога које су до сада припадале држави. За разлику од централне власти, регионалне структуре могу много боље да се повежу са локалним нивоом, стварајући заједничке организационе облике и развојне коалиције. Такве акције су нарочито значајне за унапређење регионалних

---

104 Степанов, Р., Золт, Ј.,: Савремене концепције регионализма и проблем статуса Војводине, Социолошки преглед бр.1-2, Београд, 2002. год., стр.131.

105 Деветаковић, С.,: Економика Југославије: технолошки прогрес, економска структура, друштвене делатности, регионални развој, Економски факултет Београд, 2001. год., стр.159.

106 Keating, M., The new regionalism in Western Europe. Territorial restructuring and political change, Edward Elgar, Cheltenham, UK. 1998. стр.28.

економских услова. Такође, региони су у стању да боље заступају интересе и идентитет групе, и на тај начин могу да стекну виши ниво демократског и институционалног легитимитета.

Узимајући у обзир све наведено, можемо рећи да је економска регионализација и укључивање у европску регионалну политику у интересу Србије. Најзначајнија функција којом би требали да се баве економски региони јесте алокативна функција, којом би се ефикасније користили расположиви потенцијали (пољопривреда, шумарство, лов и риболов, инфраструктура, преквалификације и запошљавање, екологија и одрживи развој и сл.).

Међутим, наша земља као усталом и цео Балкан, је подручје које је вековима било познато као нестабилно, познато по сукобима и поделама пре свега из политичких и верских разлога, тако да немамо ни искуства ни традицију у домену регионализације и интеграције. Управо та изолованост и подизање међусобних баријера гурали су привреду у све већу економску заосталост.

Економска регионализација сама по себи довела би до вишеструких позитивних ефеката за привреду. Децентрализација и преношење одређених надлежности на ниво региона довео би до пораста ефикасности и подстицања економског развоја. С обзиром да би региони располагали делом средстава из државног буџета, та средства би се могла директно користити за различите развојне активности без гломазне администрације и превеликог уплитања државног врха. У том смислу, региони би имали одређену самосталност, али никако територијалну самосталност нити било какве сепаратистичке назнаке, јер се успешна регионализација заснива на економско – развојним а не на етничким принципима.

Оно што би било од великог значаја јесте да се регионима обезбеди већи степен самосталности у домену образовања у том смислу да сваки регион креира средњорочне планове о образовању кадрова у складу са потребама сопствене привреде и расположивих ресурса. Ово би пре свега требало да се односи на средње и високо струковно образовање, док би мастер и докторске академске студије ефикасније било препустити домену Републике.

Још једна од предности извршене економске регионализације јесте и приступ ЕУ фондовима, с обзиром да је Европска унија посебно заинтересована за финансирање економског развоја региона. Усклађивањем територијалне

организације са европским принципима, придружујемо се земљама у окружењу које су одавно пошле путем регионализације и третирања региона као објеката развоја.

Међутим, мишљења смо да постојећа подела Србије на регионе није оптимална, будући да су они међусобно несразмерни и по обиму територије и по броју становника. Да би била ефикасна, регионализација мора поћи пре свега од економских карактеристика, а не статистичких сувопарних података који не дају никакве бенефите за привреду. Сматрамо да би било много боље омогућити окрузима да се добровољно удружују у регионе по основу заједничких делатности које би обављали на нивоу државе, сличних ресурса којима располажу, активности које би биле довољно атрактивне за становнике да се укључе у процес регионализације. Преношењем одређених функција и надлежности са државе на економске регионе остварио би се и већи ниво ефикасности и продуктивности на нивоу укупне привреде. Држава би на тај начин омогућила свим својим грађанима једнаке услове да раде и привређују у свом окружењу, уместо да се све активности концентришу у пар најразвијенијих округа што би и даље поштравало регионалне диспаритете.

IV део: ОСНОВНИ ЦИЉЕВИ И ПРАВЦИ У НОВОЈ СТРАТЕГИЈИ РЕГИОНАЛНОГ РАЗВОЈА РАШКОГ ОКРУГА

1. *Рашки округ – контекстуална анализа*

1.1. Географске карактеристике и природни ресурси

Према Закону о регионалном развоју из 2009. године, а у циљу унапређења регионалног развоја Србије, утврђено је пет статистичких региона на територији наше земље:

- 1) Регион Војводине;
- 2) Београдски регион;
- 3) Регион Шумадије и Западне Србије;
- 4) Регион Јужне и Источне Србије;
- 5) Регион Косово и Метохија.

Ради детаљнијих статистичких анализа територија републике Србије издељена је и на 29 управних округа: Борски, Браничевски, Јабланички, Јужнобачки, Јужнобанатски, Колубарски, Косовски, Косовско-митровачки, Косовско-поморавски, Мачвански, Моравички, Нишавски, Пчињски, Пећки, Пиротски, Подунавски, Поморавски, Призренски, Расински, Рашки, Севернобачки, Севернобанатски, Средњебанатски, Сремски, Шумадијски, Топлички, Зајечарски, Западнобачки и Златиборски.

Рашки округ смештен је у југозападном делу Републике Србије, окружен Златиборским, Моравичким, Шумадијским, Поморавским, Расинским, Косовско-митровачким и Пећким регионом, а на југу се граничи са Црном Гором. Обухвата следеће општине:

- 1) Град Краљево,
- 2) Град Нови Пазар,
- 3) Општина Тутин,
- 4) Општина Рашка и
- 5) Општина Врњачка Бања.

Општи подаци о Рашком округу представљени су у следећој табели:

Табела 22. Рашки округ – основне карактеристике (стање 30.6.2013.)

Град/општина	Површина, km ²	Број насеља	Становништво		Катастарске општине	Регистроване месне заједнице	Месне канцеларије
			укупно	на km ²			
Краљево	1530	92	123724	81	84	68	29
Нови Пазар	742	99	102122	138	99	26	16
Тутин	742	93	31201	42	58	24	13

Рашка	670	61	24198	36	51	20	15
Врњачка	239	14	27141	114	13	11	8
Бања							
Рашки	3923	359	308386	79	305	149	81
округ							
укупно							

Извор: РЗС, Општине и региони у Републици Србији, 2014.

Седиште Рашког округа, и уједно највећи град, јесте Краљево, удаљено око 180 km јужно од Београда. Захваљујући изузетном географском положају и важним саобраћајницама које воде долинама Рашке и Ибра, омогућена је културна, трговачка и свака друга веза са Подунављем, Панонијом и Средњом Европом на северу, као и са Вардарском долином и Егејским подручјем на југу.

Регион располаже великим богатством природних ресурса који представљају неискоришћени потенцијал за развој у будућности. У питању је брдско-планински крај богат термо-минералним изворима и рудним богатствима, као и значајним водотоковима од којих су највећи: Западна Морава, Ибар, Рашка, Студеница, Јошаница.

Многобројни термо-минерални извори још увек нису у потпуности испитани а самим тим ни приближно искоришћени. Значајни су и лечилишни потенцијали, пре свега Врњачка бања, која је уједно и најпосећенија бања у Србији, затим Матарушка, Богутовачка, Јошаничка, Рајчиновића и Новопазарска бања.

Скоро половину територије округа заузима пољопривредно земљиште које је врло разноврсно: оранице, баште, пашњаци, ливаде, воћњаци. Обзиром на брдско-планински рељеф, област је преко 40% покривена шумама, тако да округ располаже и значајним шумским потенцијалом и дрвном грађом. Ови потенцијали представљени су у табели 23:

Табела 23. Пољопривредне површине Рашког округа (према попису пољопривреде из 2012.)

Град/ општина	Број газдинста ва	Коришћено	Оранице	Воћњаци	Ливаде и
		пољ. Земљиште	и баште		пашњаци
Краљево	11713	38377	16171	3382	18204
Нови Пазар	5044	19951	4997	1102	13669
Тутин	4732	27390	5831	485	20724
Рашка	3829	11513	2226	1588	7479
Врњачка Б.	2855	5654	2269	595	2641
Рашки округ укупно	28173	102885	31494	7152	62717

Извор: РЗС, Општине и региони у Републици Србији, 2014.

Табела 24. Шумски потенцијали Рашког округа

Град/ општина	Обрасла шумска површина, (укупно, ha)	Посечена дрвна маса			
		Укупно, m ³		Техничко дрво, %	
		Лишћара	Четинар а	Лишћара	Четина ра
Краљево	72538,63	26830	9265	47	60
Нови Пазар	34263,00	13504	985	7	77
Тутин	31199,95	20277	12160	5	85
Рашка	29087,97	22865	25092	19	69
Врњачка Б.	13059,50	25381	8937	28	72
Рашки округ укупно	180149,05	108857	56439	24	72

Извор: РЗС, Општине и региони у Републици Србији, 2014.

Поред смрче, букве и огревног дрвета, шумски потенцијал је обогаћен и присуством неколико ретких и заштићених врста бора (молика, кривуља на подручју природног резервата Мојстира, општина Тутин).

Осим наведених пољопривредних и шумских потенцијала, мора се истаћи и рудно богатство региона, и то: залихе каменог угља, лигнита, руде олова и цинка, мермер, шљунак, песак, кречњачка маса и сл.

Рељеф Рашког округа је углавном брдско-планинског типа, где се по својим специфичностима издваја Пештерска висораван, планине Котленик на северу, Гоч на истоку, Копаоник (највиша планина ове области, 2017м), Рогозна и Хум на југу и Велика Нинаја, Голија, Чемерно и Јелица на западу. Реке и потоци чије долине се простиру између ових планина припадају сливу Западне Мораве, Ибра и Лима.

На највишим надморским висинама заступљена је планинска клима (већи део општине Тутин), док је у нижим пределима, пре свега речним долинама, заступљена умерено-континентална или долинска климатска област.

1.2. Демографске карактеристике

Деценијама уназад Републику Србију карактеришу три глобална демографска процеса:

- 1) укупна депопулација (пад броја становника);
- 2) природна депопулација (број умрлих становника превазилази број живорођене деце) и

3) демографско старење.¹⁰⁷

Узимајући у обзир да становништво, својим квантитетом и квалитетом одређује радни потенцијал којим располаже једна земља, може се слободно рећи да је демографска структура веродостојан показатељ тренутног стања и потенцијала развоја привреде.

Рашки округ је једна од ретких области у Србији где се не бележи драстично старење и пад броја становника, већ напротив, бележи позитивна кретања у овом домену посматрано у периоду између два последња пописа, и чак представља регион са најмањом просечном старошћу становника (38,6 година). Кретање укупног броја становника у овом округу у претходне две деценије представљено је у следећој табели:

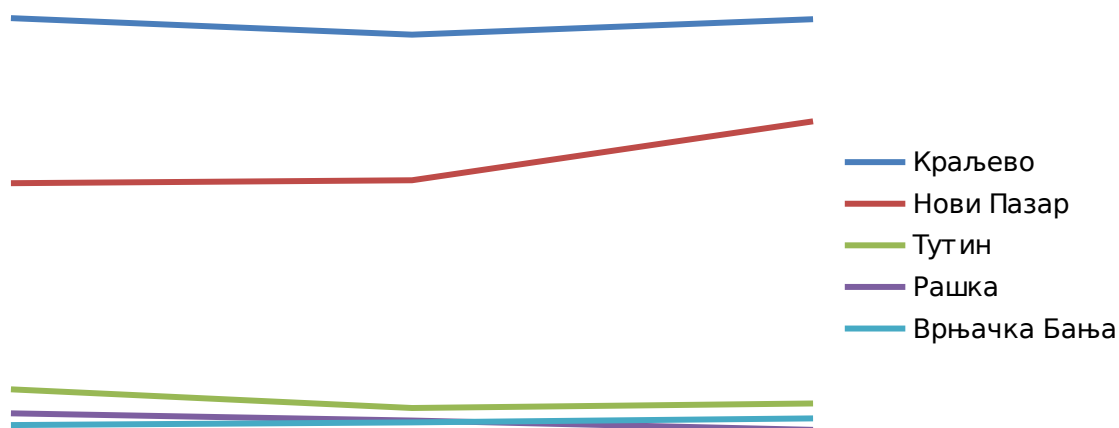
Табела 25. Кретање броја становника Рашког округа

Град/општина	Укупан број становника			Просечна старост становника (према попису 2011.)
	према попису	према попису	према попису	
	1991.	2002.	2011.	
Краљево	125772	121707	125488	42,3
Нови Пазар	85249	85996	100410	33,5

¹⁰⁷ Стратегија регионалног развоја Републике Србије за период 2007-2012., Службени гласник РС, бр. 55/05, стр.7.

Тутин	34631	30054	31155	32,1
Рашка	28747	26981	24678	43,0
Врњачка Бања	25875	26492	27527	43,3
Рашки округ	300274	291230	309258	38,6
укупно				

Извор: РЗС, Општине и региони у Републици Србији, разне године.

Слика 14. Кретање броја становника Рашког округа

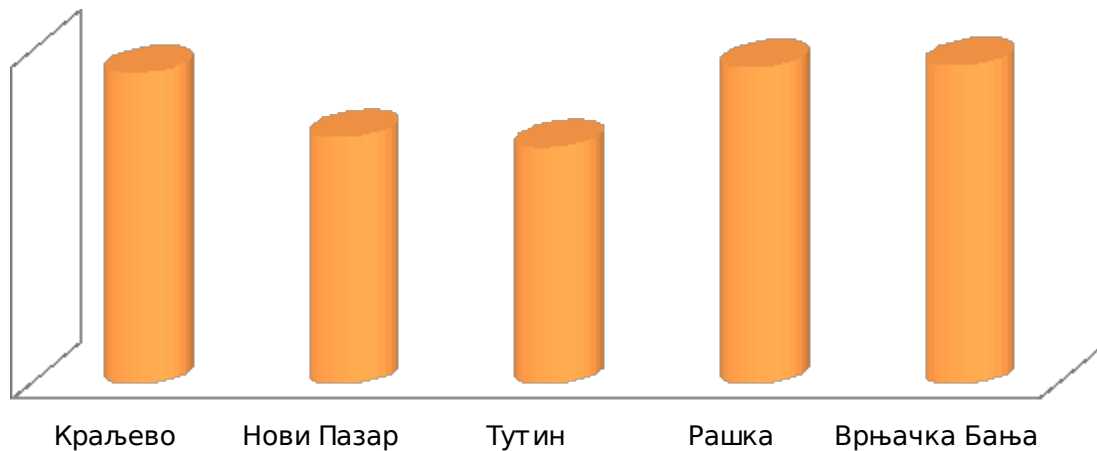
Извор: Сопствени графички приказ на основу података из Табеле 25.

У периоду између 1991. и 2002. године дошло је до пада укупног броја становника на територији Рашког округа, не само због пада природног прираштаја, већ и због миграција становништва према развијенијим подручјима. Једино су општине Нови Пазар и Врњачка Бања у том периоду оствариле благи демографски пораст. Повољнија демографска ситуација остварена је у периоду између два последња пописа становништва (2002-2012), када пораст броја становника бележе све општине региона, осим општине Рашка која и даље бележи пад.

Добра страна демографске структуре јесте што је просечна старост становништва испод националног просека, пре свега захваљујући општинама Нови Пазар и Тутин, које још увек нису прешле праг демографске старости (35 година). Слика 15 приказује просечну старост становника Рашког округа:

Chart Title

Слика 15. Просечна старост становника Рашког округа (према попису из 2011.)

Извор: Сопствени графички приказ на основу података РЗС

Анализа становништва према економској активности још један је показатељ друштвеног и привредног развоја региона. Наиме, привредни развој непосредно мења економску структуру становништва, док с друге стране кретање и структура радне снаге и становништва утичу на ниво и динамику привредног развоја одређене средине.¹⁰⁸

Табела 26. Становништво Рашког округа према економској активности (према попису 2011.)

Град/општина	Укупно	Активно становништво		
		Свега	Запослени	Незапослени
Краљево	125488	49310	38262	11048
Нови Пазар	100410	31053	19605	11448
Тутин	31155	9838	6165	3673
Рашка	24678	10345	7526	2819
Врњачка Б.	27527	10482	7718	2764
Рашки округ укупно	309258	111028	79276	31752

¹⁰⁸ Стратегија регионалног развоја Републике Србије за период 2007-2012., Службени гласник РС, бр. 55/05, стр. 17.

Република				
Србија	7186862	2971220	2304628	666592

Извор: РЗС, Општине и региони у Републици Србији, 2014.

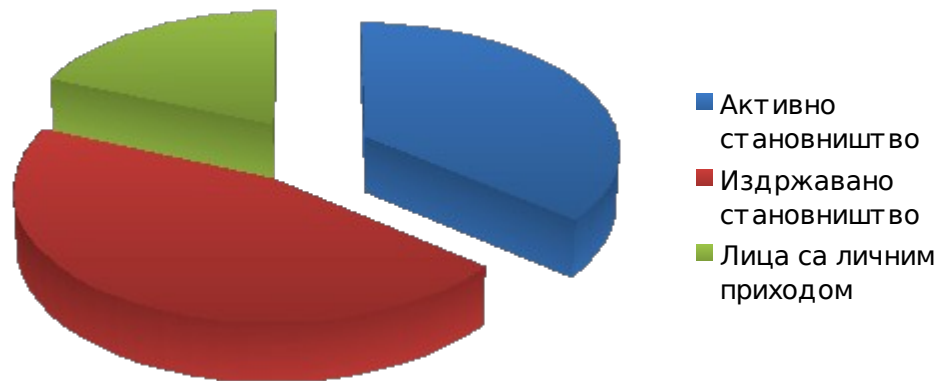
Табела 26. Становништво Рашког округа према економској активности
(према попису 2011.) - наставак

Неактивно становништво						
Свега	Деца млађа од 15 година	Пензионери	Лица са прих. од имовине	Ученици/ студенти	Домаћице	Остало
76178	18756	28479	562	10210	11876	6295
69357	24800	12330	408	9493	14113	8213
21317	8195	2904	323	2457	5077	2361
14333	3487	5521	54	2240	2266	965
17045	3822	6927	89	2339	2581	1287
198230	59060	56161	1436	26739	35713	19121
4215642	1025278	1628428	32134	567016	599371	363415

Однос између активног становништва, издржаваног становништва и лица са личним приходима представљен је у Табели 26. Од укупног становништва у Републици Србији активно је 2971220 (41,34%), издржавано 2555080 (35,55%) док је 1660562 (23,11%) лица са личним приходом.

Ако посматрамо податке на нивоу Рашке области, уочавамо да активно становништво чини 111028 лица (35,90%), издржавано 140633 лица (45,47%) и

57597 лица са личним приходом (18,62%). Наведени подаци о економској структури биће још јаснији уколико се прикажу и графички:

Слика 16. Економска структура становништва Рашког округа (према попису 2011.)

Извор: Сопствени графички приказ на основу података из Табеле 26.

Можемо закључити да је стопа активног становништва знатно испод просека Републике. Најмањи удео активног становништва у односу на укупан број становника имају општине Нови Пазар (30,93%) и Тутин (31,58%), што је и очекивано обзиром на веће учешће издржаваног становништва, пре свега деце предшколског и школског узраста.

Демографска структура региона није потпуна без квалитативне димензије, која даје комплетнију слику будућег регионалног потенцијала једне територије, тако да ће образовна и квалификациона структура Рашког округа бити предмет даље анализе.

Висок ниво и квалитет образовања у друштву као целини позитивно утиче и на све остале сфере живота – људи су иновативнији, толерантнији, продуктивнији, имају веће могућности али и иницијативу и идеје за унапређење свог животног окружења на локалном нивоу, не чекајући увек и у свему помоћ државе.¹⁰⁹

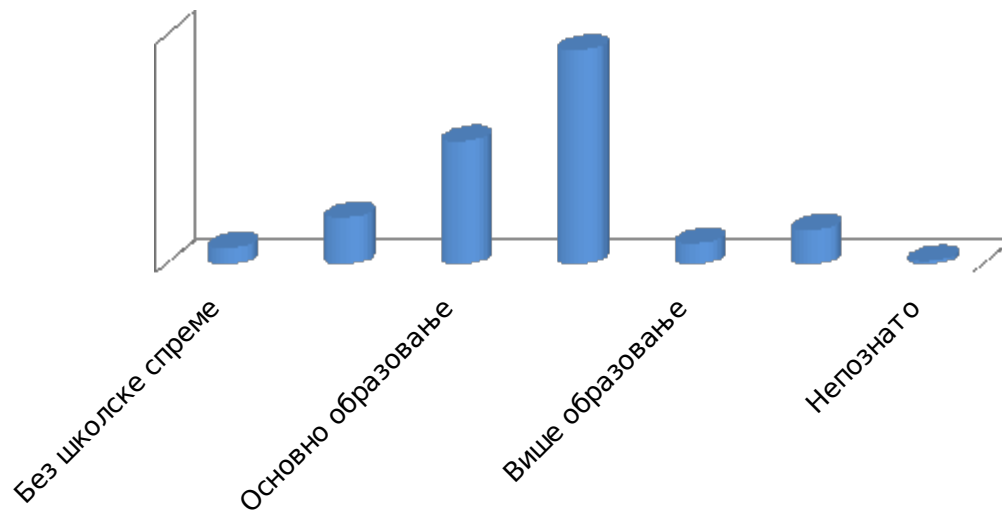
¹⁰⁹ Петровић, П., Живковић А., Становништво као потенцијал регионалног развоја у Србији, *Регионални развој и демографски токови земаља југоисточне Европе*,

Табела 27. Становништво старо 15 и више година, према школској спреми (према попису из 2011.)

Град/ општина	Укупно	Без школске спреме	Непотпу но осн. образова ње	Основно образова ње	Средње образова ње	Више образова ње	Високо образова ње	Непозна то
Краљево	106732	2959	12334	22631	53137	5955	9326	380
Н. Пазар	75610	635	1690	12051	18320	1448	2623	432
Тутин	22960	1411	2662	9683	7402	450	1128	224
Рашка	21191	1201	2942	3981	10668	981	1348	70
В. Бања	23705	654	2525	4831	12052	1526	2004	113
Рашки округ	250198	8971	25507	67092	116842	11258	18811	1717
укупно Р.Србија	6161584	164884	677499	1279116	3015092	348335	652234	24424

Извор: РЗС, Општине и региони у Републици Србији, 2014.

На територији Републике Србије према попису из 2011. године највећи удео чини становништво са завршеном средњом школом (48,93%), док удео становништва са вишим и високим образовањем износи 10,59%.

Слика 17. Образовна структура становништва Рашког округа (према попису 2011.)

Извор: Сопствени графички приказ на основу података РЗС

Економски факултет у Нишу, Ниш, 2012. године, стр. 268.

Ако посматрамо само Рашки округ, видимо да је и на његовој територији најзаступљенији вид образовања средња школа (46,70%). Удео високообразованог становништва је испод националног просека (7,52%), али можемо рећи да је у порасту, захваљујући раду два Универзитета, и да се приближава учешћу високообразованог становништва у осталим окрузима - универзитетским центрима у Србији (Београдски 19,60%, Јужнобачки 13,92%, Шумадијски 8,81% и Нишавски 11,61%). Ово може бити један од потенцијалних фактора за ублажавање регионалних разлика у будућности уколико се продукција образовних профила усклади са производним потенцијалима региона.

Узимајући у обзир да је Рашки округ карактеристичан по мултиетничности, која даје посебну тежину питању регионалног развоја овог краја, наредна табела приказује структуру становништва према националној припадности (обухваћене су најмногобројније групације националних мањина):

Табела 28. Структура становништва Рашког округа према националној припадности (према попису 2011.)

Област	Укупно	Срби	Албанци	Бошњаци	Горанци	Југословени	Македонци	Муслимани	Роми	Хрвати	Црногорци
Краљево	125488	120267	23	4	21	106	224	44	1266	162	528
Врњачка	27527	26482	1	-	-	30	33	9	334	24	107
Б.											
Н. Пазар	100410	16234	202	77443	246	67	7	4102	566	20	44
Рашка	24678	24135	12	-	12	7	21	8	202	9	45
Тутин	31155	1090	29	28041	55	4	4	1092	67	-	16
Рашка	309258	188208	267	105488	334	214	289	5255	2435	215	740
област											

Извор: РЗС, Општине и региони у Републици Србији, 2015.

Према националној припадности, попис из 2011. године је показао да су на територији Рашког округа најмногобројнији Срби, са 188208 становника (60,86%) и Бошњаци, са 105488 становника (34,11%). Постојећа етничка структура није

коначна будући да захваљујући демографским трендовима, миграцијама и општој друштвеној клими, број одређених националних мањина се увећава, пре свега Бошњака и Муслимана, док други бележе константан пад. Такође, не само да остварују високу територијалну концентрацију на територији Рашког округа, Бошњаци остварују и апсолутну етничку доминацију у две општине – Новом Пазару и Тутину. Стога успешна политика регионалног развоја мора уважавати права и слободе свих нација и националних мањина која су им уставом и међународним споразумима загарантована. Морају се обезбедити исти услови и једнакост у старту, па поред економске, остварити и националну једнакост, зато што је мањинско питање изузетно осетљиво и комплексно и од велике важности за политичку стабилност региона.

На крају, морамо указати на један од великих проблема квалитативне димензије становништва овог округа – континуирани одлазак висококвалификованих младих људи у иностранство, у потрази за бољим условима запошљавања и напредовања у каријери. Ово није проблем само Рашког округа, већ целокупне Србије, али је најизраженији у њеним неразвијеним подручјима.

Узимајући у обзир све негативне пратеће ефекте процеса транзиције, који су довели до губитка послова, пораста незапослености, искључености са тржишта рада, непостојања привредног раста и инвестиција које би довеле до отварања нових радних места, креатори макроекономске политике би се у будућности требали озбиљно позабавити проблемом ``одлива мозгова`` и нефункционисања тржишта рада.

1.3. Инфраструктура

Рашки округ има врло повољан саобраћајни положај захваљујући значајним друмским и железничким саобраћајницама које пресецају његову територију. То је пре свега Ибарска магистрала, која од Београда преко Прељине и Краљева води према Рашки и Новом Пазару, до црногорског приморја, а другим краком преко Косовске Митровице према Скопљу и Грчкој, и Западно-моравска магистрала која Западну Србију преко Краљева повезује са европским коридором десет.

Табела 29. Дужина путева у Рашком округу (km, 2013. године)

Град/општина	Укупно	Државни	Државни	Општински
		путеви I реда	путеви II реда	путеви
Краљево	497,387	128,340	42,850	326,197
Нови Пазар	654,020	61,420	10,300	582,300
Тутин	745,870	31,760	18,110	696,000
Рашка	476,870	39,250	43,000	394,620
Врњачка Бања	285,250	15,280	59,840	210,130
Рашки округ				
укупно	2659,397	276,050	174,100	2209,247

Извор: РЗС, Општине и региони у Републици Србији, 2014.

Стање путне инфраструктуре на територији овог округа није на задовољавајућем нивоу. Као што је представљено у табели 29, од укупно 2659,397km пута највећи део представљају општински путеви, који су уједно и најлошијег квалитета. Иначе, ову мрежу путева карактерише велико саобраћајно оптерећење, пролазак државних путних праваца кроз насеља без обилазница, велики број прилазних путева и прикључака, посебно у зонама насеља, екстремно велика угроженост (с тенденцијом раста) заштитних појасева, грађењем, већином пословно – стамбених објеката, посебно у подручјима насеља, саобраћање великог броја пешака, пољопривредних машина и бициклиста, већином у околини насеља, док је за општинске путеве чак карактеристично и грађење без пројектне документације, недовољна ширина коловоза без изграђених проширења за мимоилажење, појава оштећења коловозног застора, веома лоша прегледност због растиња, непостојање вертикалне сигнализације и сл.¹¹⁰

На територији округа налазе се два аеродрома и то: аеродром Морава у Лађеџцима, који је најпре био војни а сада је конвертован у војно-цивилни аеродром, и спортски аеродром код индустрије Магнохром, на територији града Краљева, који је регистрован као спортско-рекреативни аеродром, са школом летења.

Техничко-експлоатационе карактеристике железничког саобраћаја на територији Рашког округа су изузетно скромне и испод европских стандарда. Сва постојећа постројења су дотрајала, необезбеђена, па због нередовног саобраћаја и

¹¹⁰ Стратегија развоја града Краљева за период од 2015-2020. године, Службени гласник Републике Србије, бр. 129/07, стр.134.

лошег квалитета услуге захтевају значајну модернизацију да би уопште могли да се користе у будућности.

Што се тиче водоснабдевања, градови и општине на овом подручју усмерени су пре свега на коришћење изворишта река Ибар и Рашка, међутим због дотрајалости цевовода и лоше конфигурисаности, систем водоснабдевања карактеришу велики губици и недовољан притисак. Велики део сеоског становништва као извор водоснабдевања користи сопствене бунаре и хидрофоре који нису укључени у систем праћења и контроле квалитета воде.

Табела 30. Водоснабдевање и испуштање отпадних вода на територији Рашког округа (2013. год.)

Град/ општина	Укупне захваћене воде, хиљ. m ³	Укупне испуштене отпадне воде, хиљ. m ³	Пречишћене отпадне воде, хиљ. m ³	Бр. домаћинстава прикључених на водоводну мрежу	Бр. домаћинстава прикључених на канализациону мрежу
Краљево	7796	5247	4710	32692	18330
Н. Пазар	12600	5651	-	19870	16250
Тутин	799	645	-	3949	2560
Рашка	2900	1059	-	4820	3487
В. Бања	4152	2313	-	8859	5200
Рашки округ	28247	14914	4710	70190	45827

Извор: РЗС, Општине и региони у Републици Србији, 2014.

Третирање отпадних вода представља велику еколошку опасност. Поражавајућа је чињеница да се само 16% укупно захваћене воде пречишћава (табела 30), и то једино постројење за пречишћавање отпадних вода налази се на територији града Краљева, док остале општине отпадне воде усмеравају у речна корита и дивље депоније без икаквог претходног третмана. Такође, канализациона инфраструктура је недовољног капацитета, тако да често долази до загушења и изливања.

У области енергетике заступљене су различите врсте енергената: дрва, угаљ, нафта, нафтни деривати, електрична енергија и природни гас. Лоше је то што се за производњу топлотне енергије не користе обновљиви извори (сунчана, термална,

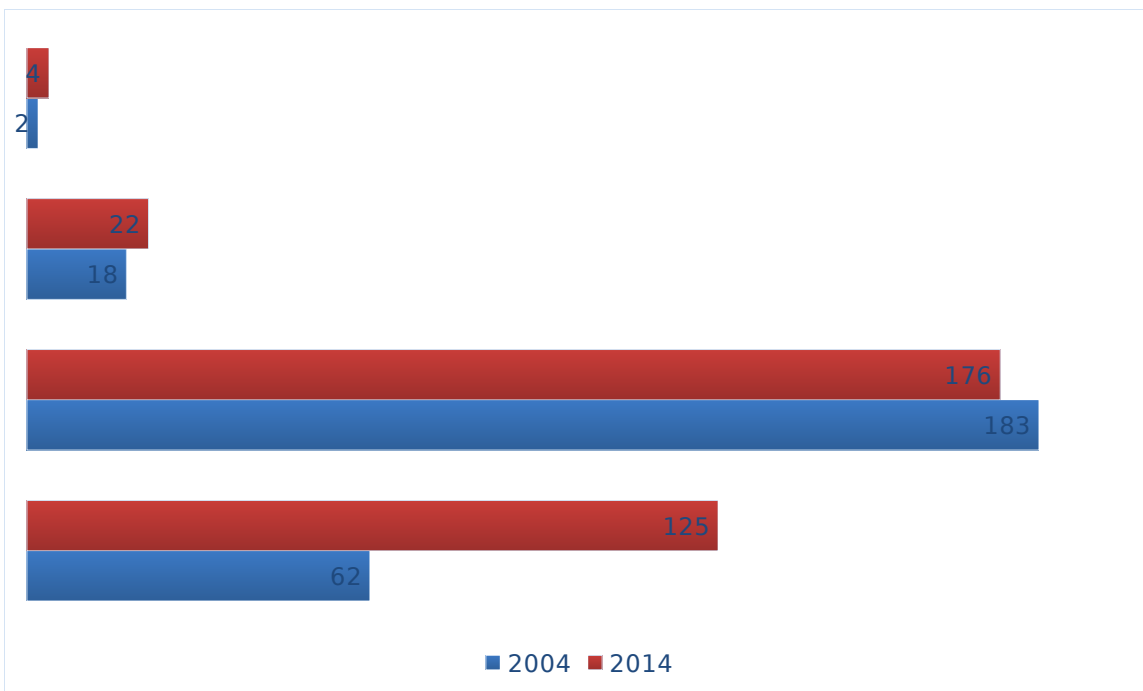

енергија ветра), док су на систем гасификације за сада прикључени једино Краљево и Врњачка Бања. Обзиром да је земни гас еколошки чист енергент, који подразумева и ниже трошкове грејања, почетак гасификације се може сматрати шансом за повећање енергетске ефикасности, као и смањење загађења и побољшање квалитета ваздуха у зимском периоду.

Табела 31. Образовна инфраструктура Рашког округа

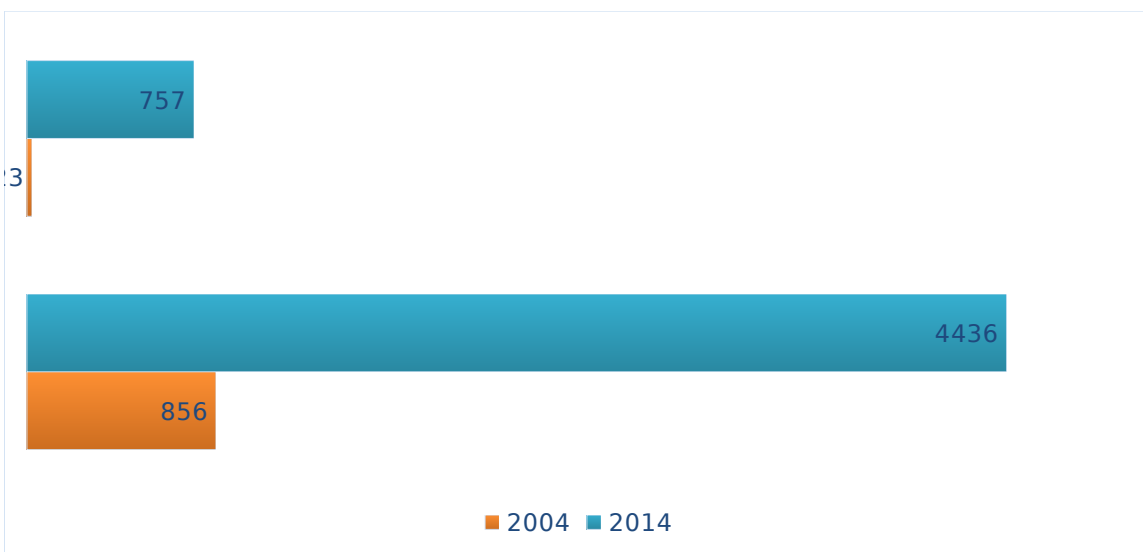
	Установе предшколског узраста	Основне школе	Средње школе	Уписани студенти на вишим школама и факултетима	Дипломирани студенти и
2004.	62	183	18	856	23
2014.	125	176	22	4436	757

Извор: РЗС, Општине у Србији, Општине и региони, разне године.

Слика 18. Образовне установе на територији Рашког округа

Извор: Сопствени графички приказ на основу података из Табеле 31.

Слика 19. Број уписаних/дипломираних студената Рашког округа

Извор: Сопствени графички приказ на основу података из Табеле 31.

У раду је већ раније истакнуто да на територији Рашког округа највећи број становника поседује средњошколско образовање (Слика 17). Међутим, интересантно је да је у претходних десет година дошло до значајних измена у образовној инфраструктури и расположивим капацитетима. Док је број основних и средњих школа остао на приближно истом нивоу, број предшколских установа се удвостручио, што је и очекивано узимајући у обзир природни прираштај у општинама Нови Пазар и Тутин. Најуочљивији помак остварен је у области високог образовања, јер су у овом периоду основана и два Универзитета у Новом Пазару, што је довело до петоструког увећања броја уписаних студената, док је број дипломираних студената Рашког округа увећан чак тридесет пута (Табела 31).

1.4. Економски показатељи развијености

1.4.1. Друштвени производ и бруто додата вредност

Основни макроекономски показатељи достигнутог нивоа благостања становништва, продуктивности и економске снаге привреде јесу бруто домаћи производ и национални доходак. За потребе ове анализе упоредићемо однос регионалних БДП-а са БДП-ом на нивоу Србије, а затим приказати и структуру БДП-а Рашке области по делатностима и областима.

При израчунавању регионалног БДП-а, званична статистика користи принципе и методологију Европског система националних и регионалних рачуна (ESA 2010), и Номенклатуру статистичких територијалних јединица Републике Србије (НСТЈ). Према Eurostat-овом Приручнику за регионалне рачуне, регионализација БДП-а врши се на принципу дистрибуције додате вредности економских субјеката према месту рада (workplace), тј. локалним јединицама где се додата вредност реално ствара, а не према седишту економског субјекта. Након обрачуна бруто додате вредности на нивоу сваке локалне јединице, агрегати на нивоу области и региона се изводе сабирањем бруто додате вредности свих

локалних јединица на територији дате области односно региона. На крају, сума свих регионалних БДП-а мора бити једнака БДП-у на нивоу укупне привреде.¹¹¹ Такође, треба напоменути да се у складу са регулативом Eurostat-а, за ниво области (округа) исказује бруто додата вредност (БДВ), а не БДП, а да је разлика између њих у нивоу нето пореза на производе¹¹².

Табела 32. Бруто домаћи производ у Србији и регионима (2013. год)

Област	БДП укупно		БДП по становнику	
	у мил. РСД	учешће,%	у хиљ. РСД	Индекс нивоа РС=100
Република Србија	3876403	100,0	541	100,0
Београдски регион	1546620	39,9	926	171,2
Регион Војводине	1055270	27,2	552	102,0
Регион Шумадије и Западне Србије	731466	18,9	365	67,5
Регион Јужне и Источне Србије	540461	13,9	342	63,2
Екстра регио ¹¹³	2586	0,1	-	-
Регион Косова и Метохије	-	-	-	-

Извор: РЗС, Статистички годишњак Републике Србије, 2015.

Презентирани подаци нам показују да је регион Шумадије и Западне Србије, у оквиру кога се налази Рашка област, 2013. године остварио свега 18,9% укупног БДП-а на нивоу Србије. Овакво учешће овог региона у формирању националног бруто домаћег производа је изузетно скромно, али то још једном потврђује

¹¹¹Regional accounts methods: tables of general government, Eurostat, European Commission, 1999.

¹¹² Званична статистика дефинише БДВ као укупну вредност производње (аутпут) добара и услуга умањену за међуфазну потрошњу, тј. производе и услуге утрошене као инпуте у процесу стварања аутпута.

¹¹³ У складу са Европским системом националних и регионалних рачуна ЕСА 2010, као посебна статистичка територијална јединица приказује се „екстра регио“, тј. екстратериторијалне јединице Републике Србије које чине дипломатска и конзуларна представништва, амбасаде Републике Србије у иностранству и другим деловима економске територије Републике Србије изван њених територијалних граница.

чињеницу да се највећи број инвестиционих пројеката концентрише у северним регионима, што аутоматски увећава и њихове достигнуте економске резултате, па је износ БДП-а per capita Београдског региона и региона Војводине изнад националног просека, што потврђују индекси из последње колоне табеле 32.

Табела 33. Бруто додата вредност у Србији и Рашком округу

Област	БДВ у мил. РСД		Учешће, %		БДВ по становнику, у хиљ. РСД		Индекс нивоа, РС=100	
	2012	2013	2012	2013	2012	2013	2012	2013
	Р.	3004571	3263518	100,0	100,0	417	456	100,0
Србија								
Рашка област	65929	72364	2,2	2,2	214	235	51,2	51,5

Извор: РЗС, Статистички годишњак Републике Србије за више година.

Званична статистика, у складу са принципима Eurostat, обрачунава износе бруто додате вредности по окрузима односно областима тек од 2012. године. Када је реч о учешћу Рашког округа у формирању бруто додате вредности на нивоу националне привреде, мора се приметити да је његов допринос више него скроман, и износи свега 2,2%. Иако је остварио скромно повећање БДВ-а у 2013. у односу на претходну годину у апсолутним величинама, процентуално учешће остаје на истом нивоу тако да БДВ per capita једва прелази половину националног нивоа.

Ако се узме у обзир да велики део потенцијала Рашког округа није ни приближно искоришћен, може се закључити да је адекватнијом регионалном политиком развоја, као и остваривањем неких од стратешких циљева развоја ове области у наредном периоду, могуће повећати учешће Рашког округа у показатељима достигнутог нивоа развијености Србије.

У креирању бруто додате вредности учествују различити сектори и делатности привреде, па у наставку представљамо допринос сваке појединачне делатности у стварању БДВ Рашког округа:

Табела 34. Бруто додата вредност у Рашком округу по делатностима и областима (2013. год, у мил. РСД)

Назив делатности	Рашки округ
Пољопривреда, шумарство и рибарство	6322
Рударство, прерађивачка индустрија, снабдевање електричном енергијом, гасом и паром, снабдевање водом и управљање отпадним водама	15282
Грађевинарство	3713
Трговина на велико и мало и поправка моторних возила, саобраћај и складиштење, услуге смештаја и исхране	14193
Информисање и комуникације	1272
Финансијске делатности и делатност осигурања	923
Пословање некретнинама (са импутираном рентом)	9392
Стручне, научне, иновационе и техничке делатности; Административне и помоћне услужне делатности	1749
Државна управа и обавезно социјално осигурање, образовање, здравствена и социјална заштита	18286
Уметност, забава и рекреација и остале услужне делатности	1233
Укупно	73264

Извор: РЗС, Статистички годишњак Републике Србије за више година.

Слика 20. Структура БДВ-а Рашког округа по делатностима и областима

Извор: Сопствени графички приказ на основу података из Табеле 34.

Наведени подаци показују да је највећи део БДВ-а остварен у домену државне управе и образовања, затим прерађивачке индустрије (пре свега текстилна индустрија и производња предмета од коже) и трговине, што су уједно и делатности које апсорбују највећи број запослених у овом округу. Велики потенцијал за развој поседују и области грађевинарства и саобраћаја, који се убрзано шире.

Што се тиче облика својине, приватни сектор остварује убедљиву предност у структури дохотка, у односу на друге облике својине. Ова тенденција се испољава и у остатку Србије, што је и очекивано, с обзиром на процес транзиције и приватизације после деведесетих година.

1.4.2. Значај инвестиција за промену привредне структуре

Раст инвестиција је најефикаснији начин реализације раста производње и задовољења све већих друштвених потреба. Јасно је да су инвестиције неопходан услов за одвијање производње и измену економске структуре у једној земљи: (1) инвестиције, на једној страни, представљају захват у постојећу привредну структуру, јер се са инвестирањем та структура мења и настаје нова, што је услов даљег развоја, (2) док, на другој страни, развијена привреда значи бржи развој и омогућава да се издвајају већа средства за инвестиције.¹¹⁴

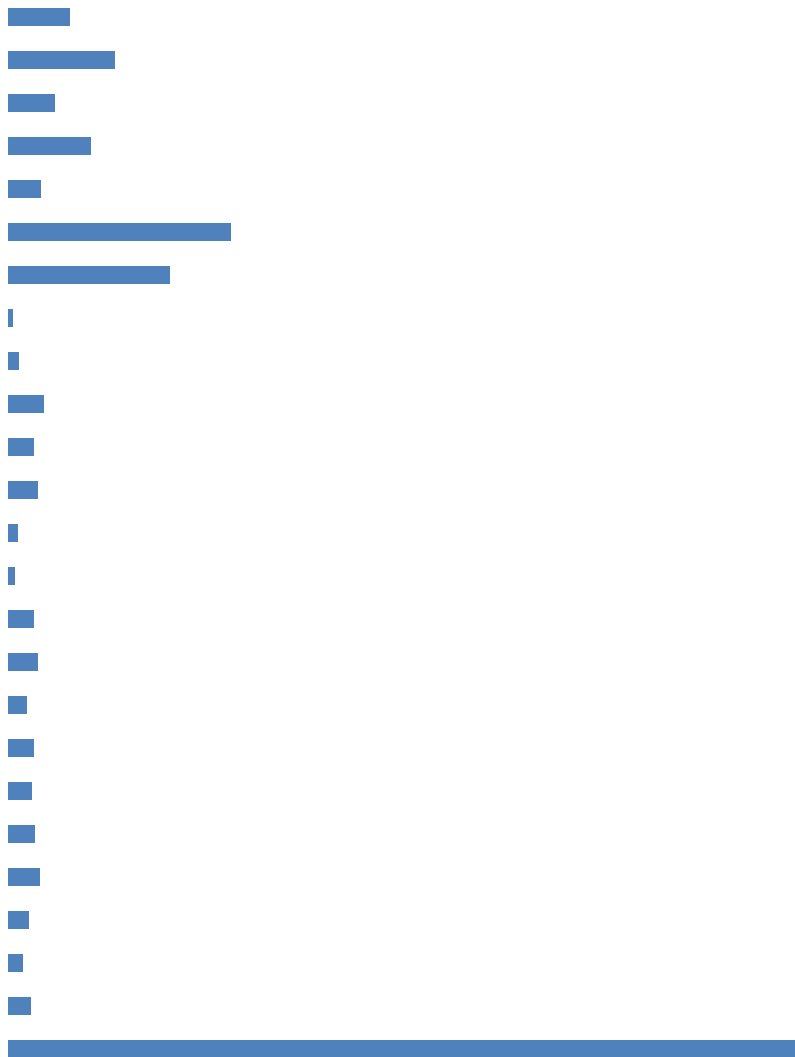
Рашки округ има изузетно ниско учешће у укупним инвестицијама Републике Србије. Обзиром да се ради о неразвијеном подручју, просечно учешће од око 1% укупних инвестиција на нивоу привреде, је недовољно за убрзани економски раст и развој. Од укупно остварених 501.512.800.000 РСД¹¹⁵ инвестиција у нове основне фондове у Републици Србији у 2013. години, највећи део су апсорбовали најразвијенији региони у земљи – Београдски (34,32%), Јужнобачки (9,63%) и Јужнобанатски (7,01%), док се константно најмање улаже у најнеразвијенија подручја – Јабланички (0,43%), Зајечарски (0,3%) и Топлички округ (0,19%). Како је приказано на слици 19, Рашки округ се налази при дну лествице са скромним учешћем од 1,27% укупно остварених инвестиција. Овако мале инвестиционе активности у највећем броју региона Србије, и са друге стране концентрација капитала у два најперспективнија региона (Београдском и Јужнобачком), узрокују кумулацију регионалних диспаритета и захтевају рedefинисање циљева економске и инвестиционе политике у будућем периоду. Уместо да велики градови и развијене области и даље најлакше добијају средства за реализацију пројеката, потребно је и неразвијеним регионима омогућити минимум инвестиционог амбијента и шансу за излазак из стања у ком се налазе.

---

114 Аранђеловић З., Глигоријевић Ж., Национална економија, Економски факултет, Ниш, 2008. године, стр. 85.

115 Подаци Републичког Завода за Статистику, Општине и региони у Републици Србији, 2014.

Слика 21. Остварене инвестиције у нове фондове у Републици Србији, по регионима, у 2013. години. (у хиљадама РСД)

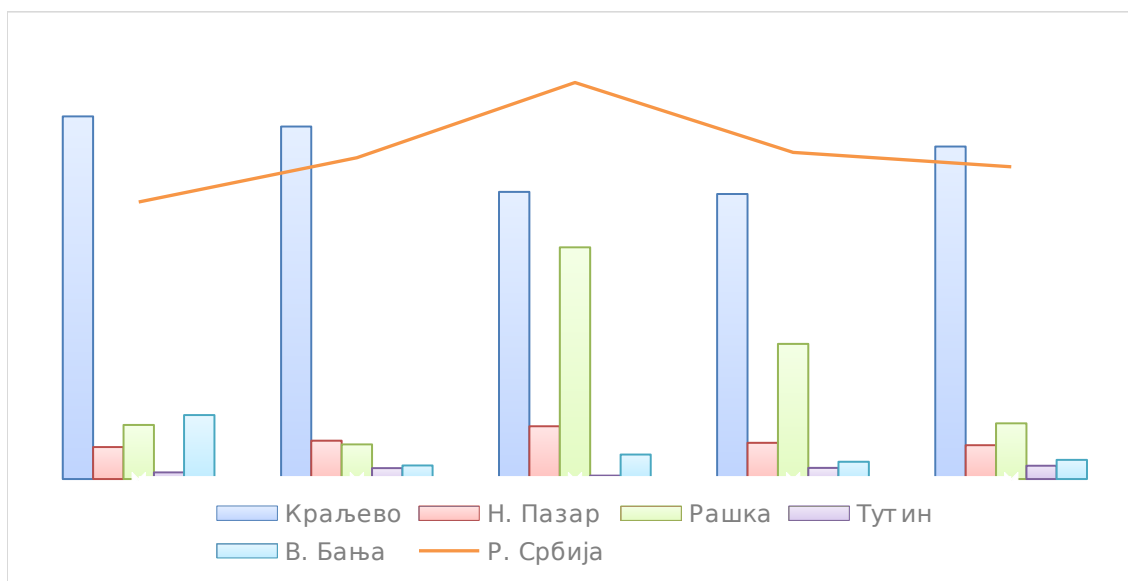
Извор: сопствени графички приказ на основу података РЗС, Општине и региони у Републици Србији, 2014.

Још детаљнији увид у учешће Рашког округа у укупним инвестицијама на нивоу Републике Србије добијамо сагледавањем распореда реализованих инвестиција у основна средства на овом подручју, у претходних пет година:

Табела 35. Остварене инвестиције у нова основна средства на територији Рашког округа и Републике Србије (у хиљ. РСД)

област	2010	2011	2012	2013	2014
Краљево	4769363	4639635	3777123	3749455	4374703
Нови Пазар	421266	503791	694015	476346	444882
Рашка	711062	457279	3049168	1777311	732656
Тутин	87458	144643	45287	146979	176141
В. Бања	843137	180694	323085	226955	253909
Рашки округ					
Р. Србија	425400001	493100031	608508303	501512800	479145452

Извор: РЗС, Општине и региони у Р. Србији, разне године.

Слика 22. Остварене инвестиције у нова основна средства на територији Рашког округа и Републике Србије (у хиљ. РСД)

Извор: Сопствени графички приказ на основу података из Табеле 35.

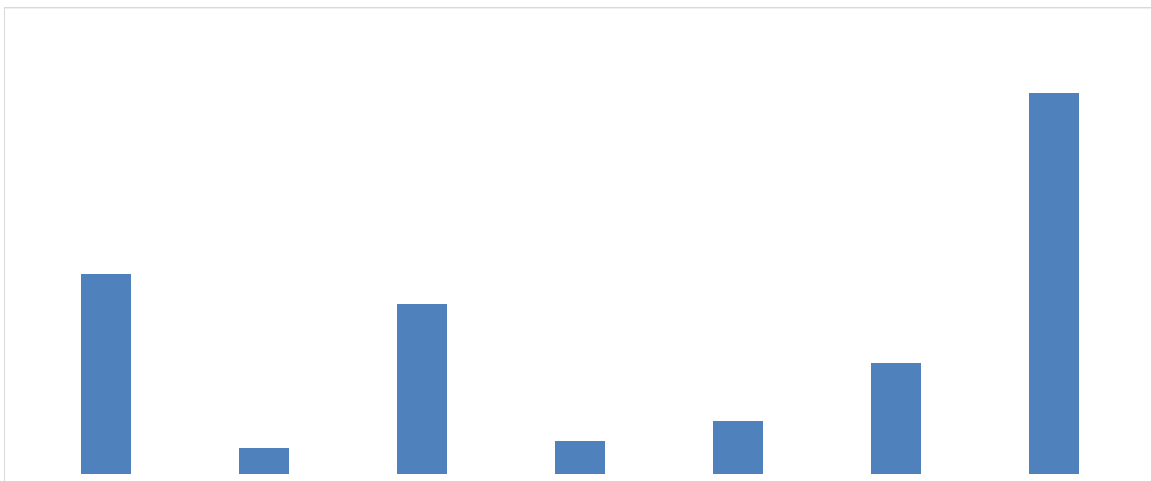
Из приложених података уочавамо да округ бележи веома мали износ инвестиција, нарочито страних директних инвестиција, које захтевају много повољније услове од постојећих – развијену инфраструктуру, поједностављену администрацију, савремене саобраћајнице, јефтине сировине. Израчунавањем

нивоа инвестиција по глави становника, још једном уочавамо заостајање Рашког округа за националним просеком, што показују наредна табела и график:

Табела 36. Инвестиције у нова основна средства по глави становника

Област	Остварене		
	инвестиције у нова осн. ср. (у хиљ. РСД)	Број становника према попису 2011.	Инвестиције по глави становника
Краљево	4 374 703	125 488	34 862
Нови Пазар	444 882	100 410	4 431
Рашка	732 656	24 678	29 689
Тугин	176 141	31 155	5 654
Врњачка Бања	253 909	27 527	9 224
Рашки округ	5 982 291	309 258	19 344
Република Србија	479 145 452	7 186 862	66 670

Извор: РЗС, Општине и региони у Р. Србији, 2015.

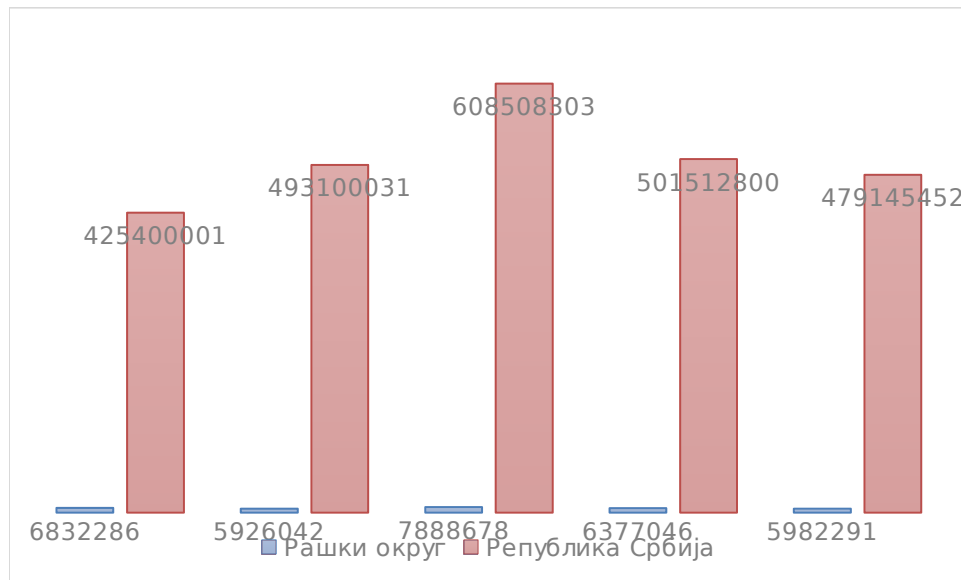
Слика 23. Инвестиције у нова основна средства, по глави становника

Извор: Сопствени графички приказ на основу података из Табеле 36.

Приказани подаци показују степен заостајања Рашког округа за остатком Србије. Ниво инвестиција по глави становника у Рашком округу достиже једва трећину националног просека, тачније 29,01%, а посматрано по општинама једино су Краљево и Рашка забележиле скромних 52% односно 45% националног просека, док остале општине бележе занемарљив ниво рег сарита инвестиција (најниже су остварене на територији општине Нови Пазар, и зносе свега 6,65% просека на нивоу Србије). Уколико држава настоји да у наредном периоду спроводи политику

равномерног регионалног развоја, сматрамо да не сме дозволити овакве разлике у инвестиционој активности јер су оне директно повезане са нивоом привредног развоја и укупном економском стабилношћу ових територија.

На следећем графику приказан је однос између нивоа инвестиција у нове основне фондове на нивоу Рашког округа и Републике Србије, у периоду претходних пет година, да би се што боље уочило заостајање Рашког округа и његово неправедно искључивање из инвестиционих пројеката у земљи:

Слика 24. Однос инвестиција у основне фондове на нивоу Рашког округа и Републике Србије

Извор: Сопствени графички приказ на основу података из Табеле 35.

Интересантан је и приказ структуре реализованих инвестиција по делатностима, у оквиру сваке од општина Рашког округа (Табела 37) у 2013. години:

Табела 37. Остварене инвестиције у нове фондове, по делатностима (2013. године, у хиљ. РСД)

Град/ област	Укупно	Пољопривреда, шумарство и рибарство	Рударство	Прерађивачка индустрија	Снабдевање електричном енергијом, гасом и паром	Снабдевање водом и управљање отпадним водама	Грађевинарство	Трговина на велико и мало и поправка моторних возила	Саобраћај и складиштење	Услуге смештаја и исхрана
Краљево	3749455	-	-	548619	215391	214028	437903	246458	33896	34232
Нови Пазар	476346	-	-	4446	98750	36853	17343	158488	-	2075
Тугин	146979	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Рашка	1777311	-	25100	262266	-	11043	95086	13026	-	1185720
Врњачка Бања	226955	1454	-	74219	-	3914	15226	64437	-	263
Рашки округ	6377046	1454	25100	889550	314141	265838	565558	482409	33896	1222290

Извор: РЗС, Општине у Србији, 2014.

Град Краљево, највећи град и центар региона, главни део инвестиција реализовао је у области прерађивачке индустрије, и то производње ватросталне керамике, текстилне индустрије, обраде метала, али и грађевинарства и трговине. По карактеру изградње и техничкој структури инвестиција, преко 60% средстава уложено је у модернизацију, реконструкцију, доградњу и проширење постојећих капацитета, а мањи део у изградњу нових.

То је уједно и једина општина на територији округа која бележи значајнију инвестициону активност. Током 2012. и 2013. године у овој општини бележи се благи пад реализованих инвестиција као и њихово релативно учешће у укупним инвестицијама на нивоу Србије (видети криву остварених инвестиција Р. Србије на Слици 22).

У годинама повољније инвестиционе активности реализован је велики број пројеката из области реконструкције и изградње инфраструктуре што доприноси стварању бољих услова живота становништва, као и развоју локалне самоуправе. Највреднији инвестициони пројекти у овом временском периоду финансирани су од стране Владе Републике Србије, а односе се на улагања од преко 1.600.000.000 РСД:

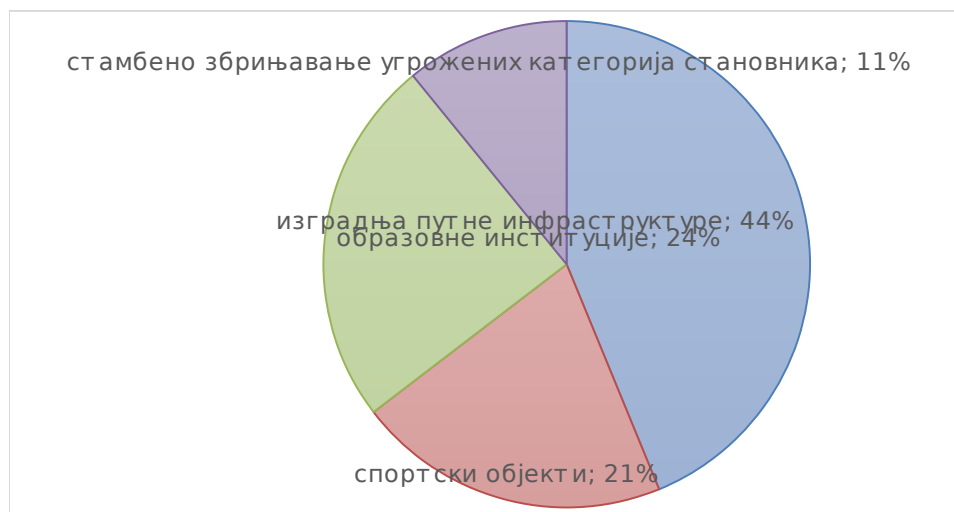

Слика 25. Најзначајније домаће инвестиције у општини Краљево, реализоване 2010-2015. године

Извор: Локални економски развој града Краљева, интерна документација.

Град Краљево је у току 2014. и 2015. године добио техничку подршку од Делегације Европске Уније у оквиру ППФ5 програма за израду пројектно-техничке документације за пројекат сакупљања и пречишћавања отпадних вода. Вредност урађене пројектно – техничке документације износи 1.250.000,00 EUR. Пројекат сакупљања и пречишћавања отпадних вода ће бити финансиран из ИПА фондова у 2017. години.¹¹⁶

Највећи део инвестиција на подручју града Нови Пазар у претходних пет година реализован је у области изградње путне инфраструктуре, али значајна су и улагања у изградњу и реновирања објеката образовних институција, као и обнову и реконструкцију капацитета за снабдевање електричном енергијом и водом (слика 26).

Слика 26. Најзначајније домаће инвестиције у општини Нови Пазар, реализоване 2010-2015. године

Извор: Локални економски развој града Новог Пазара, интерна документација.

Страни капитал који је уложен у ову општину у посматраном периоду, стигао је у облику донација и то пре свега из Турске, Уједињених Арапских Емирата и Европске инвестиционе банке. Највећи део средстава уложен је у израду

¹¹⁶ Одељење за ЛЕР, Општина Краљево, Интерна документација.

студија изводљивости за пројекте од регионалног значаја, као и реконструкцију и изградњу инфраструктуре.¹¹⁷

Занимљиво је да је општина Рашка, релативно мале површине и броја становника, у току 2013. године остварила релативно велико учешће у укупним инвестицијама на територији Рашког округа – преко 1,7 милијарди РСД, од тога највећи део у области услуга смештаја и исхране, као и прерађивачке индустрије. Иначе, према акционом плану за реализацију пројеката на територији општине Рашка, највише средстава се издваја за потребе модернизације инфраструктуре и унапређење здраве животне средине, као и у сврху побољшања услова за развој привреде. Осим тога, бележе се значајна улагања у пројекте развоја и унапређења сеоског подручја, развоја и очувања људских ресурса, као и унапређења рада локалне управе.¹¹⁸

Инвестициона улагања на територији општине Врњачка Бања су у посматраном периоду била прилично уједначена, али на релативно ниском нивоу, што одражава недовољну заинтересованост државе за подршку у капиталном развоју општине, и поред тога што она представља дестинацију погодну за различите видове туризма – од здравственог и рекреативног, преко конгресног и културно забавног, па до излетничког, спортског и ловног и риболовног.

Можемо закључити да инвестициона политика која се спроводи у најнеразвијенијим окрузима Србије, какав је и Рашки, погубно делује на њихов будући развој. И поред тога што креатори макроекономске и регионалне политике говоре о потреби равномерног развоја, поражавајућа је чињеница да један округ учествује са око 1% у укупним инвестицијама на нивоу привреде. Ни један крупан инвестициони пројекат који је планиран да се спроведе у овој области није нити започет или није реализован до краја, што само отежава могућност било каквог напретка у наредном периоду.

Такође, сматрамо да је структура инвестиција потпуно неодговарајућа потребама једног неразвијеног региона. У структури укупних инвестиција више од две трећине ондоси се на примарне фазе производње, развој сировинске индустрије, базичних грана, елементарне инфраструктурне пројекте, док на више

---

117 Локални економски развој града Новог Пазара, интерна документација.

118 Стратегија одрживог развоја општине Рашка 2009-2019, стр.14.

фазе производње отпада свега једна трећина укупног капитала. Не примењује се рационална територијална подела рада а самим тим ни оптимално искоришћавање компаративних предности региона.

Неопходне су инвестиције за постепено формирање разгранатије структуре производње, већа оријентација на прерађивачке гране и што потпуније коришћење капацитета који се већ деценијама само половично користе услед различитих структурних поремећаја. Улагање у бржи развој сектора малих и средњих предузећа као и специјализација производње у великим серијама представљају пут ка изласку из стања константне неразвијености.

Уверени смо да привлачење страних директних инвестиција може у великој мери олакшати процес изградње привредне структуре која ће задржати становништво на овим просторима, пре свега кроз изградњу институционалне инфраструктуре, успешно приватизовање неефикасних државних предузећа и развој и јачање конкурентности локалне производње. Између осталог, један од главних циљева развоја стратегије ``Европа 2020`` јесте изградња конкурентне привредне структуре у земљама као што је Србија, а која би подразумевала ревитализацију, реструктурирање, развој и унапређење конкурентности што би у крајњој линији довело до пораста продуктивности и извоза. Цео процес би требало започети у сектору радно интензивних грана, које запошљавају највише радника, а у којима је просечна плата најнижа и константно се боре са падом производње и дефицитом у спољнотрговинској размени.¹¹⁹

Такође, сектори који имају потенцијала за даљи развој, као што је текстилна индустрија, производња обуће, прехранбена индустрија, пољопривреда, производња намештаја, производа од гуме и пластике и сл., морају бити помогнути мерама фискалне и монетарне политике, али и подвргнути детаљном реструктурирању, што није лак задатак будући да запошљавају више радника него што је неопходно а који ће морати да нађу запослење у другим секторима.

---

119 Arandjelovic, Z., Petrovic-Randjelovic, M., Marjanovic, V., Structural changes in the light of new industrial strategy, *Ekonomika preduzeća*, Serbian Association of Economists, Journal of Business Economics and Management, Beograd, 2013. pp. 373-385.

Не треба заборавити ни могућности улагања у сектор енергетике, нарочито у коришћење обновљивих извора енергије као што је сунчева енергија, енергија ветра, коришћење биомасе и сл.

1.4.3. Структурне карактеристике

Структура привреде и учешће појединачних сектора у стварању друштвеног производа представља значајан критеријум за оцену достигнутог степена развоја једног подручја. Значају промена привредне структуре, посебно за земље у развоју, посвећује се све више пажње на међународном плану. Многе научне групе и комисије УН, истражујући проблеме земаља у развоју, наглашавају значај промена у домену привредне структуре.¹²⁰

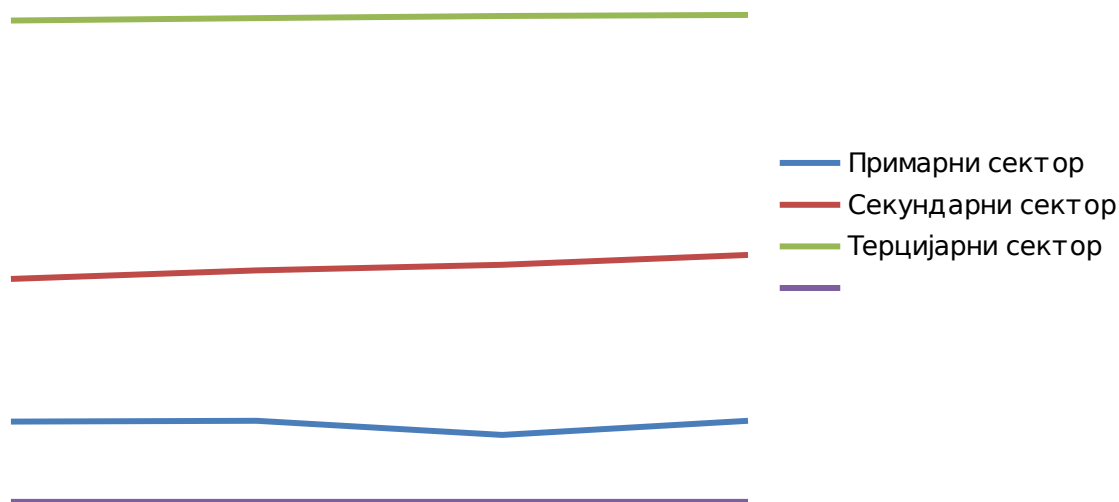
Ако посматрамо привредну структуру Републике Србије, односно учешће примарног, секундарног и терцијарног сектора у настанку БДП-а, лако се уочава доминантно учешће терцијарног сектора, који у целом посматраном периоду учествује са преко 60%, и расте током времена (Слика 27).

Табела 38. Привредна структура Републике Србије (у мил. РСД, сталне цене референтна 2010. година)

Р. Србија	2010	2011	2012	2013
Примарни сектор	261510,4	263993	218348,1	264003,6
Секундарни сектор	726288,7	753640	771813,4	804233,8
Терцијарни сектор	1566873	1574617,4	1581776,1	1585790,6

Извор: РЗС, Статистички годишњак, више година.

120 Chenery, H. B. Croissance et changement structurel, Finances et Development, No.3, 1971.

Слика 27. Привредна структура Р. Србије у периоду 2010-2013 (мил. РСД)

Извор: сопствени графички приказ на основу података из Табеле 38.

Високо учешће терцијарног сектора у привредној структури Србије није последица њене велике развијености, како би се на први поглед могло закључити, већ драстичног пада секундарног сектора, и суочавања индустријске производње са низом проблема, какви су: технолошко застаривање капацитета, низак квалитет и конкурентност производа, висок увоз, лош маркетинг и производни менаџмент, неефикасно спроведени процеси реструктурирања и приватизације и сл.

У следећим табеларним и графичким приказима, презентираћемо податке који се односе на грански аспект привредне структуре Рашког округа.

Табела 39. Бруто додата вредност у Рашком округу по секторима

	Укупно (у мил. РСД)	У %
Примарни сектор	6322	8,74
Секундарни сектор	18995	26,25
Терцијарни сектор	47048	65,01
Укупно	72365	100,0

Извор: РЗС, Статистички годишњак Републике Србије за 2015.

Слика 28. Привредна структура Рашког округа, 2015. године

Извор: Сопствени графички приказ на основу података из Табеле 39.

Доминација терцијарног сектора је, као и на нивоу Србије, искључиво последица неразвијености индустрије, тј. секундарног сектора, и његове заосталости у техничком, продуктивном и сваком другом смислу. Од индустријских грана доминира прерађивачка индустрија ниске технолошке опремљености – производња прехранбених производа и пића, текстила и текстилних производа, коже и предмета од коже, док је учешће прерађивачке индустрије средње и високе технолошке опремљености на ниском нивоу.

Иако примарни сектор учествује са свега 9% у формирању укупне бруто додате вредности округа, пољопривредна производња и рурални развој имају важну улогу у његовом укупном развоју. На територији Рашке области до краја 2014. године било је регистровано 28173 пољопривредна газдинства, а од укупно коришћеног пољопривредног земљишта, најраспрострањеније су ливаде и пашњаци (60,96%), оранице и баште (30,61%), воћњаци (6,95%) и виногради (0,04%). Значајне пољопривредне површине су и под шумама, пошумљено је 213,82 ха, обрасла шумска површина је 2014. године износила 180150 ха, а посечена дрвна

маса износила је 165296 m³, тако да су заступљене и гране дрвопрерађивачке индустрије и производње намештаја.

У 2014. години Рашки округ је учествовао са 5,66% у укупној производњи кромпира, и 1,8% у укупној производњи пасуља у Републици Србији. На овој територији производи се и 3,5% укупне производње шљива и 2% укупне производње јабука. Производња детелине у региону чини 2,16% укупне производње у земљи, док је производња пшенице и кукуруза на нивоу нешто нижем од 1% производње Републике Србије.¹²¹

У домену терцијарног сектора најмногбројнија су предузећа из области трговине, саобраћаја, поправке моторних возила и мотоцикала, угоститељских услуга, услуга складиштења и сл.

На територији Рашког округа, као уосталом и на територији целе Србије, најмногбројнији привредни субјекти су мала и средња предузећа, која чине преко 90% свих привредних актера. Процеси транзиције и приватизације, који су започети 2000. године, довели су до тога да се велики привредни системи, који су запошљавали огроман број становника, одједном нађу у стању консолидације, отпуштања радника, а процедуре стечаја и реструктурирања у великом броју случајева нису успешно завршени. Такав је био случај рецимо са Фабриком вагона и Магнохромом из Краљева, или ТК Рашка и Комбинатом Војин Поповић из Новог Пазара, који су у претходним деценијама запошљавали највећи број радника и били покретач друштвено-економског развоја.

У нашем законодавству, према Закону о рачуноводству и ревизији, у средња правна лица спадају сви они субјекти који на дан састављања финансијских извештаја испуњавају најмање два од следећих критеријума: 1) да је просечан број запослених у години за коју се подноси извештај од 50 до 250, 2) да је годишњи приход од 2.500.000 еура до 10.000.000 еура у динарској противвредности, 3) да је просечна вредност пословне имовине (на почетку и на крају пословне године) од 1.000.000 еура до 5.000.000 еура у динарској противвредности.¹²²

¹²¹ Подаци добијени из РЗС, Општине и региони у РС, 2015.

¹²² Радуловић, М., Развој институција и организација за подршку малим и средњим предузећима и предузетништву у Србији и утицај иностраних искустава (2001-

У мала правна лица, односно предузећа, убрајају се правна лица која имају ниже износе од наведених код најмање два од расположивих критеријума.

Мала и средња предузећа представљају значајан фактор развоја у транзиционим привредама, али и у локалном и регионалном развоју. Будући да апсорбују велики део отпуштене радне снаге из друштвеног сектора, представљају главни извор нове запослености, флексибилности и диверсификације привредне структуре.

**Табела 40. Профитабилност МСПП сектора Рашког округа
(у %, 2009-2012)**

		Рашки округ	Република Србија
2009	Учешће профита МСПП сектора округа у профиту	2,2	100,0
	МСПП сектора Србије Профитабилност МСПП сектора	33,0	36,2
2010	Учешће профита МСПП сектора округа у профиту	2,2	100,0
	МСПП сектора Србије Профитабилност МСПП сектора	33,8	36,1
2011	Учешће профита МСПП сектора округа у профиту	1,8	100,0
	МСПП сектора Србије Профитабилност МСПП сектора	29,5	36,1
2012	Учешће профита МСПП сектора округа у профиту	1,8	100,0
	МСПП сектора Србије Профитабилност МСПП сектора	30,4	37,3
2013	Учешће профита МСПП сектора округа у профиту	1,8	100,0
	МСПП сектора Србије Профитабилност МСПП сектора	28,4	34,5

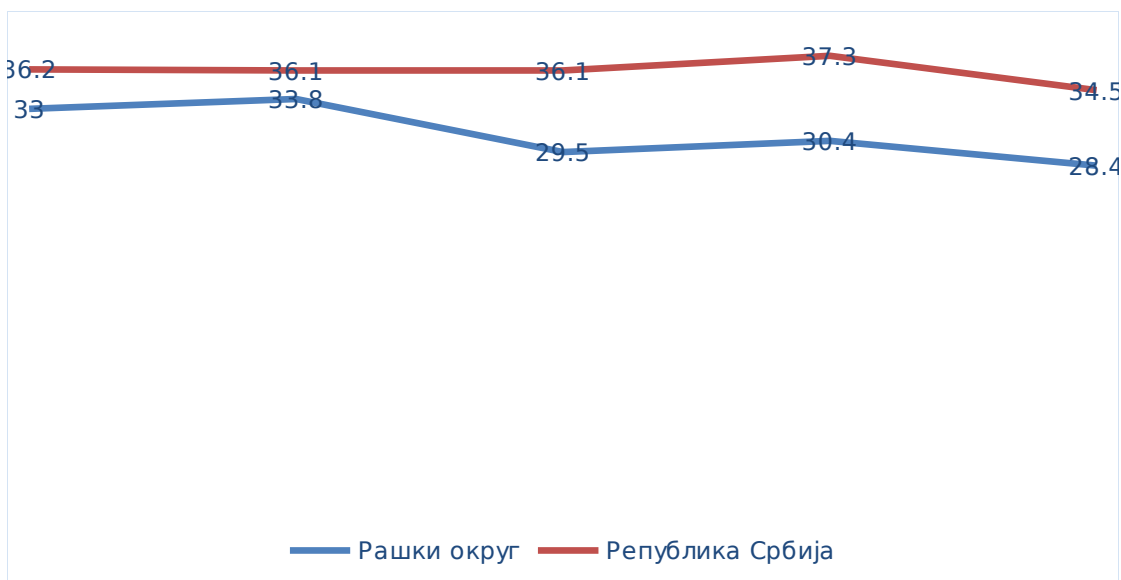
2005), Републичка агенција за развој малих и средњих предузећа и предузетништва, Београд, 2006. године, стр. 27.

Будући да Рашки округ спада у ред најнеразвијенијих округа у земљи, није чудо што мала и средња предузећа овог подручја немају задовољавајућу снагу и конкурентност на тржишту. Профитабилност пословања МСПП сектора Рашког округа је годинама на изузетно ниском нивоу у односу на развијеније регионе у земљи. Изнадпросечне стопе профитабилности (МСПП сектор Србије 34,5%) остварила су МСПП која послују на територији развијених региона (у распону од 40,4% у Сремској области до 35,81% у Београдској области), док су најлошији резултати по питању профитабилности забележени у Борској (7,0%) и Пчињској области (14,6%).¹²³

Како се кретала профитабилност МСПП сектора Рашког округа у односу на национални просек у протеклих пет година, приказује Табела 35. Видимо да учешће профита МСПП сектора Рашког округа у профиту МСПП сектора Србије током прве две године једва прелази 2%, а од 2011. чак пада на 1,8%. Такође, просечна профитабилност МСПП сектора овог подручја је испод просечне профитабилности на нивоу Србије, што можемо и графички приказати:

---

¹²³ Извештај о малим и средњим предузећима и предузетништву за 2013. годину, Министарство привреде и Национална агенција за регионални развој, Београд, 2014. године, стр. 34.

Слика 29. Профитабилност МСП сектора Рашког округа и Србије

Извор: Сопствени графички приказ на основу података из Табеле 40.

Као главна препрека бржем развоју овог сектора намеће се недостатак финансијских средстава. Још увек су услови коришћења извора финансирања на тржишту капитала крајње неповољни за мала и средња предузећа, што често угрожава њихове могућности за развој нових производа, и улагања у савремену опрему и кадрове, док на крају не угрози и њихов опстанак. Оваква ситуација влада на територији целе Србије, не само Рашког округа. Према једном истраживању, највећи број анкетираних МСП у Србији у финансирању текућег пословања користи сопствене изворе финансирања. Код 35% испитаника однос између сопствених (интерних) позајмљених (екстерних) извора финансирања је 75% : 25%, док је код 32% анкетираних тај однос 100% : 0%. Само 17% испитаника користи поједнако средства из сопствених и позајмљених извора, док је код 14% анкетираних МСП тај однос 25% : 75%.¹²⁴ Сопствена средства могу бити задовољавајућа у фази оснивања и започињања посла, међутим када предузеће стигне до тачке када је неопходно уложити у нове инвестиције и ширење производње, овај извор финансирања постаје недовољан.

¹²⁴ Ерић Д., Бераха И., Ђуричин С., Кеџман Н., Јакишић Б., Финансирање малих и средњих предузећа у Србији, Привредна комора Србије, Београд, 2012. стр. 49.

Очигледно је да и овом сектору привреде Рашког округа недостаје адекватнија институционална подршка пословању и развоју. Држава мора пружити нормалне услове и пословни амбијент за функционисање и развој малих и средњих предузећа:

- пре свега неопходно је ускладити људске ресурсе са потребама тржишта и пружити подршку предузетничком образовању и усавршавању кадрова;
- стимулисати конкурентност МСПП сектора кроз подстицање иновативности, удруживања, изградњу пословне инфраструктуре;
- унапредити институционалну инфраструктуру и скратити административне процедуре;
- подстицати МСПП сектор на излазак на нова тржишта, пружањем материјалне и техничке помоћи у превазилажењу конкретних препрека;
- обезбедити бесповратна средства кроз различите програме подршке.

1.4.4. Спољна трговина

Укупна спољнотрговинска робна размена Србије у периоду јануар-новембар 2015. године износила је 25960,8 милиона евра, што представља пораст од 6,9% у односу на исти период претходне године. Изражено у доларима, остварен је пад спољнотрговинске размене од 11%, као последица раста вредности те валуте у односу на еуро и динар.

У истом периоду остварен је дефицит који изражен у еврима износи 3849,9 милиона, што је смањење од 0,8% у поређењу са истим периодом претходне године. Покривеност увоза извозом је 74,1% и већа је од покривености у истом периоду претходне године, када је износила 72,4%.

У структури увоза и извоза по намени производа најзаступљенији су били производи за репродукцију, затим роба широке потрошње и на крају опрема. Најзначајнији спољнотрговински партнери у овом периоду били су: Немачка, Италија, Руска Федерација, Босна и Херцеговина, Румунија. Посебно се мора нагласити значај споразума о слободној трговини са земљама са којима Србија

остварује и највећу размену. Тако са земљама чланицама Европске уније остварује преко 60% укупне размене, док са земљама СЕФТА остварујемо суфицит у размени пре свега захваљујући извозу пољопривредних производа, производа од метала и разних готових производа.

Регион Шумадије и Западне Србије, у оквиру кога се налази и Рашки округ, по учешћу у укупном извозу Србије 2015. године налазио се на другом месту, са 29%, одмах после региона Војводине (32,3%), а следе их Београдски регион (са 22,5%) и Регион Јужне и Источне Србије (са 16,1%).

На основу учешћа у укупном увозу, Регион Шумадије и Западне Србије у 2015. години заузимао је треће место, са 17,4%, иза Београдског (43,5%) и Региона Војводине (28,1%), док је на последњем месту поново био Регион Јужне и Источне Србије (10,3%)¹²⁵. Треба напоменути чињеницу да је седиште већине увозника лоцирано на територији Београдског и региона Војводине, због чега они бележе и знатно већи увоз од осталих региона, док се увезена роба дистрибуира и троши по целој земљи.

Привреда са подручја Регионалне Привредне Коморе Краљево је у току првих осам месеци 2015. године остварила дефицит у спољнотрговинској размени у износу 79.472.917 УСД који је повећан је у односу на исти период претходне године када је износио 72.597.514 УСД. Извоз остварен у овом периоду износио је 296.359.328 УСД, и смањен је за 13,7% у односу на исти период претходне године, док је увоз за исти период износио 375.832.245 УСД, што представља смањење за 9,6 % у односу на исти период претходне године¹²⁶.

Покривеност увоза извозом је 78,8 % и смањена је у односу на исти период претходне године када је износила 82,5%.

Кретања у спољнотрговинској размени Рашког округа у претходних пет година приказана су у следећој табели:

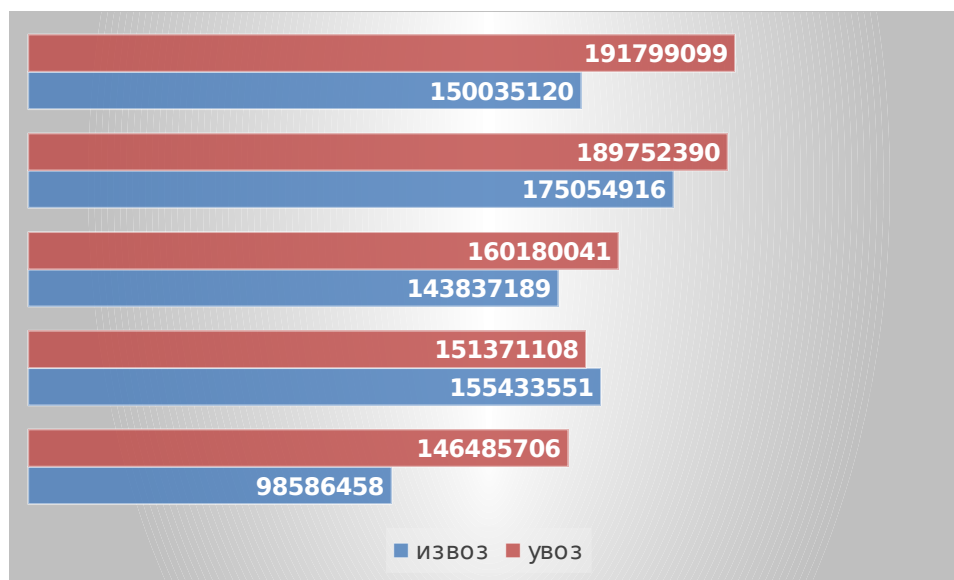
**Табела 41. Спољнотрговинска размена на територији Рашког округа
(у УСД)**

125 Подаци Републичког завода за статистику.

126 Подаци Регионалне Привредне Коморе Краљево, интерна документација.

година	укупан				покривеност
	спољнотрговински промет	увоз	извоз	салдо	увоза извозом
2010	245.072.164	146.485.706	98.586.458	-47.899.248	67,30%
2011	306.804.659	151.371.108	155.433.551	4.062.443	102,68%
2012	304.017.230	160.180.041	143.837.189	-16.342.852	89,80%
2013	364.807.306	189.752.390	175.054.916	-14.697.474	92,25%
2014	341.834.219	191.799.099	150.035.120	-41.763.979	78,23%

Извор: Регионална Привредна Комора Краљево, интерна документација

Слика 30. Однос увоза и извоза на територији Рашког округа

Извор: сопствени графички приказ на основу података из Табеле 41.

Са Сликe 30 јасно уочавамо да у периоду од 2010. до 2014. године укупан обим спољнотрговинске размене Рашког округа уз мање осцилације расте, али уз константно присуство трговинског дефицита. Једино одступање настало је у 2011. години, када је остварен суфицит у размени, и то пре свега услед смањења увоза али и укупног смањења обима пословања на међународном тржишту, као последица економске кризе. Управо из тог разлога јавља се и висока покривеност

увоза извозом, нарочито у периоду од 2011. (када је износила чак 102,68%) до 2013. године, после чега почиње да опада и добија реалније димензије.

1.4.4.1. Обим и структура извоза и увоза

На територији Рашког округа, посматрано по појединачним општинама, у претходних пет година је остварен следећи обим увоза и извоза:

Табела 42. Општине Рашког округа – увоз и извоз (у УСД)

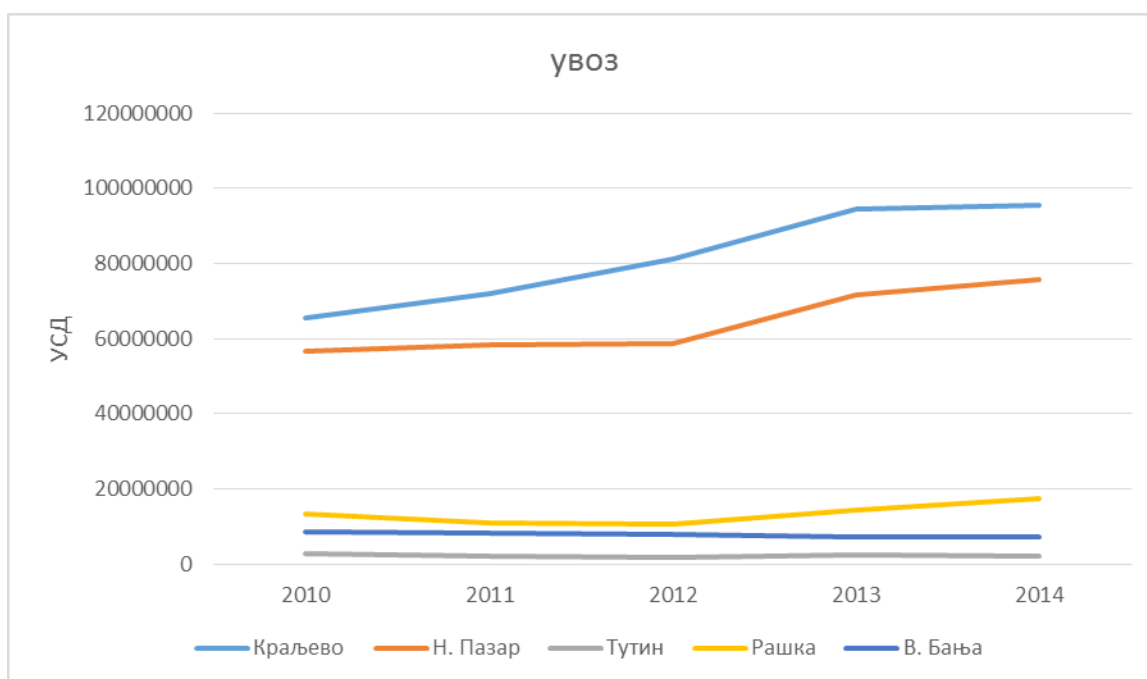
		Краљево	Нови Пазар	Тутин	Рашка	В. Бања
2010			56.511.487	2.568.101	13.392.836	8.659.014
	увоз	65.354.268				
	извоз		31.067.930	8.584.281	2.518.000	6.879.275
		49.536.972				
2011	увоз	71.907.770	58.251.587	2.094.585	10.977.530	8.139.636
	извоз	66.636.589	51.334.543	9.988.796	19.442.844	8.030.779
2012	увоз	81.078.031	58.749.266	1.823.358	10.620.289	7.909.097
	извоз	60.099.022	52.637.689	7.933.937	15.443.942	7.722.599
2013	увоз	94.373.747	71.560.800	2.309.992	14.297.236	7.210.615

2014	ИЗВОЗ	69.105.215	70.821.556	8.164.150	17.255.326	9.708.669
	УВОЗ	95.573.133	75.890.218	2.132.407	17.255.326	7.307.002
	ИЗВОЗ	79.328.930	46.195.603	6.146.276	8.869.184	9.495.127
	УВОЗ					

Извор: Регионална Привредна Комора Краљево, интерна документација

Највећи обим спољнотрговинске размене у посматраном периоду остварује град Краљево, што је и логично, с обзиром да је и највећи град округа. Током 2011. и 2014. године остварује највећу покривеност извоза увозом (92,6%, односно 83%), мада ни током осталих посматраних година покривеност не пада испод 70%.

На другом месту налази се град Нови Пазар, и по обиму увоза и по обиму извоза, а из Табеле 35 се види да највећу покривеност увоза извозом остварује током 2011. (88,13%), 2012. (89,60%) и 2013. године (98,97%). Ове две општине остварују око 80% укупног увоза Рашког округа, што је представљено на Слици 23.

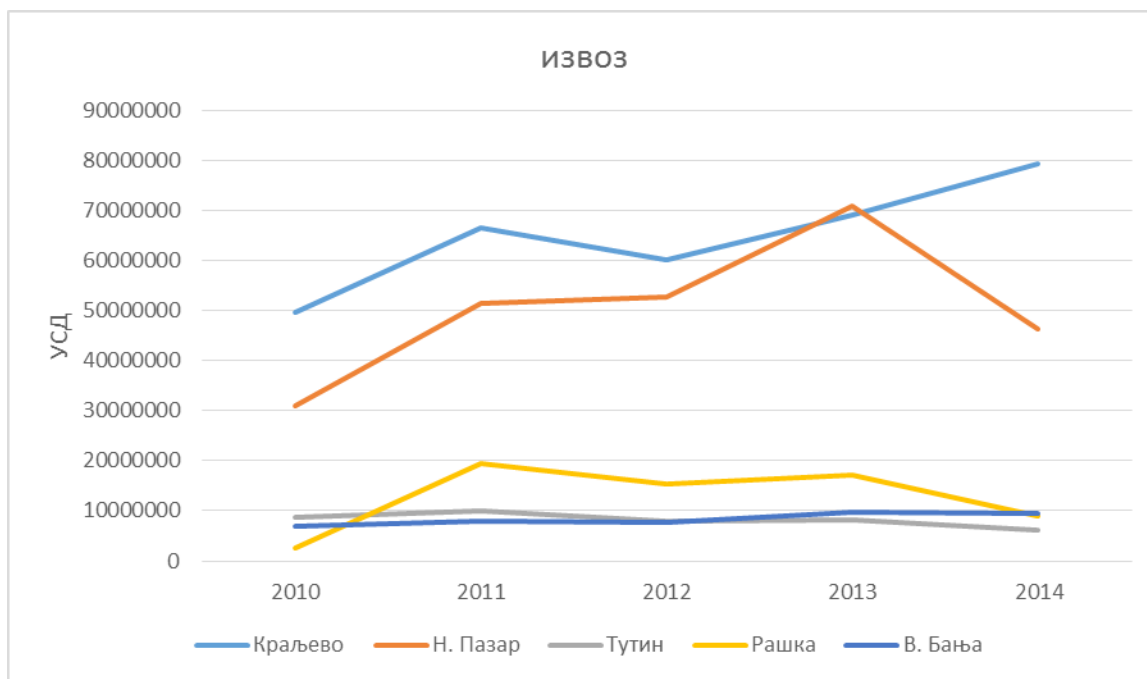
Слика 31. Рашки округ - обим увоза (у УСД)

Извор: сопствени графички приказ на основу података из Табеле 42.

Видимо да су у периоду од 2010. до 2014. године највећи увозници Рашког округа Краљево (са 408.286.949 УСД) и Нови Пазар (са 320.963.358 УСД), што је и очекивано ако узмемо у обзир да се највећи део производње одвија на територији ове две општине.

Према званичним подацима, највише се увозе: различите машине као и њихови делови, возила, алуминијум, пластичне масе и њихови деривати, гвожђе, челик, памук и трикотажа, текстил, хемикалије, материјали за бојење итд.

Земље из којих се најчешће увози наведена роба јесу: Италија, Кина, Турска и Немачка, из којих стиже око 60% укупног увоза Рашког округа.¹²⁷

Слика 32. Рашки округ – обим извоза (у УСД)

Извор: сопствени графички приказ на основу података из Табеле 42.

¹²⁷ На основу података РПК Краљево.

Водеће општине у домену извоза су такође Краљево и Нови Пазар. У посматраном периоду оствариле су извоз у износу 324.706.728 УСД, односно 252.057.312 УСД, што је близу 70% укупног извоза Рашког округа у истом периоду.

Међу производима који се извозе доминирају следећи: одећа, дрво и прерађевине од дрвета, производи од гвожђа и челика, производи од гуме, машине, апарати и њихови делови, магнезијум и производи од магнезијума, кућна хемија, намештај, млеко и млечни производи, животиње, месо и производи од меса, воће и поврће као и њихове прерађевине и сл.

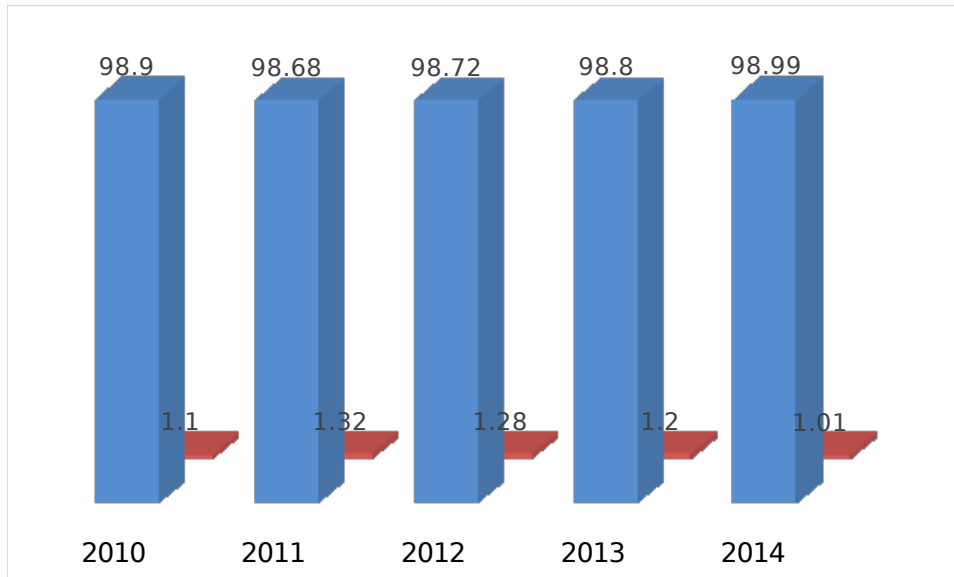
Земље у које се извози су пре свега земље у окружењу, Црна Гора, Македонија, Босна и Херцеговина, Хрватска, Бугарска, али и Чешка, Пољска, Француска, Италија...

У целини посматрано, спољнотрговинска активност Рашког округа није на задовољавајућем нивоу. Његово учешће у укупној спољнотрговинској размени Србије са иностранством је занемарљиво у поређењу са неким другим областима и регионима.

Табела 43. Обим спољнотрговинске активности Рашког округа у односу на Републику Србију (у УСД)

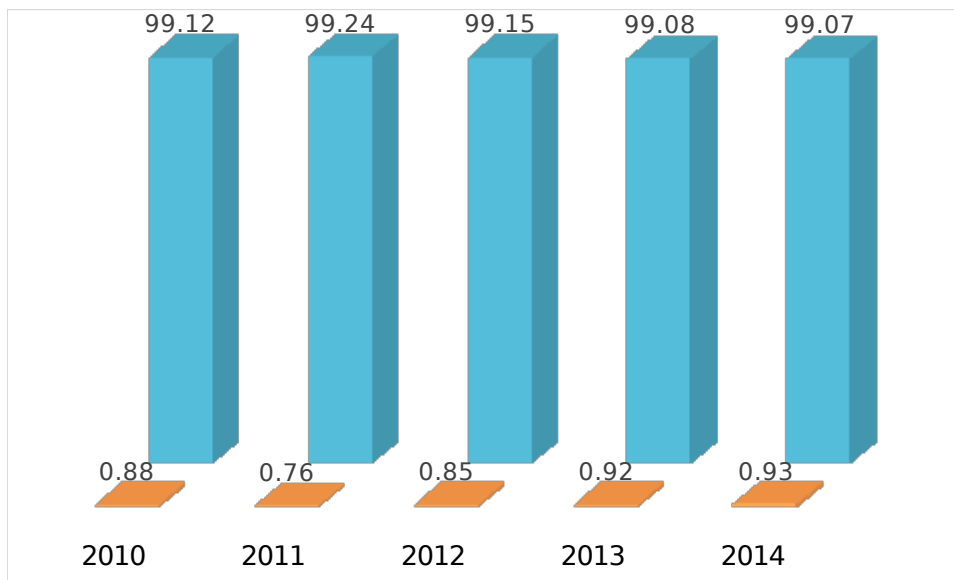
		Република Србија	Рашки округ	учешће у извозу/увозу Србије
2010	извоз	9.795.000.000	98.586.458	1,01%
	увоз	16.470.000.000	146.485.706	0,88%
2011	извоз	11.779.000.000	155.433.551	1,32%
	увоз	19.862.000.000	151.371.108	0,76%
2012	извоз	11.227.000.000	143.837.189	1,28%
	увоз	18.929.000.000	160.180.041	0,85%
2013	извоз	14.611.000.000	175.054.916	1,20%
	увоз	20.551.000.000	189.752.390	0,92%
2014	извоз	14.845.000.000	150.035.120	1,01%
	увоз	20.609.000.000	191.799.099	0,93%

Извор: РЗС, Статистички годишњак 2015. и РПКК, Интерна документација

Слика 33. Обим извоза Рашког округа у односу на остатак Србије (у %)

Извор: Сопствени графички приказ на основу података из Табеле 43.

Слика 34. Обим увоза Рашког округа у односу на остатак Србије (у %)

Извор: Сопствени графички приказ на основу података из Табеле 43.

Из Табеле 43, а нарочито са графика који су из ње изведени, уочава се велико заостајање Рашког округа у спољнотрговинској активности земље. За разлику од,

рецимо, Града Београда, Јужно-бачког, Подунавског и Златиборског округа, (са кумулативним учешћем у извозу Србије од 75%), Рашки округ остаје у групи неразвијених и запостављених области којима недостаје капитал, присуство и мотивисаност међународних компанија да инвестирају у извозне индустрије, што би довело до боље искоришћености расположивих потенцијала и веће конкурентности домаћих производа на међународном тржишту. Осим тога, у структури увоза доминирају репроматеријали и готови производи, а у структури извоза сировине и полупроизводи, што је поред обима, још једна неповољна околност.

Један од кључних предуслова веће укључености региона у размену са иностранством, као и његовог укупног привредног раста, јесте привлачење капитала и стварање атрактивног инвестиционог амбијента. У наредном периоду, највећу пажњу треба посветити развоју људског кадра, инвестицијама и иновацијама.

1.4.5. Запосленост и просечне зараде

Проблем недовољне запослености карактеристичан је за већину округа централне и јужне Србије. Овај, пре свега структурни проблем, подстакнут недовољним привредним растом и развојем и многобројним реформама које су додатно сиромашиле становништво, доводи до тога да радна снага остаје неискоришћен потенцијал привреде.

Процес реструктурирања и рационализације јавног сектора на територији Републике Србије још увек није приведен крају. Актуелна ситуација је таква да се посебна пажња мора посветити стварању пословног амбијента стимулативног за самосталне предузетнике, као и привлачењу страних и домаћих инвеститора и генералном повећању продуктивности привреде. Рационализација јавне потрошње и ефикаснији методи финансирања инвестиција индиректно би имали позитиван утицај на пораст стопе запослености али и на укупан привредни раст.

И поред тешке економске ситуације у којој се налази, привреда је ипак успела да у 2014. години оствари побољшање индикатора на тржишту рада, па је стопа незапослености лица радног узраста (15-65 година) пала на 19,7% у односу на

23,0% у претходној години. Иако сви региони у Србији бележе пад стопе незапослености у овој години, највећи напредак у овом подручју бележи регион Шумадије и Западне Србије, где се овај индикатор смањило за 5,1 процентних поена (са 23,8% у 2013. на 18,7% у 2014. години).¹²⁸

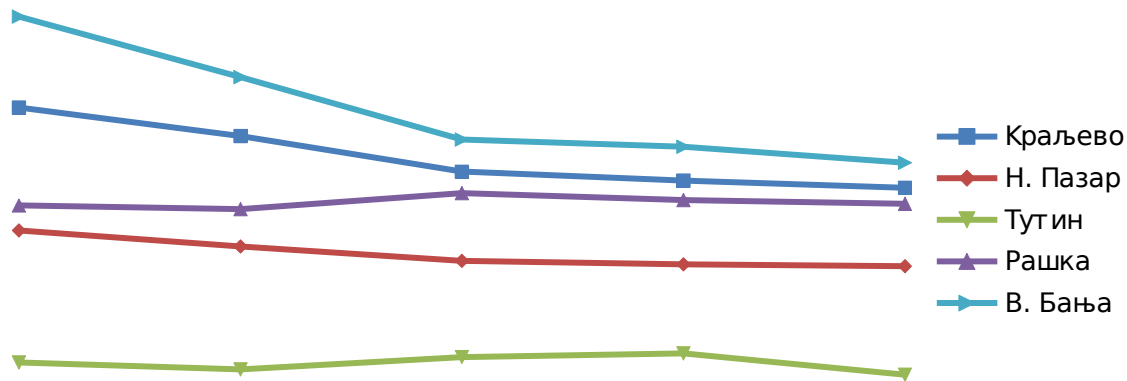
Кретање запослености на територији Рашког округа, напротив, имало је силазну путању, а како је изгледало у претходних пет година приказано је у следећој табели:

Табела 44. Запосленост у Рашком округу у периоду 2010. до 2015. године

Област	2010.		2011.		2012.		2013.		2014.	
	укупно	на	укупно	на	укупно	на	укупно	на	укупно	на
		1000		1000		1000		1000		1000
		ст.		ст.		ст.		ст.		ст.
Краљево	28000	238	26185	222	25197	202	24418	197	23738	193
Н. Пазар	17000	169	15802	160	15359	152	15289	150	15348	149
Тугин	3000	95	2929	91	3056	98	3133	100	2744	88
Рашка	5000	183	4463	181	4645	190	4493	186	4388	184
В. Бања	8000	289	6703	255	6020	220	5849	216	5568	207
Укупно										
Рашки округ	60000	200	56080	187	54277	176	53185	172	51785	168

Извор: РЗС, Општине и региони у Републици Србији, разне године.

¹²⁸ Подаци Републичког Завода за Статистику.

Слика 35. Кретање просечног броја запослених на 1000 становника 2010-2015

Извор: сопствени графички приказ на основу података из Табеле 44.

На основу приказаних података видимо да све општине округа, уз скромна одступања у појединим годинама, остварују константан пад запослености, што је очигледна последица економске кризе у земљи и окружењу. Највећи пад запослености, изражен кроз очигледно смањење просечног броја запослених на 1000 становника, уочава се у општинама Краљево и Врњачка Бања. Отежавајућу околност представља чињеница да преко 70% незапослених у овим општинама чине дугорочно незапослена лица, тј. лица која на запослење чекају дуже од годину дана.

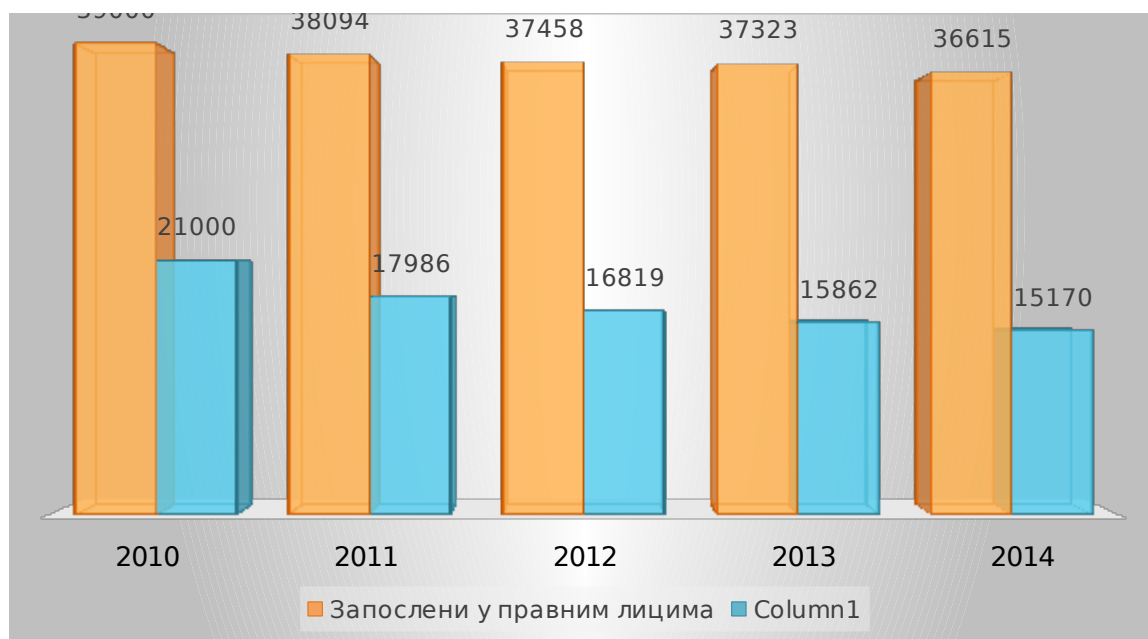
Када је реч о структури запослених, традиционално је већи проценат лица запослен у јавном сектору. На основу података у наредној табели уочавамо да расте учешће запослених у јавном сектору, са 65% у 2010. години на 70,7% у 2014. години, док учешће приватних предузетника, односно лица запослених у приватном сектору опада са 35% у 2010. на 29,2% у 2014. години.

Табела 45. Однос учешћа запослених у јавном и приватном сектору у Рашком округу 2010-2015.

	2010	2011	2012	2013	2014
Запослени у правним лицима (привредна друштва, предузећа, установе, задруге...)	39000	38094	37458	37323	36615
Приватни предузетници (самостално обављају делатност)	21000	17986	16819	15862	15170
Укупно	60000	56080	54277	53185	51785

Извор: РЗС, Општине и региони у Републици Србији, разне године.

Подаци из Табеле 45 могу се приказати и графички ради бољег уочавања тренда:

Слика 36. Однос учешћа запослених у јавном и приватном сектору у Рашком округу 2010-2015.

Извор: Сопствени графички приказ на основу података из Табеле 45.

Много већи проценат запослености у јавном него у приватном сектору пре свега је последица велике незапослености у региону као и малог броја нових радних места у приватним фирмама. За разлику од, рецимо, Немачке, у чијем

јавном сектору ради свега 10,3% од укупног броја запослених, или Европске уније, где тај проценат износи 10-18%, јавни сектор Србије ангажује преко 30% укупно запослених.¹²⁹ У Рашком округу видимо да је тај проблем још истакнутији, будући да је проценат запослених у јавном сектору порастао са 65% у 2010. на чак 70% у 2014. години (слика 28).

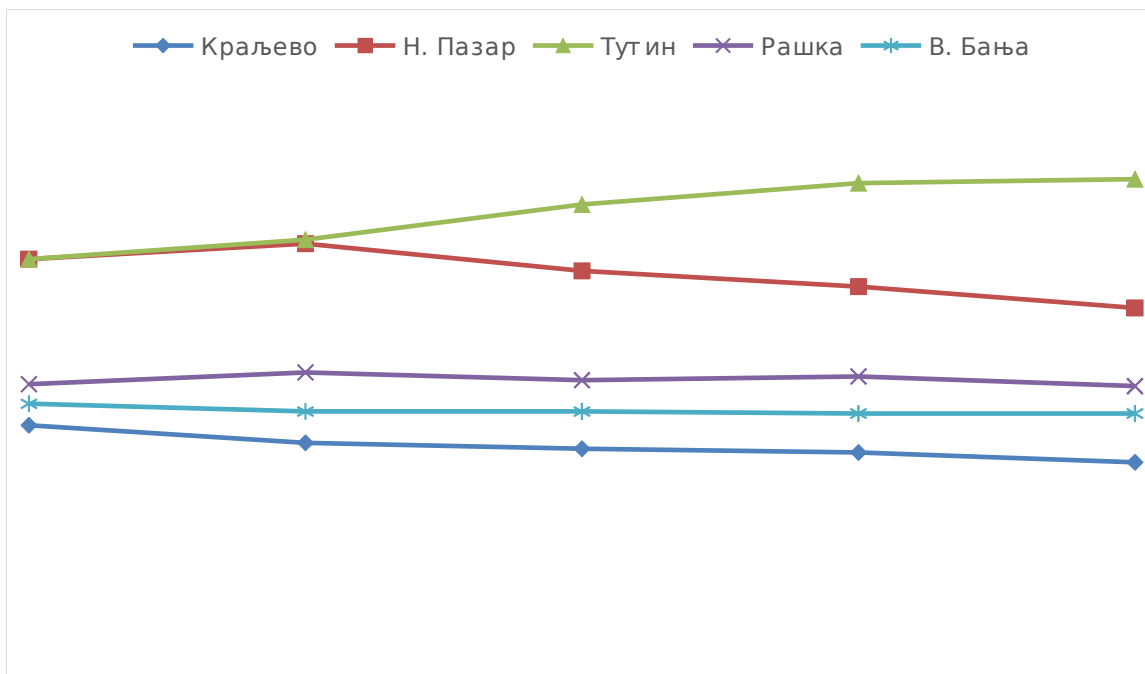
Проблем незапослености је највише изражен на подручју општине Тутин, која је уједно и једина општина Рашког округа са израженим трендом раста броја незапослених у претходном петогодишњем периоду (Табела 46):

Табела 46. Кретање незапослености у Рашком округу 2010-2015.

Област	2010		2011		2012		2013		2014	
	укупно	на	укупно	на	укупно	на	укупно	на	укупно	на
		1000		1000		1000		1000		1000
		стан.		стан.		стан.		стан.		стан.
Краљево	14623	124	13568	115	13936	112	13668	110	12939	105
Н. Пазар	20475	209	21503	217	20501	203	19884	195	18933	184
Тутин	6707	209	7050	219	7383	237	7723	248	7823	250
Рашка	3622	145	3714	151	3583	147	3614	149	3433	144
В. Бања	3558	135	3456	131	3567	131	3540	130	3502	130
Укупно										
Рашки округ	48985	163	49291	164	48970	159	48429	157	46630	151

Извор: РЗС, Општине и региони у Републици Србији, разне године.

¹²⁹ Спасић, В., *У јавном сектору ради сваки трећи запослени*, Блиц, 23. 01. 2012.

Слика 37. Кретање просечног броја незапослених на 1000 становника у Рашком округу 2010-2015.

Извор: Сопствени графички приказ на основу података из Табеле 46.

Проблем додатно компликује и чињеница да је од укупног броја незапослених око 40% неквалификоване и полуквалификоване раздне снаге, али и релативно ниско учешће лица са вишим и високим образовањем. Такође, познато је да велики број дугорочно незапослених карактерише и губитак мотивације, знања, што доводи до трајне искључености са тржишта рада, јер је могућност налажења посла обрнуто сразмерна дужини трајања незапослености.

Према подацима Националне службе за запошљавање, Рашки округ се налази у првих пет округа Србије по основу неколико врло негативних критеријума:

Табела 47. Области са највећим учешћем регистрованих незапослених у укупном броју регистрованих незапослених лица на територији Републике Србије

област	учешће

Београдски округ	13,71%
Јужнобачки округ	8,72%
Нишавски округ	7,00%
Рашки округ	6,43%
Јабланички округ	5,03%

Извор: Национална служба запошљавања, Извештај о раду за 2012. годину.

Табела 48. Области са највећим учешћем нестручних лица у укупном броју незапослених лица у округу

област	учешће
Севернобанатски округ	45,89%
Пчињски округ	43,70%
Јужнобанатски округ	42,79%
Борски округ	42,50%
Рашки округ	41,91%

Извор: Национална служба запошљавања, Извештај о раду за 2012. годину.

Табела 49. Области са највећим учешћем лица која први пут траже запослење у укупном броју незапослених лица у округу

област	учешће
Рашки округ	52,02%
Пчињски округ	46,99%
Јабланички округ	43,93%
Поморавски округ	38,93%
Јужнобанатски округ	38,59%

Извор: Национална служба запошљавања, Извештај о раду за 2012. годину.

Табела 50. Области са највећим учешћем дуготрајно незапослених у укупном броју незапослених лица у округу

област	учешће
Рашки округ	75,42%
Јабланички округ	72,39%
Расински округ	71,53%
Поморавски округ	71,36%
Топлички округ	70,54%

Извор: Национална служба запошљавања, Извештај о раду за 2012. годину.

Наведени подаци указују на то да постоји велики број отежавајућих околности које само додатно погоршавају ионако изражен проблем незапослености у Рашком округу. Не само што је стопа незапослености у овој области велика, него велики број лица која траже запослење спада у групу неквалификованих, оних који

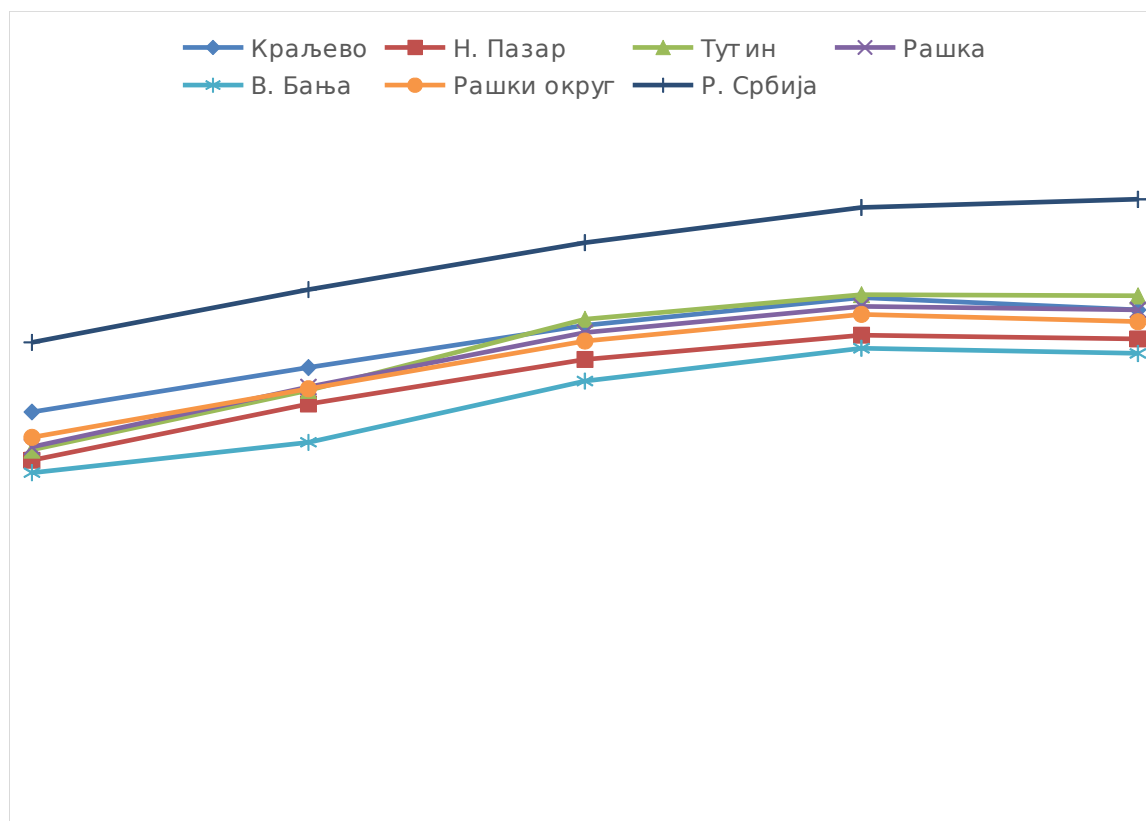
први пут траже запослење или чак у групу дуготрајно незапослених, по чему је Рашки округ неславни рекордер у земљи (75,42%).

Још један показатељ који употпуњује општу слику стања запослености у Рашком округу је ниво просечних зарада. Ниво просечних зарада без пореза и доприноса на нивоу Србије, Рашког округа и његових појединачних општина, приказан је у наредној табели, и графички представљен на слици испод:

Табела 51. Просечне зараде без пореза и доприноса, по запосленом (у РСД)

Област	2010	2011	2012	2013	2014
Краљево	29095	32309	35376	37400	36500
Н. Пазар	25577	29677	32898	34652	34392
Тутин	26327	30655	35818	37610	37520
Рашка	26538	30908	34851	36761	36502
В. Бања	24681	26884	31333	33711	33338
Рашки округ	27240	30774	34238	36177	35640
округ					
Р. Србија	34142	37976	41377	43932	44530

Извор: РЗС, Општине и региони у Републици Србији, разне године.

Слика 38. Просечне зараде без пореза и доприноса, по запосленом (у РСД)

Извор: Сопствени графички приказ на основу података из Табеле 51.

Наведени подаци јасно показују да је висина зарада у Рашком округу знатно испод просека на нивоу Србије. Иако су у порасту претходних пет година, не прелазе 80% националног просека. Најниже просечне зараде остварују запослени у општинама Врњачка Бања и Нови Пазар, док је ситуација нешто повољнија у општинама Краљево, Рашка и Тутин.

Рашки округ има изражен проблем незапослености, који се увећавао упоредо са смањењем обима инвестиција. Овим проблемом највише су погођени млади, али и они који су због многобројних реструктурирања губили запослење у индустријама које су се гасиле.

Развојна политика пољопривреде може решити део проблема будући да има много сеоског становништва које не види перспективу останка и рада на својим имањима, па њихов прилив у градове још више поштрава проблем незапослености. Политика запошљавања у будућности мора ићи у корак са политиком укупног привредног развоја, тако да се смањи раскорак између потреба привреде и расположивих кадровских потенцијала. Посебна пажња мора се посветити стварању повољне климе за стране инвеститоре али и домаће привреднике јер једино отварање нових производних погона смањује проблем незапослености на дуги рок.

2. Регионална SWOT анализа Рашког округа

Ради што бољег разумевања тренутног положаја подручја о коме је реч у наставку следи примена SWOT анализе - једне од аналитичких метода која има за циљ да дефинише и анализира факторе који имају највећи утицај на привредни развој Рашког округа у будућности. Примарни задатак SWOT анализе јесте да помогне креаторима економске политике у бољем коришћењу расположивих

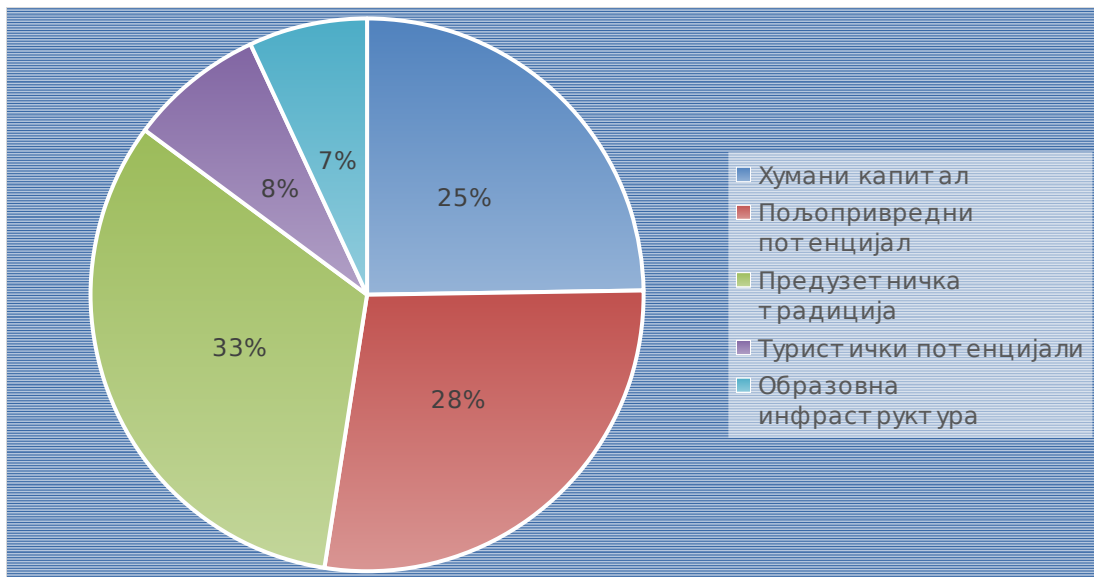
ресурса, откривању нових могућности и искоришћавању постојећих шанси, као и бољем разумевању конкуренције и окружења и избегавању претњи које из тог истог окружења долазе, уколико је то могуће.

- **Предности (снаге)**

Иако неразвијен, Рашки округ се може похвалити конкретним предностима које га чине погоднијим за одређене делатности, за разлику од неких других подручја:

- Предузетничка традиција и постојање индустријских капацитета пре свега у домену прерађивачке, текстилне индустрије и индустрије намештаја,
- Традиција приватног предузетништва, али и организовања предузетника у кластере и друге асоцијације (најзначајније асоцијације су основане у области текстилне индустрије и прераде коже - ``Asstex``, ``NP Shoes``, али и у области туризма – кластер ``Краљевски одмор`` са циљем брендирања туристичке понуде долине Ибра и Западне Мораве и др.)
- Компаративне предности и неискоришћени капацитети за развој пољопривреде, пре свега сточарства и воћарства
- Пештерска висораван као огроман неискоришћени потенцијал –
  - пре свега погодна за изградњу центра за развој агро-бизниса – незагађене подземне и површинске воде, велика пространства под пашњацима, немогућност природне контаминације терена, органска производња месних и млечних производа;
- Компаративне предности за развој туризма – бањски, планински, сеоски туризам
- Многобројне културне манифестације и етно садржаји
- Укљученост јавног сектора у области заштите животне средине, здравства, школства, социјалне подршке
- Погољан географски положај;
- Инфраструктурна мрежа – мрежа путева, мрежа за водоснабдевање и транспорт електричне енергије, гасовод
- Образовна инфраструктура – велики број основних и средњих школа, али и виших и високих школа (факултета), као и два Универзитета
- Постојање довољног броја средстава информисања
- Становништво и хумани капитал:

- обиље радне снаге као и повољна старосна структура становништва; значајно учешће младих у укупној популацији, као и становника у радно активним годинама, од 40 до 50 година,
- мултиетничка структура,
- постојање институционалне подршке за незапослене, као и при организацији активности преквалификација и доквалификација

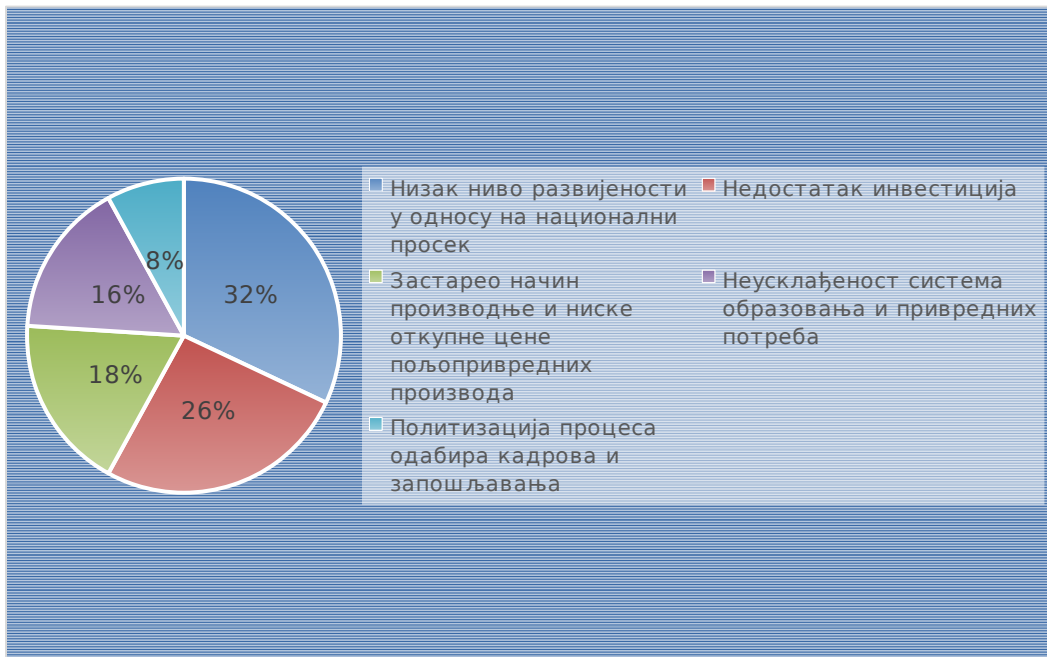
Слика 39. Најзначајније предности Рашког округа

Извор: Сопствени приказ аутора

Сматрамо да је од свих расположивих предности Рашког округа, предузетничка традиција нешто што је карактеристично за становништво овог краја, и захваљујући чему су људи буквално опстајали и преживљавали у најгорим периодима кризе и санкција организујући своје мале бизнисе и пробијајући се на околна тржишта. То је уједно потенцијал који се може много потпуније користити улагањем у сектор малих и средњих предузећа који постаје доминантан сектор удруживања. Заједно са улагањем у пољопривредни потенцијал и бригом о хуманом капиталу, којима овај регион такође обилује, привредна структура би постала погоднија за дугорочни одрживи развој региона.

- **Слабости (недостаци):**
- Низак ниво развијености региона у односу на национални просек
- Недостатак инвестиција, како домаћих, тако и страних
- Непостојање ефикасних индустријских зона са изграђеном инфраструктуром
- Лоша искоришћеност и неадекватна презентација потенцијала – пољопривредних, шумских, туристичких и културно-историјских ресурса,
- Недостатак јефтинијих енергената
- Иако свака од општина има донекле разрађену стратегију развоја у наредних пет до десет година, не постоји јединствена стратегија одрживог развоја на нивоу Рашког округа, која би објединила све потенцијале овог подручја и допринела његовом даљем развоју
- Распрострањеност сиве економије и нелојалне конкуренције
- Екстензивна механизација производње и уситњени пољопривредни поседи
- Недостатак финансијских средстава за спровођење програма обуке и информисаности у области пољопривредне производње и лоша превентива биљних и животињских болести и ниских прихода као последица
- Лош расни састав домаћих животиња и лоша сортна структура у воћарској производњи
- Лоша институционална покривеност сеоских подручја у смислу саветодавних служби, лабораторијских услуга и садржаја за пољопривреднике
- Застарела механизација и недовољно развијена свест о потреби увођења и примене савремених стандарда
- Ниске откупне цене пољопривредних производа
- Регион је скрајнут са главног саобраћајног коридора Х
- Непостојање обилазница око већих насеља
- Заостала путна инфраструктура и недостатак стратегије развоја регионалних, магистралних и локалних путева
- Недостатак стратегије развоја система енергетике и топлификације, као и технички губици на мрежи и нелегални прикључци

- Загађеност животне средине и недовољно развијена свест становништва о потреби за њеним очувањем
- Непостојање система за пречишћавање отпадних вода, кишне и фекалне канализације, на територији свих општина региона
- Неадекватна сарадња између републичких органа и локалних самоуправа
- Политизација процеса одабира кадрова и запошљавања
- Недовољна искоришћеност средстава јавног информисања, као и лоша техничка и кадровска опремљеност
- Депопулација становништва на нивоу региона као целине али и пустошење села и стихијске миграције у градове. Старачка домаћинства су све више заступљена.
- Неповољна квалификациона и образовна структура становништва, пре свега неусклађеност система образовања и потреба привреде овог подручја
- Недовољне активности у подстицању запошљавања, развоју тржишта рада, доквалификацији, преквалификацији и учењу одраслих
- Слаба повезаност високообразовних институција са привредом и привредним субјектима, па самим тим и незнатан трансфер технологије и иновација.

Слика 40. Највеће слабости (недостаци) привреде Рашког округа

Извор: Сопствени приказ аутора

Од свих горе наведених недостатака, мишљења смо да је вишедеценијска неразвијеност и недостатак инвестиција највећи проблем са којим се овај крај суочава. Лоша стратна позиција отежава покретање привредне активности, али и чињеница да се највећи део капитала усмерава у северне, развијеније регионе, а да се улагања у сиромашни југ махом своде на асфалтирање улица и реновирање школских објеката у предизборним кампањама. То за собом повлачи и немогућност коришћења пољопривредних потенцијала, јер се још увек користи застарела механизација, на уситњеним поседима и дестимулише становништво да остане на селу.

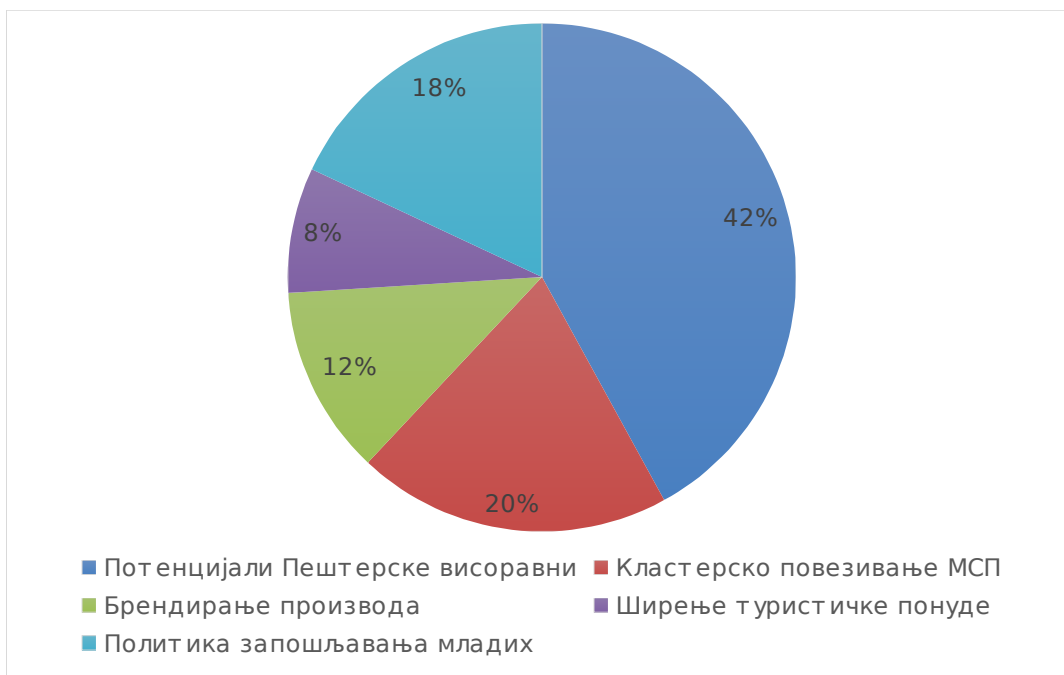
Проблем незапослености отежава неусклађеност и неповезаност образовних институција и привреде, па се по традицији сваке године уписују стотине студената на исте образовне профиле, који за неколико година реално неће имати где да се запосле. А са друге стране, малобројна радна места су резервисана за кадрове водећих политичких партија, ма колико они били (не)стручни за обављање тих послова, па није ни чудо што се велики број младих људи по завршетку студија одлучује да оде у иностранство.

- ***Шансе:***

- Кластерско повезивање МСП из области пољопривреде и прехранбене индустрије са пратећим и сродним индустријама омогућило би бољу конкурентност пољопривредних производа, бољу цену али и раст квалитета производа.
- Брендирање производа, стварање робне марке и увођење географског порекла производа у многама би допринело подизању нивоа атрактивности производа али и одрживом развоју сеоског подручја;
- Оснивање лабораторије на Пештерској висоравни, специјализоване за контролу и испитивање млека и млечних производа, узимајући у обзир интересе произвођача али и критеријуме међународног тржишта, олакшало би и продор на тржиште ЕУ

- Пештерска висораван је погодна и за стварање пољопривредних удружења која би могла да функционишу у кооперацији и сарадњи са локалним фармама и домаћинствима, а који би ефикасније радили на откупу и преради пољопривредних производа
- Шансе и олакшице које пружа држава привредницима, а део су различитих развојних стратегија и политика како на националном тако и на локалном нивоу,
- Активности различитих невладиних организација као и међународних организација и фондација са циљем унапређења социјалне заштите и животног стандарда,
- Унапређење положаја младих на тржишту рада кроз повезивање система школства и високог образовања са системом привреде,
- Подстицање предузетничког духа у региону и међуинституционалне сарадње у широј прекограничној области
- Производња намењена извозу уз подстицање конкурентности и иновација, за шта је неопходно инсистирати на њеном квалитету и стандардизацији
- Обновљиви извори енергије – енергија ветра и Сунца, енергетски потенцијал овог подручја који је у потпуности искористив, а који се може користити у области источне стране Копаника, подручја Пештера и локалитета планинских превоја на надморским висинама изнад 800 m. Такође, на територији Рашког округа налази се преко сто потенцијалних локалитета који су погодни за изградњу малих хидроелектрана, јачине до 10 MW, а што је велики потенцијал за производњу електричне енергије у будућности
- Развој биофарминга и органске производње – у условима константног раста светске популације и необновљивог трошења природних ресурса, производња органске хране може бити значајан фактор будућег развоја.
- Потпуније коришћење потенцијалних и ширење постојећих туристичких дестинација – рехабилитација и модернизација бања, градских смештајних капацитета, улагање у инфраструктуру и капацитете за различите манифестације, креирање кластера руралног туризма;
- Подстицање запошљавања у мање развијеним подручјима, као и мере спречавања одлива мозгова са овог подручја; томе нарочито могу

допринети конкретне стратегије и програми које спроводи држава, као и многобројни студијски програми на високообразовним институцијама овог округа

Слика 41. Шансе за покретање привредног раста Рашког округа

Извор: Сопствени приказ аутора

Узимајући у обзир све шансе које су на дохват руке овом подручју, а остају и даље неискоришћене, сматрамо да велики потенцијал лежи у Пештерској висоравни, и то не само за развој пољопривреде и производње органске хране, већ и коришћења обновљивих извора енергије у чему се огледа будућност енергетике у савременим државама.

С друге стране, уз традицију покретања малих бизниса, удруживање тих МСП у кластере довело би до мултипликованих позитивних ефеката, и за привреднике али и за државу. Из тог разлога, државна управа мора препознати ову неискоришћену шансу за развој Рашког округа и стимулативним мерама подстаћи привреднике на удруживање.

Још једна значајна шанса за покретање привреде јесте другачија политика запошљавања, нарочито младих, који први пут траже запослење а који нису

чланови владајућих политичких партија. Већ смо навели политизацију овог процеса као огроман недостатак који спутава исправну и ефикасну селекцију нових кадрова што за последицу има вишеструке негативне ефекте – послове обављају нестручна лица, док они квалификовани револтирани одлазе у иностранство где налазе посао и остају цео свој радни век.

- **Претње:**

- Демографски проблеми остају и даље актуелно питање које у овој области није решено - константан пад броја становника у свим општинама и градовима округа, осим општина Нови Пазар и Тутин, као и сталне миграције становништва из села и мањих градова ка већим центрима, али и ка земљама Европске Уније, прете да доведу до још веће девастације ове територије.
- Наставак тенденције пада животног стандарда у наредном периоду пре свега у мањим општинама и сеоском подручју
- Очигледно је да у процесу производње још увек доминирају застарела опрема као и процеси производње, уз минималну примену технолошких иновација
- Доминантно је учешће трговине у структури регионалног бруто домаћег производа, док на производне капацитете отпада много мањи проценат укупне привредне активности.
- Старење становништва
- Проблеми у области запошљавања постају из дана у дан све озбиљнији – заостајање по свим параметрима тржишта рада за Европском Унијом, пре свега по основу стопе запослености радно способног становништва као и његове лоше квалификационе структуре; непотребна предимензионираност у јавном сектору с једне и несразмерно мањи број запослених у приватном сектору с друге стране, мали број активно запослених у домену пољопривреде, као и наставак тренда дугорочне незапослености младих високообразованих кадрова
- Запостављање културно-историјских споменика, недовољно издвајање средстава за њихово одржавање, заштиту и обнову
- Недовољан подстицај локалних самоуправа за веће укључивање младог становништва и ангажовање у области културе и издаваштва

Слика 42. Претње даљем привредном развоју Рашког округа

Извор: Сопствени приказ аутора

Када посматрамо претње даљем развоју овог подручја морамо навести неколико њих који већ традиционално успоравају привредни раст па је очекивано да ће тако бити и у будуће. Демографски проблеми и пад животног стандарда су фактори којих нећемо моћи тако лако да се ослободимо, а који су узајамно повезани. У ствари, то је проблем који постоји на нивоу државе и тако се мора и решавати. Ниво образовања, статус на тржишту рада и ниво сиромаштва односно животни стандард становништва су уско корелирани фактори а било какви знаци кризе одувек су највише погађали радничку класу, занатлије и сродна занимања иначе ниског нивоа образовања, којих у неразвијеним регионима има највише.

Свесни смо чињенице да Србија располаже скромним финансијским средствима па самим тим не може ни имати широк спектар мера интервенционистичке политике, али од великог је значаја да усмерава што више

активних мера на тржишту рада, нпр. из области јавних радова, у неразвијене регионе и на тај начин покрене решавање ових проблема. Отварање нових производних погона би решило велики део поменутих проблема због чега сматрамо да држава мора деловати у том правцу.

Анализирајући наведене предности, недостатке, шансе и претње можемо закључити да је Рашки округ подручје које обилује неискоришћеним потенцијалима развоја, пре свега природним и људским ресурсима, који константно остају ван производног ангажовања. Због недовољног износа домаћих и страних инвестиција и сталног заобилажења ове регије приликом планирања и реализације развојних пројеката, миграција становништва, одлив младих кадрова и пад показатеља економског и хуманог развоја прете да доведу у питање могућност било каквог одрживог и инклузивног развоја Рашког округа у будућности.

Због тога ћемо у наставку рада истаћи неке од неискоришћених капацитета који уз правилан третман могу допринети бољем положају целог округа, као и неке од циљева развоја у наредном периоду и могућих политика и праваца до њихове реализације.

3. Препоруке за наредни период

3.1. Неискоришћени потенцијали

Рашки округ се налази у тешкој ситуацији. То је подручје које обилује потенцијалима развоја, пре свега природним ресурсима и људским кадровима, који константно остају изван процеса производње. Креатори макроекономске политике

и политике регионалног развоја у наредном периоду морају узети у обзир специфичности сваког појединачног подручја, и сагледати реалну слику стања привреде. Уз паметно постављене циљеве и стратегије за њихово остваривање, могуће је остварити знатне уштеде, али и уновчити компаративне предности неразвијених региона.

а) Један од највећих неискоришћених потенцијала овог краја јесте *Пештерска висораван*.

Према најновијим проценама Уједињених Нација, до 2050. године број становника света ће се увећати са данашњих 7 на близу 10 милијарди. С тим у вези природни ресурси и пољопривредна производња постају фактори развоја који могу бити услов опстанка у будућности. Органска производња и производња хране уопште морају бити засновани на квалитету, еко-компатибилности и јефтинијим инпутима.

Пештерска висораван, која својим великим делом припада Рашком округу, тачније општинама Нови Пазар и Тутин, подручје је изузетно погодно за пољопривредну производњу. Највећи проблем је у недостатку инвестиција и депопулацији, јер се млађе становништво константно исељава са овог простора, не видевши било какву перспективу за развој. Ово није скорашњи проблем, будући да процес деаграризације овог подручја траје деценијама уназад, када се пољопривредно становништво константно преливало у непољопривредни сектор, односно из руралног у урбани простор.

Ова крашка висораван, због своје надморске висине и климе, изузетно је погодно подручје за узгој стоке, посебно оваца и говеда. До скора је на овом простору постојала земљорадничка задруга ``Војин Поповић``, која је се бавила пре свега откупом и прометом пољопривредних производа, а која је у свом саставу имала и кланицу, млекару, рибњак који је годишње производио преко 700t пастрмке, као и погон за производњу тепиха. Поседовала је и више откупних станица и малопродајних објеката. У периоду транзиције и реструктурирања, ова задруга као и многи други гиганти угасила се и распала. Са пропадањем овог пољопривредног комбината, локални произвођачи су препуштени да се сами боре са проблемима

продаје својих производа, ниских откупних цена и пропадања нагомиланих залиха за које немају купца.

Један поражавајућ податак јесте, рецимо, откупна цена сирове вуне. Познато је да је ово традиционални сточарски крај, али локално становништво нема позитивне рачунице да вуну продаје јер откупна цена не покрива ни трошкове шишања оваца. ``На Пештеру се одгаја око 30000 оваца, што је скоро 60 тона вуне, а купаца нема. Једно време, вуна се извозила у Енглеску (Бредфорд и Ливерпул), где се користила за израду тепиха, али застој је настао због строгих правила ЕУ, а на домаћем тржишту нико озбиљно не откупљује вуну која годинама пропада.``¹³⁰

Поред пољопривредног земљишта Пештерска висораван обилује разноврсним и карактеристичним водним потенцијалима – врелима, рекама, мочварама и језерима, док истовремено урбане општине у непосредној близини имају проблема са водоснабдевањем. Овај потенцијал треба искористити до еколошки одрживих и прихватљивих граница, јер обиље извора подземних и површинских вода могу довести до знатних уштеда на регионалном нивоу. Тиме би се решили проблеми водоснабдевања, како становништва водом за пиће, тако и индустрије, водом за различите технолошке поступке.

Ово подручје поседује и знатне потенцијале ветра и Сунца за производњу топлотне и електричне енергије. До сада је спроведен низ истраживања о погодности амбијента за изградњу ветропаркова на Пештерској висоравни. Такође, према Стратегији развоја енергетике Републике Србије до 2025. године, која иначе предвиђа повећање енергетске ефикасности, и повећање производње електричне енергије из обновљивих извора, подручје југоисточне Србије, где се налази и Рашки округ, има највећи интензитет сунчевог зрачења у току године. `` Просечан интензитет сунчевог зрачења на територији Републике Србије се креће од 1,1 kWh/m²/дан на северу до 1,7 kWh/m²/дан на југу - током јануара, а од 5,9 до 6,6 kWh/m²/дан - током јула. На годишњем нивоу, просечна вредност енергије зрачења износи од 1.200 kWh/m²/годишње у северозападној Србији, до 1.550

---

130 М. Нићифоровић: Вуна пропада, Енглези једини спас, Вечерње новости, 14.06.2012.

kWh/m²/годишње у југоисточној Србији, док у централном делу износи око 1.400 kWh/m²/годишње.¹³¹

Међутим, треба бити свестан чињенице да је у питању варијабилна производња електричне енергије, и да постоје реална техничка ограничења електроенергетског система Србије, који ту енергију треба да апсорбује и дистрибуира.

Сматрамо да је овај крај остао ван свих токова економских дешавања и реализације инвестиционих пројеката. Креатори економске политике занемарују неразвијене регионе и не стимулишу становништво да се у тим крајевима задржава. Услови живота на Пештерској висоравни су сурови за појмове двадесет првог века, где људи немају на располагању ни неопходну инфраструктуру а камоли олакшице или било какву помоћ за бављење пољопривредом. Од свог рада не могу да остваре приход који би задовољио основне животне потребе па се одлучују на одлазак у околне градове и чак напуштају земљу. Уколико би држава инвестирала у производњу на овом подручју позитивно би утицала на животни стандард становништва и самим тим на демографске диспропорције, али би остварила и корист на нивоу укупне привреде по основу пораста конкурентности и квалитета производа.

б) Људски потенцијал и приватни сектор

Приватни сектор и пословна димензија су препознати у свету као независан и иновативан стуб модерне економије. Будући да је прошло време државних конгломерата код нас, као и ``сигурних`` послова у јавном сектору, мала и средња предузећа и приватни предузетници постају најбројнији, и све утицајнији играчи

---

131 Стратегија развоја Енергетике Републике Србије до 2025. године, са пројекцијама до 2030. године, стр. 10.

привредне утакмице. Традиционални предузетнички дух становника овог подручја мора бити препознат као значајан потенцијал за економски развој Рашког округа.

Сматрамо да се улога државе битно мења после процеса транзиције. Она и даље остаје важан привредни фактор, али пре свега у смислу стварања услова привређивања – потребне инфраструктуре, образовања неопходних кадрова, доношења правих закона и утврђивања правила – док улога предузетника постаје њена споредна улога, и то само у оним областима које нису профитабилно оријентисане, као што је социјална политика или стратегија развоја. Имајући у виду да је Србија у целини привреда у којој доминира сектор малих и средњих предузећа, држава мора обезбедити услове за његов напредак и лакше функционисање.

На територији Рашког округа функционише агенција СЕДА, која је 2002. године основана као Регионална агенција за подршку сектору МСП, а која од 2009. године функционише као Регионална развојна агенција чији је главни задатак управо развој локалних капацитета, приватног предузетништва и пројеката у сарадњи са суседним Моравичким и Златиборским округом.

Главни покретач развоја овог сектора, и можемо рећи потенцијала развоја округа, јесте финансијска помоћ локалним приватним предузетницима у смислу субвенција, повољних услова кредитирања, или чак стварање локалних гарантних фондова, какви функционишу у многим развијеним земљама, који би гарантовали да ће дужник вратити главницу, и тиме олакшали доступност капитала предузетницима.

Уско повезан са приватним предузетништвом и сектором МСП јесте и *људски*, тј. *интелектуални капитал*. Да би се искористио овај богат потенцијал Рашког округа потребно је ускладити образовни систем са потребама привреде, и школовати кадрове за којима постоји реална потреба и који ће своја знања моћи практично да примене. Треба радити на подизању свести становништва о потреби сталног усавршавања, неформалног образовања, доживотног учења који су широко распрострањени у развијеним земљама.

Требало би успоставити и међурегионалну и прекограничну сарадњу и кооперацију у области високог образовања, а пре свега у областима као што је економија и регионални развој, инфраструктура и логистика, информационе технологије, биотехнологија, одрживи развој и сл, што би омогућило да се

искористе позитивна искуства и достигнућа неких других региона у решавању конкретних проблема.

Још једном наглашавамо значај решавања проблема високе незапослености на овом подручју будући да располаже многобројном радном снагом која константно остаје неупошљена. С друге стране, и они који су запослени показују очигледне знаке незадовољства и апатије будући да раде за ниске плате, што лоше утиче на продуктивност, конкурентност и трошкове пословања предузећа. Сматрамо да је од изузетног значаја отклањање слабости радног законодавства ради побољшања односа између запосленог и послодавца, али и детаљна реформа система образовања и едукације будуће радне снаге.

3.2. Стратешки циљеви и приоритети нове стратегије регионалног развоја Рашког округа

3.2.1. Основни стратешки циљеви

Сматрамо да Рашки округ располаже огромним неискоришћеним потенцијалом развоја у будућем периоду, који, наравно, на прави начин мора бити активиран и искоришћен. Зато се у овом поглављу наглашавају појединачни циљеви развоја овог подручја, као и предлози решења и мера за остварење неких од тих циљева у будућности.

На територији Рашког округа функционишу и две регионалне развојне агенције - Регионална агенција за просторни и економски развој Рашког и Моравичког округа д.о.о. Краљево, и Регионална Развојна Агенција SEDA са седиштем у Новом Пазару. Њихове активности у великој мери могу помоћи

креирању регионалних стратешких докумената, које је у надлежности Министарства, а у смислу пружања релевантних информација о социо-економском потенцијалу, начину финансирања пословања, и свим предностима и недостацима појединачних округа.

- **Унапређење људског потенцијала**

У раду је више пута наведено да Рашки округ располаже значајним људским потенцијалом и да је један од ретких округа у земљи чији просечни показатељи броја становника и природног прираштаја нису достигли забрињавајуће размере. Будући да квантитет и квалитет радне снаге одређује и потенцијал привредног развоја националне привреде у будућности, можемо рећи да ово подручје у свом људству има значајну снагу развоја.

Значајно је напоменути да Рашки округ уједно и подручје са најмањом просечном старосћу становништва (38,6 година), од чега је преко 60% радно способно, а у периоду између два последња пописа становништва (2002-2012), пораст броја становника бележе све општине региона, осим општине Рашка која једина бележи пад.

Оно на чему морамо радити у будућности јесте побољшање *квалитета* хуманог потенцијала. Највећи број становника има завршену средњу школу (48,93%), док удео становништва са високим образовањем износи свега 7,52% (слика 17).

Висока незапосленост представља један од главних проблема када говоримо о расположивој радној снази (табела 39), велики број лица која траже запослење спада у групу неквалификованих, или оних који први пут траже запослење, док чак преко 70% незапослених у овим општинама чине дугорочно незапослена лица, тј. лица која на запослење чекају дуже од годину дана.

- **Унапређење пољопривреде и оријентација на органску производњу**

Рашки округ, а нарочито Пештерска висораван, одавно су препознати као велики пољопривредни а пре свега сточарски потенцијал Србије. Међутим, истовремено се ради о једном од економски најнеразвијенијих области наше земље. У наредном периоду један од основних циљева економског развоја мора бити оптимално коришћење пољопривредних производних капацитета, повећање квантитета и квалитета сточарске производње, и достизање тренутка када ћемо моћи да извозимо висококвалитетне прехранбене производе са Пештера, заштићеног географског порекла и рецептуре. Да би се то остварило, потребно је достићи низ стандарда високо развијених земаља у производњи сточарских производа, а пре свега млека и меса. Такође, поред повећања обима потребно је унапредити и сам квалитет производње, као и увести нове, интензивне видове производње високофиналних производа. У прилог чињеници да у непосредној близини имамо велики потенцијал за развој у будућности говори и то да у оствареној размени са земљама чланицама СЕФТА споразума Србија бележи значајан суфицит, а при томе извози превасходно пољопривредне производе.

С тим у вези потребно је донети низ локалних развојних програма који би утицали на већу атрактивност живота и рада на селу, унапредили производњу говеда и оваца, али и донети неопходне мере од стране државе, који ће стимулативно деловати на пољопривредну производњу, у смислу субвенција, кредитне подршке, регресирања трошкова, саветодавних послова и сл. у оним производним областима које имају највећи потенцијал за развој. У наредном периоду се, рецимо, очекује пораст тражње за млеком и млечним производима у земљама у развоју, где наш регион може искористити шансу, под условом да се оствари пораст квалитета и ефикасности свих учесника у ланцу производње. Зато се мора превазићи тренутна слика у производњи млека на овом подручју а то је производња малих количина, ниска продуктивност и оперативна ефикасност, што узрокује високе производне трошкове. Највећи откуп млека у региону тренутно врше две млекаре из Рашке (Љин и Милкоп) и једна из Тутина (Зорнић), али по принципу откупа ``од куће до куће``, без сабирних пунктова, без мреже сталних добављача и сопственим превозним средствима.

Олакшавајућа околност је та што на овој територији постоји дуга традиција мађусобног удруживања пољопривредних произвођача. Тренутно значајан успех у различитим пројектима остварује Међуопштинска унија пољопривредних удружења, која обједињује преко четрдесет пољопривредних субјеката са овог простора, са око 6000 чланова из преко 1000 газдинстава. Унија је већ остварила успешну сарадњу са пољопривредним институтима у земљи и окружењу, организује скупове са представницима кредитних и осигуравајућих компанија, организује одласке на пољопривредне самове и изложбе.

Значајан помак у организацији производње млека и млечних производа остварио је и Пештер агро кластер, који гарантује производњу здравих и безбедних производа а обухвата произвођаче и фармере са Пештерске висоравни. Кластер је основан са циљем да се унапреди технологија и систем производње млека и млечних производа, али и да се ти производи брендирају и заштите као јединствени производи овог подручја.

Већ дуги низ година пољопривредни сектор у Рашкој области се бори са недостатком капитала и радне снаге. То би у значајној мери могло да се промени уколико би се нашао ефикасан механизам за преливање локалних ресурса из индустрије у пољопривреду. При том, то се не би лоше одразило на индустријску активност, јер би пораст квантитета и квалитета пољопривредне производње на крају и унапредио развој индустрије, нарочито прехранбене.

- **Унапређење приватног предузетништва**

Иако мала и средња предузећа чине преко 95% свих привредних субјеката у Републици Србији и један су од главних носилаца развоја у будућности, амбијент у коме она послују није на задовољавајућем нивоу. То су пре свега субјекти из области трговине и услуга или прерађивачких грана индустрије ниског нивоа техничко технолошке опремљености а њихови финални производи ниског нивоа додате вредности и слабо позиционирани на тржишту. Отежавајућа околност јесте и недовољно стабилно окружење у коме послују а које се одликује високом незапосленосту, буџетским дефицитом, високим јавним дугом, честим

осцилацијама девизног курса. Посебан проблем је и хронични недостатак финансијских средстава и неповољни кредити за које се предузећа тешко одлучују.

Рашки округ је традиционално предузетнички крај са већинским приватним власништвом, постојећим индустријским капацитетима средњег нивоа техничко технолошке опремљености и различитим удружењима предузетника што је повољна основа за даљи привредни развој. Оно што представља ограничење јесте чињеница да су производни капацитети у великој мери застарели, не користи се савремена технологија, туристичка понуда одавно није осавремењена, инфраструктура је у лошем стању. Из тог разлога, један од главних приоритета у будућности мора бити унапређење предузетничког сектора кроз увођење савременије технологије, међународно прихваћених стандарда квалитета, брендирање и заштиту географског порекла производа, ширење асортимана. Испуњавањем ових циљева предузећа би била у стању да јачају способности деловања на страним тржиштима, побољшавају иновативност и подижу ниво продуктивности.

Да би се то остварило, округу је пре свега потребна помоћ државе и надлежних институција које морају спровести конкретне мере опоравка овог краја. Сектору малих и средњих предузећа мора се пружити пословни амбијент који је подстицајан за њихов развој, уз ефикасну административну процедуру и различите олакшице. Један од значајнијих циљева у овој области јесте омогућити МСП сектору финансирање из повољнијих извора и помоћ при изласку на нова тржишта.

Такође, неопходно је ојачати и учврстити везе између МСПП у перспективним областима и организација које пружају подршку пословању на националном и регионалном нивоу, путем сталне комуникације између одабраних привредних субјеката и Националне Агенције за Регионални Развој (и њене сарадње са акредитованим регионалним агенцијама са одабраних региона, Агенцијом за страна улагања и промоцију извоза и осталим националним телима од значаја за развој сектора МСПП).

Добар пример из праксе је, рецимо, Програм доделе бесповратних средстава за подршку удружењима/кластерима у 2015. години селектованим у оквиру подршке развоју приватног сектора у јужној и југозападној Србији, у коме су, са територије Рашког округа, учествовале три општине (Нови Пазар, Рашка и Тутин).

Основни циљ Програма био је повећање продуктивности и конкурентности привредних субјеката повезивањем у кластере, као и јачање сарадње малих и средњих предузећа и предузетника са научно-истраживачким организацијама. Средства расположива у оквиру овог Програма додељивала су се удружењима/кластерима и била су намењена за учешће у финансирању до 80% оправданих трошкова пројектних активности. Расположена средства за реализацију Програма износила су 2.650.000,00 РСД, а са територије Рашког округа учествовала су четири кластера из области текстилне индустрије и агробизниса.¹³²

- **Унапређење инфраструктуре**

По питању инфраструктуре Србија се налази на дну лествице европских земаља, а ситуација је најлошија у њеним јужним, најнеразвијенијим окрузима. Већ годинама се изградња мреже аутопутева, као везе великих градова са коридорима, наводи као један од приоритетних инвестиционих пројеката у стратегијама развоја али веома мали део од планираног се до сада реализовао.

Према регионалној политици коју пропагира Европска Унија, развој инфраструктуре је један од три најважнија стуба регионалног развоја, која су међусобно комплементарна и допуњују се, уз развој људског и социјалног капитала и развој иновативности и предузетничке климе. Међутим, овај циљ не може самостално да доведе до економског развоја неког подручја, већ је једино њихова оптимална комбинација та која успешно решава проблеме неразвијености. Позитивна страна улагања у инфраструктуру јесте и то што се његови позитивни ефекти уочавају много брже него рецимо, улагање у развој људског потенцијала или иновације и технологију.

Улагање у инфраструктуру, а нарочито у путну и железничку, у неразвијеном округу какав је Рашки, довео би до осетног прилива страних директних инвестиција у будућности. Услед недостатка путне инфраструктуре, и поред доступне образоване радне снаге, страни инвеститори углавном заобилазе ово

---

132 Подаци добијени из Регионалне Развојне Агенције СЕДА.

подручје и опредељују се за регионе који имају бољу повезаност са коридором X и остатком Европе.

Међународни стандарди квалитета захтевају и много савременију комуналну инфраструктуру, тако да се коначно морају решавати проблеми водоснабдевања и рециклирања отпадних вода.

Институционална инфраструктура је подручје које је још увек карактеристично по многобројним слабостима, а чије превазилажење је неопходно ради привлачења страних инвестиција и подстицања предузетништва унутар региона. Веома компликоване и споре процедуре, велики број докумената који треба обезбедити, корупција на свим нивоима, су фактори који чине пословно окружење Рашког округа неефикасним и нестимулативним за било каква улагања.

Унапређење регионалне инфраструктуре би уједно омогућило и лакше остваривање претходно наведених циљева привредог развоја, као и бољу искоришћеност природних и људских ресурса. Отклањањем нерационалности и губитака у производњи и потрошњи енергије, уз поштовање принципа очувања животне средине и коришћење обновљивих извора енергије, могао би се направити велики помак у области енергетске ефикасности и техничког осавремењивања производних процеса.

3.2.2. Основни правци и политике у реализацији будуће стратегије

- **Правци унапређења људског потенцијала**

Узимајући у обзир да на територији Рашког округа постоје два универзитета – Државни Универзитет у Новом Пазару и Интернационални универзитет у Новом Пазару, затим Машински факултет у Краљеву (који припада Универзитету у Крагујевцу) као и многи други мањи факултети и одељења различитих универзитета из Србије, постоји први корак ка подизању квалитета образовне структуре становништва. Оно на чему треба посебно инсистирати јесте веза између образовања и привреде, а пре свега ускладити образовне профиле са потребама привредне производње и акредитовати студијске програме који ће нам давати неопходан кадар. Обезбедити обавезну стручну праксу ученицима и студентима у адекватним предузећима на територији

општине или региона, што ће им омогућити да стекну практична, примењива знања, а са друге стране и власницима предузећа да боље упознају и евентуално селекутују будуће запослене у фирми.

- Обезбедити и већи број семинара, радионица, конференција на којима ће се ученици и студенти упознати са предностима развоја људског потенцијала, доживотног учења и едукације. С тим у вези потребно је обезбедити и повезаност између образовних институција и агенција за запошљавање, као и локалних предузетника да би се обезбедио систем ``учења на радном месту``.
- Обезбедити могућности за учење, усавршавање и дошколовавање одраслих лица; мотивисати их и укључити у неке од програма образовања постојећих институција, као и пружити могућност е-учења и учења на даљину.
- Борити се за смањење незапослености и сиромаштва у региону, иако је Србија рекордер у Европи по овим параметрима. Потребно је донети прописе који ће олакшати рад послодавцима који пријављују своје раднике и уплаћују доприносе за здравствено и пензијско осигурање у виду смањења пореза сразмерно броју запослених. То ће позитивно утицати и на сузбијање ``рада на црно`` и сиве економије.
- У недостатку домаћих и страних инвестиција, које су најефикаснији начин смањења незапослености и покретања привредне активности, остају могућности ангажовања незапослених у области реализације *јавних радова* као и у области *самозапошљавања и социјалног предузетништва*. Неопходно је обезбедити средства за што више пројеката подршке започињању бизниса, пре свега угрожених група становништва, као што су млади, жене, хендикепирани и сл., са циљем повећања броја ових лица у бизнису, њихове веће видљивости, јачања мотивације за унапређење пословања, а кроз давање бесповратних финансијских средстава.
- Узимајући у обзир да највећи део незапослених на овом простору чине *млади*, старости од 15 до 25 година, потребна је активна улога државе у обезбеђивању програма за укључивање младе популације у

процес привређивања, стицању практичних знања и вештина, стимулисању предузетништва младих кроз различите видове финансијске и административне подршке. Треба искористити и високообразовне институције на овом простору и при универзитетима креирати *центре за покретање и развој бизниса*, који би пружали саветодавне услуге и подршку младима који се определиле за опцију самозапошљавања.

- Неопходна је интензивна едукација становништва, а пре свега младих, у области борбе против насиља и дискриминације свих врста, промоције здравих стилова живота, прихватања различитости и поштовања људских права.

- **Правци унапређења пољопривреде и орјентације на органску производњу**

- Важан чинилац који доприноси развоју пољопривреде на овом простору и подизању квалитета добијених производа јесте оснивање *микробиолошке лабораторије* која би била акредитована за испитивање хране, а пре свега млека, меса и њихових прерађевина и на тај начин контролисала да ли се поштују прописи ЕУ у области производње. Већ дуже време постоји потреба за оваквим пројектом, и лабораторија је коначно почела са радом, међутим, још увек постоје проблеми око акредитације. Лабораторија је потпуно технички опремљена и компетентна за испитивања, уз запослене стручњаке у овој области и референтне материјале за мерења. Међутим, да би произвођачи били стимулисани да користе услуге овакве лабораторије и дају узорке на анализу, морала би им се понудити нека врста награде односно бенефита који би могли да остваре – повољнији кредити, субвенције, регреси...

- Организовање неке врсте саветодавног *Центра за развој пољопривреде* који би пружао различите врсте услуга произвођачима – осмишљавање одгајивачких циљева, почетна економска рачуница, упутства за превазилажење здравствених и хигијенских проблема, обука и едукација пољопривредника у сваком смислу. У договору са локалним, регионалним или националним органима власти неопходно је успоставити неки систем стимулативног награђивања за оне који успеју да достигну постављене циљеве у производњи а уз то поседују и одговарајућу здравствену документацију и примењују основне међународне стандарде квалитета.
- Оснивање *средње пољопривредне школе* на територији округа. Полазећи од чињенице да постоје велики потенцијали за развој пољопривреде на овом простору, као и да већ низ година успешно функционишу факултети за пољопривредну производњу и прехранбenu технологију у оквиру Државног Универзитета у Новом Пазару, произилази и потреба за средњом школом овог профила, нарочито на територији Пештерске регије.
- Један од могућих праваца може бити и *повезивање пољопривредних произвођача са универзитетима* који у оквиру својих студијских програма образују стручњаке у области биотехнологије, прехранбене технологије и пољопривредне производње. Пошто је императив времена у коме живимо рационална производња и очување ресурса, високообразовне институције могу обезбедити менторства, савете и подршку из области прехранбеног инжињерства и био-фарминга, што може бити од великог значаја произвођачима органских производа у производњи здравствено безбедних животних намирница, примени здравствених сертификата и максимирању економских ефеката. Овакав вид сарадње би могао користити и образовним институцијама, пре свега ученицима и студентима, који би могли да стекну практична искуства и примене стечена знања у пракси. Факултети би своја стручна знања преносили на тренере пољопривредних задруга и кластера, али с друге стране, могли би да

користе сва истраживачка и научна сазнања која стекну током трајања конкретних програма.

- Као резултат претходних мера усавршио би се степен прераде, проширио асортиман производа уз издвајање најквалитетнијих производа који задовољавају све потребне међународне стандарде квалитета (НССР и друге), и као такви би стекли статус *бренда* односно *заштићених робних марки*.
- Пештерска висораван је изузетно погодно подручје за развој *еко-туризма*, што подразумева значајна улагања у инфраструктуру уз поштовање међународних принципа о очувању животне средине; искористити атрактивне природне лепоте и у туристичку понуду овог краја уврстити сеоски туризам; пружити материјалну подршку домаћинствима која се баве услужним делатностима, а која би поред услуге смештаја туриста у својој понуди имала и различите изложбене, сценске и друге садржаје, али и аутохтоне локалне специјалитете и органске производе. Оваквим домаћинствима је потребно помоћи у изградњи смештајних капацитета, а након тога и у промоцији садржаја и привлачењу туриста. Ову конкретну стратегију развоја наводимо као последњу, јер смо свесни чињенице да је неопходно достићи одређени ниво привредног развоја (савремена инфраструктура, бољи животни стандард), да би се уопште могло говорити о развоју туризма, али не можемо занемарити потенцијал овог краја који би уз постојећу туристичку понуду Копаоника, Голије, Врњачке бање и осталих познатих центара употпунио туристичку понуду Рашког округа.
- Остваривањем претходно наведених мера направио би се велики корак ка подизању квалитета пољопривредних производа и проширивању асортимана понуде. Повећање продуктивности и умрежавање производно-туристичког потенцијала руралног подручја региона допринео би *укупном интегралном развоју* овог подручја и квалитету живота свих његових становника.

- **Правци унапређења приватног предузетништва**
  - Повећање ефикасности привређивања сектора МСП *удруживањем у кластере* и друге облике заједничког деловања, који је један од најефикаснијих облика укрупњавања ефеката пословања малих предузећа. Она немају довољно сопствених снага за самосталан наступ на страним тржиштима рецимо, тако да увек постоји могућност да неко велико предузеће, које има већ разрађену стратегију као извозник, успостави пословну сарадњу са малим предузећем укључујући га у ланац производње или продаје. Надлежна министарства би у овом случају морала да контролишу да ли се реализују циљеви формирања кластера, али сва одговорност пословања би била на самим предузећима, укључујући и стратегију пословања, бирање кадрова и сл., чиме би се осигурао њихов напор и залагање за што успешније пословање.
  - Оно што у Србији још увек није заживело на прави начин, а представља велику помоћ малим предузећима јесте *франшизинг*. Главна предност код оваквог вида пословања јесте што је ризик од пословног неуспеха много мањи него када би предузетник сам кренуо да започне бизнис. У неким земљама средње Европе, каква је рецимо Пољска, послује преко 1000 франшизних система, а следе је Мађарска и Украјина, док их истовремено у нашој земљи послује мање од 200.¹³³ Овакав вид пословања би могао да буде изузетно погодан за многа предузећа у Рашком округу, јер иако се обавља под туђим, добро познатим именом, и даље представља лични бизнис. На држави је да препозна ову могућност развоја и олакша малим и средњим предузећима да постану примаоци франшиза.
  - *Олакшице* државних и локалних власти сектору МСП морају бити на вишем нивоу од постојећег. Локалне власти би требале обезбеђивати финансијску помоћ у виду микро кредита, лизинга, финансијских шема за покретање пословања или посредовања код кредитних

---

133 <http://franchising.rs>, 14.5.2016.

институција за добијање повољнијих кредита. Ослобађање од такси, смањење пореза, уступање грађевинског земљишта само су неки од могућих праваца деловања власти у цињу унапређења укупног амбијента за започињање и развој пословања.

- Оснивање *бизнис инкубатора* који су од пресудног значаја у почетној фази покретања предузећа. На територији Србије послује око двадесет различитих инкубатора, али на територији Рашког округа још увек не постоји ни један. Могао би да пружи помоћ фирмама чланицама у виду саветодавних услуга, маркетинга, канцеларијске опреме, пословних просторија и сл., све до тренутка када те мале фирме постану ликвидне, финансијски стабилне и способне да послују самостално. Идеално их је основати у близини универзитетских центара, који располажу неопходним научно-истраживачким потенцијалом. Према једном извору, чак 55% фирми које послују самостално, дакле без помоћи бизнис инкубатора, пропадне у току првих пет година пословања, док у случају предузећа која су имала овакав вид помоћи, чак 90% настави успешно да послује.¹³⁴
- *Повезивање науке и привреде* – предузећа се морају стимулисати на иновативно понашање и сарадњу по том основу са другим фирмама и научноистраживачким институцијама (факултетима, институтима и сл). Неопходно је да се ова два сектора понашају као партнери и једни у другима пронађу ослонац за решење проблема на које наилазе. Зато још једном наглашавамо значај усаглашавања образовног система са потребама привреде, да бисмо школовали кадрове који могу наћи запослење или започети бизнис захваљујући вештинама које су стекли. Током похађања наставе, пред студентима и ученицима треба промовисати предузетнички начин размишљања, и уврстити га као саставни елемент у свим сферама учења. Такође, од великог значај би

---

134 Грозданић Р., Савић Б., Подстицаји општина за развој малих и средњих предузећа и предузетништва, пољопривреде и рурални развој, SME Consulting, Београд, 2008. стр. 49-62.

било формирање неке врсте Центра за каријерно вођење и саветовање при универзитетима, где би студенти могли да процене своја интересовања и способности, добију савете и информације о могућностима за запослење и сл. Центар би био повезан са службама за запошљавање и послодавцима, спроводио би обуке студената и других заинтересованих и чинио везу између свих учесника на регионалном тржишту рада.

Уз такозвано формално образовање, потребно је обезбедити што већи број курсева и тренинга намењених свршеним студентима, али и менаџерима и запосленима у малим и средњим предузећима, јер турбулентно и неизвесно окружење у коме послују захтева стална усавршавања и стицање додатних вештина и знања.

- Услуга коју Национална Агенција за Регионални Развој пружа заинтересованим предузећима још од 2011. године, а коју фирме на овим просторима не користе у довољној мери, јесте *менторинг*. Предузетници би кроз овај програм могли да добију свеобухватан процес подршке у пресудном тренутку за њихов даљи развој или за опстанак уопште. Према искуству неких предузећа која су користила програме менторинга, профит, број запослених, као и обим продаје порасли су за око 10% што није занемарљиво у нашем случају. У оквиру овог програма, предузећа би прошла кроз веома корисну процедуру, од дијагностиковања проблема и анализе тренутне ситуације, до помоћи код приступања финансијским фондовима и товим технологијама, помоћи при имплементацији развојних активности/планова/пројеката, проналажењу пословних партнера и сл.
- Још један сектор предузетништва који у Србији није на прави начин заживео, а има велики потенцијал за развој јесте *социјално предузетништво*. Овај облик samozapošljavanja је нарочито значајан за угрожене категорије становништва, пре свега жене, особе са инвалидитетом и сл. Узимајући у обзир да говоримо о неразвијеним и можемо слободно рећи заосталим срединама, ове категорије

становништва су у великој мери незапослене, дискриминисане и сусрећу се са различитим врстама стереотипа и предрасуда тако да им је много теже да започну пословање него, рецимо, мушкарцима исте старости и квалификација. Зато је у наредном периоду неопходно донети одговарајуће законске и подзаконске акте који ће обухватити функционисање социјалних предузећа и уобличити га у засебан и признат сектор предузетништва.

- Корисно би било организовати што више *пројеката подршке развоју* приватног сектора на територији Рашког округа, с циљем унапређења развоја најперспективнијих сектора: агробизниса, лаке индустрије, текстилне индустрије, туризма. На тај начин би се појединачним привредним субјектима, али и удружењима, могла пружити подршка у виду: тренинга, саветовања, менторинга; помоћи извозно оријентисаним предузећима кроз едукације и код наступа на међународним сајмовима; као и кроз пружање различитих видова техничке помоћи, уређење пословања у складу са захтевима међународних стандарда пословања; нови дизајн производа и амбалаже, израда и имплементација специјализованог софтвера, нови дизајн производа и амбалаже, електронска презентација, побољшање постојећих и развој нових производа/услуга итд.

Остваривање наведених циљева везаних за сектор малих и средњих предузећа и предузетништво уопште, довео би до пораста животног стандарда и запослености у Рашком округу, али и укупног привредног развоја овог краја.

- **Правци унапређења инфраструктуре**

- Најважнији приоритет у овој области је изградња и реконструкција *саобраћајне инфраструктуре*, јер су магистрални и локални путни правци у највећем делу округа у јако лошем стању. Годинама и деценијама уназад се говори потреби за повезивањем овог дела Србије са коридором X и Јадраном, изградњом крака ауто-пута који би пролазио преко Пештерске висоравни. Његова изградња, као и изградња прикључних магистралних саобраћајница, омогућила би бољу повезаност са остатком региона и земље, лакши излазак на нова тржишта, али и привукла капитал оних инвеститора који су се све време опредељивали за локације са бољом инфраструктуром. Ако би се ова инвестиција успешно реализовала, у наредној фази би се могли узети у разматрање и планови о оспособљавању аеродрома Морава у Лађевцима код Краљева за путнички саобраћај, пре свега за low-cost и чартер летове, по угледу на неке развијене земље, чиме би овај аеродром добио регионални значај. Изградња обилазница око већих насеља олакшала би и растеретила пребукирану градску инфраструктуру, а улагања у општу и туристичку сигнализацију употпунила туристичку понуду овог краја.
- Инвестиције у *водоводну и електродистрибутивну мрежу*. Рашки округ има значајан водни потенцијал, па уколико се обезбеде неопходна средства, могуће је изградити више акумулација и мини-хидроелектрана на овом подручју. Неопходна су и значајнија улагања у систем водоснабдевања, са којим насељена места нарочито у летњим месецима имају проблема, а и губици су велики, око 40%. Заштита вода од загађења захтева и уградњу система за пречишћавање отпадних вода, уклањање депонија из река и стављање изворишта намењених водоснабдевању под одређени систем забране коришћења у техничке или било које друге сврхе. Посебна улагања су потребна у области изградње система за наводњавање и заштите од поплава.

На територији Рашког округа постоји и огроман потенцијал за унапређење енергетске ефикасности. Заправо, мере енергетске ефикасности у грађевинарству су почеле да се примењују у новије време, приликом изградње савремених објеката али велики број старих објеката је у том смислу технички заостао. Један од водећих светских и европских трендова јесте биоекономија, одрживост и обновљиви извори енергије. У раду смо већ раније напоменули да на Пештерској висоравни и по ободу Копаоника постоји значајан потенцијал обновљивих извора енергије, нарочито сунца и ветра, као и геотермалне енергије у оквиру неколико бања. Пре евентуалних инвестиција у овом домену потребно је направити детаљне анализе изводљивости и одредити оптималне локације објеката.

- Унапређење рада *јавних институција и администрације*. Незаобилазан услов привредног и сваког другог развоја јесте квалитетан и ефикасан административни апарат. Држава мора радити на смањивању административних препрека, поједностављењу процедура, рационализацији такси и дажбина, нарочито за мале и средње предузетнике, али и друге инвеститоре из земље и иностранства, као и на повећању квалитета услуга које им пружа. У неразвијеним друштвима какво је наше, корупција је увек присутна на свим нивоима, па је на држави такође и обавеза сузбијања оваквих радњи и едукације становништва о њеној штетности. Свесни смо чињенице да је у питању веома дуг и исцрпљујућ процес, али незаобилазан уколико желимо да изађемо из деценијског негативног тренда регионалних неравномерности и константног заостајања овог подручја.

ЗАКЉУЧАК

Проблематика неравномерног регионалног развоја није од увек заокупљала пажњу светских економиста. Добија на значају тек онда када су разлике између развијених и неразвијених постале толике да тржишни токови нису били у стању самостално да реше овај проблем, за шта је очигледно била неопходна помоћ државе.

Било какве диспропорције да су у питању, ометају економски и друштвени развој сваке земље, а нарочито регионалне неједнакости, које су пре свега дугорочног карактера и обједињују социјалне, демографске, економске и многе друге проблеме који се током времена само продубљују.

Регионалне неравномерности у нашој земљи су толико изражене да представљају један од највећих развојних проблема са којима се суочавамо, нарочито демографско пражњење неразвијених подручја и претерана концентрација становништва у градским центрима, нарочито Београдском округу. Проблем датира деценијама уназад, а нешто озбиљније бављење њиме бележи се у периоду после Другог светског рата, када је Социјалистичка Југославија својим плановима развоја обухватала и проблем регионалног развоја, али на жалост, решавање овог питања никада није до краја спроведено. Томе су вероватно допринели и тешки услови живота, низак животни стандард и општа економска криза са којом се Србија у мањој или већој мери константно борила.

Последице занемаривања политике равномерног регионалног развоја највише осећају најнеразвијенији делови Србије, какав је и Рашки округ, чије су очигледне карактеристике: лоша инфраструктура, изостанак инвестиција, велики број предузећа која нису окончала власничку трансформацију, јер су у међувремену отишла у стечај, ниска конкурентност, непостојање дугорочних стратешких решења.

У раду су потврђене и образложене све хипотезе постављене на почетку истраживања:

- а) *Фактори који су довели до великих регионалних диспаритета у Србији последица су не само тренутно лоше економске ситуације, већ и наслеђених неповољних тенденција из прошлости* – турбулентна економска историја простора бивше Југославије обухватала је и дубоку економску и друштвену кризу са којом смо морали деценијама да се боримо, у већој или мањој мери. Структурне неусклађености, инфлација, незапосленост, пад животног

- стандарада, губљење моралних вредности и квалитета последице су лоше вођених политика које се и данас осећају у нашој привреди. Таква раслојавања и одсуство инвестиција константно су увећавала постојеће разлике између развијених и неразвијених региона, а томе доприноси и чињеница да није постојала ни јасно дефинисана и институционализована политика регионалног развоја која би те диспропорције ублажавала.
- b) *Равномеран регионални развој мора бити саставни део свеобухватне развојне политике Србије и као такав омогућити смањење регионалних диспропорција које тренутно постоје по регионима, и*
- c) *Одсуство стратешког планирања у регионалном развоју одражава се негативно на укупан привредни развој националне економије.* – Хипотезе b) и c) указују на потребу да главна стратешка документа и планови развоја на нивоу државе морају укључити решавање проблема неравномерног регионалног развоја и обухватати не само актуелни, већ и период од пет до десет наредних година. Развојна политика Србије мора се бавити синхронизацијом економских токова поларизације и дисперзије, укључивањем недовољно развијених подручја у процес привређивања, што би уједно решило проблем депопулације и заостајања тих подручја али и преоптерећености и великог притиска на Београд и остале веће градове у земљи. Стратешко планирање у будућности мора бити континуирано пре свега, и требало би да води рачуна не само о бржем развоју неразвијених подручја, већ и о њиховом уклапању у регионални развој привреде као целине.
- d) *Рашки округ, као један од најнеразвијенијих региона Србије, има капацитете и неискоришћени потенцијал који може значити покретачку снагу развоја не само овог краја већ и привреде као целине.* – Рашки округ је само један од недовољно развијених подручја у Србији који располаже значајним потенцијалима развоја, међутим они константно остају неангажовани у било каквом производном процесу. Хумани капитал, пољопривредни потенцијал, дугогодишња традиција приватног предузетништва, само су неки од економских ресурса овог краја. Велики потенцијал поседује и Пештерска висораван, чији се ресурси незнатно

користе, а која може бити један од центара развоја пољопривреде, органске производње и биофарминга као и екотуризма у Србији.

Насупрот томе, ово подручје је изузетно инсуфицијентно када се ради о инфраструктури, и то саобраћајној пре свега, што са собом повлачи и неатрактивност за инвестирање и немогућност искоришћења потенцијала. Обнова и изградња инфраструктуре у овом крају је приоритет у спровођењу будуће регионалне политике Србије, јер би његово активирање довело до позитивних развојних ефеката за привреду као целину.

- е) *Негативни демографски токови у Рашком округу усложњавају проблем регионалне развијености овог дела Србије* – Заустављање негативних демографских кретања један је од примарних стратешких циљева регионалног развоја Србије. Посебно је алармантна ситуација у руралним, неразвијеним подручјима где осим негативног природног прираштаја проблем погоршавају и непрестане миграције и исељавања становништва према градским центрима и развијенијим окрузима. У Рашком округу није толико изражен проблем са природним прираштајем, напротив, две од укупно пет општина колико му припада константно бележе већи број рођених него умрлих, што је реткост за подручје Јужне Србије. Проблем је у томе што не постоји довољно развијена привреда која би ангажовала хумани капитал којим ово подручје располаже. Велики број младих не може да оствари право на рад, као једно од основних људских права, што их спречава да се развијају у социјалном и друштвеном смислу, и због чега се у великој мери опредељују за одлазак у иностранство. Такође, проблем незапослености индиректно доводи и до чињенице да је доходак по становнику, као и ниво акумулације и продуктивности рада знатно нижи овде него, рецимо у Београдском округу, јер велики део радно способног становништва не учествује у стварању друштвеног производа, већ само у његовом трошењу. Чак и уколико је и било средстава за улагања у производњу или било каквих других инвестиција, оне су најчешће усмераване у развијенији северни део државе, док је Рашки регион константно запостављан у том смислу. Држава из тог разлога мора у наредном периоду стимулисати привредну активност овог подручја кроз

различите програме подстицаја малих и средњих предузећа и приватног предузетништва, samozapošljavanja и континуираног образовања.

Проблем неравномерног регионалног развоја је хронични проблем привреде Србије. И поред великог броја радова и истраживања на ову тему, та проблематика је још увек веома актуелна. Кроз своје истраживање покушали смо да допринесемо евентуалном решењу неких од проблема регионалних диспаратитета Србије, а конкретно везано за Јужну Србију и Рашку област, као један од њених најнеразвијенијих региона.

И поред тога што нико не спори велики значај ове проблематике за равномеран укупан привредни развој земље, поражавајућа је чињеница да Србија нема израђену стратегију регионалног развоја за период после 2012. године. С тим у вези, ова дисертација може бити значајан допринос и Стратегији регионалног развоја целе земље као документ који тек треба да се изради и усвоји.

Како се актуелна ситуација непрестано мења, мењају се и евентуални краткорочни и средњорочни циљеви као и могућа решења и путеви до њиховог остварења.

Будући да регионалне разлике непрестано расту и продубљују постојеће проблеме, неопходно је константно имати осавремену и до детаља разрађену стратегију регионалног развоја.

Покушали смо да искористимо и укажемо на неискоришћене предности Рашког округа који је неправедно запостављен у инфраструктурном и сваком другом смислу привредног развоја Србије, као и на који се начин ресурси овог подручја могу активирати и утицати на укупан развој земље. На крају, сами резултати истраживања које ће дисертација обухватити могу послужити креаторима економске политике како на локалу тако и на државном нивоу, у доношењу одговарајућих одлука које у коначници могу променити економска кретања овог региона на боље.

ЛИТЕРАТУРА

1. Acs, Z. J., Audretsch, D. B., 1990, Innovation and Small Firms, The MIT Press, Cambridge, Mass., USA.

2. Agnion, Philippe, and Jeffrey G. Williamson. 1998, *Growth, Inequality and Globalization: Theory, History, and Policy*, New York: Cambridge University Press
3. Амброжић-Почкар, М., 1962., Специфичан положај неразвијених региона у оквиру развијених капиталистичких земаља, *Проблеми регионалног привредног развоја, зборник радова*, Економска библиотека, Београд.
4. Аранђеловић З., Глигоријевић Ж., 2008, Национална економија, Економски факултет, Ниш.
5. Аранђеловић З, 2008, Национална економија, Комино трејд, Краљево.
6. Аранђеловић З., Марјановић В., 2011. Стратегија и економска политика у регионалном развоју Србије, зборник радова *Регионални развој и демографски токови земаља југоисточне Европе*, Економски факултет, Ниш.
7. Arandjelovic Z., Petrovic-Randjelovic M., Marjanovic V., 2013. Structural changes in the light of the new industrial strategy, *Ekonomika preduzeca, Journal of the Serbian Association of Economists and Serbian Association of Corporate Directors*, Beograd.
8. Arandelović, Z., Petrović-Randelović, M., Marjanović, V., 2011. The impact of the global economic crisis on foreign direct investment flows in Serbia, in: Stanković Lj. (ed.) *Bilateral Seminar Experiences in Overcoming The Global Economic Crisis the Cases of Italy and Serbia*, Proceeding, Niš: Faculty of Economics.
9. Armstrong, Harvey, and Jim Taylor. 2000. *Regional Economics and Policy*, Oxford, U.K.: Blackwell.
10. Бајец, Ј., 1995., Нови привредни систем, економска политика и стратегија приватизације, *Економска политика у Србији и Југославији*, Зборник радова, Економски факултет, Београд.
11. Barca, F., McCann, P., Rodriguez-Pose, A., 2012. The Case for Regional Development Intervention: Place-based versus Place-neutral Approaches, *Journal of Regional Science*, vol. 52., NO. 1.

12. Barre, R. J. and Xavier Sala-i-Martin, 1995. *Economic Growth*, New York, McGraw Hill., Ch. 9
13. Bazoglu, Nefise. , 2008. *Cities in Transition: Demographics and the Development of Cities*. Philadelphia: Pennsylvania State University.
14. Bergin, T. P. and Eagan, W. P., 1964., *Government Measures for the Promotion of Regional economic Development*, Hag.
15. Bergstrand, Jeffrey H., 2006. *Regional Integration as a Development Strategy*, Paper presented at *The New Regionalism: Progress, Setbacks, and Challenges*, Washington, DC.
16. Blanchard, O., 2005. *Макроекономича*, Mate, Zagreb.
17. Boudeveille, J., 1966., *Problems of Regional Economic Planning*, Edinburgh.
18. Boulding, K. E., 1985. *Principles of Economics Policy*, Prentice-Hall, Englewood, Cliffs.
19. Бурда, М., Виплош, Ц., 2012. *Макроекономија европски уџбеник*, 5. издање, Центар за издавачку делатност Економског факултета у Београду
20. Чобелић, Н., 1978. *Привреда Југославије*, Институт за економска истраживања, Београд.
21. Чобелић Н., Росић И., 1989. *Привредни развој и привредни систем Југославије*, Савремена администрација, Београд.
22. Чобелић, Н., 1976. *Краткорочни и дугорочни поглед на запосленост*, Економски прглед, бр.9-10, Загреб.
23. Crespell, P., Hansen, E., 2008, *Managing for innovation: Insights into a successful company*, *Forest Products Journal*, 58 (9)
24. Цветановић, С., 2002. *Теорија привредног развоја*, ИИИ издање, Економски факултет у Нишу
25. Цветановић, С., Младеновић, И., Јовановић, М., 2013., *Раст инвестиција у индустријски сектор – услов изласка Републике Србије из економске кризе*, *Институционалне промене као детерминанта привредног развоја Србије*, Зборник радова Економског факултета у Крагујевцу.
26. Dahlman, C., Ross-Larson, B., 1987. „Managing technological development: lessons from the newly industrializing countries“, *World Dev.* 15 (6), 759–775.

27. Davin, L. E. 1977. Politique fiscale et Croissance regionale, L efficacite des mesures de Politique Economique Regionale, Facultes universitaires N. D. De la Paix, Namur.
28. Davin, L. E. 1964. Economie regional et croissance, Paris.
29. Деветаковић, С., 2003. Економска регионализација Србије, Међународни научни скуп: *Регионални развој и демографски токови балканских земаља*, Економски факултет, Универзитет у Нишу.
30. Деветаковић, С., 2001., Економика Југославије: технолошки прогрес, економска структура, друштвене делатности, регионални развој, Економски факултет, Београд.
31. Dillinger, William, 2007. Poverty and Regional Development in Eastern Europe and Central Asia, *Working Paper 118, World Bank*, Washington, DC.
32. Ђорђевић, М. 2009. Привредни развој, Економски факултет, Крагујевац.
33. Ђорђевић, Д., Ђорђевић, Ј., 2000., Нова географија Европе, регионализација и регионално планирање, *Регионални развој и демографски токови балканских земаља*, (ур. Аранђеловић, З., и Глигоријевић, Ж.), Економски факултет Универзитета у Нишу, Ниш.
34. Ђурић, Д., Симић Ј., 2011., Основни фактори конкурентних предности глобалних организација, *Школа бизниса 1/2011.*, Висока пословна школа струковних студија, Нови Сад.
35. Ерић Д., Бераха И., Ђуричин С., Кеџман Н., Јакишић Б., 2012. Финансирање малих и средњих предузећа у Србији, Привредна комора Србије, Београд.
36. Europe 2020, a strategy for smart, sustainable and inclusive growth, European Commission, 2010., Brussels.
37. Филиповић, М., Хацић, М., 1996., Ограничења, могућности и правци развоја привреде Србије по укидању санкција, *Раст и структурне промене привреде Србије у условима транзиције*, Зборник радова, Економски факултет у Крагујевцу, Економски факултет у Нишу, Крагујевац.
38. Freeman, С. 2002. Continental, National and sub-national innovation systems complementarity and economic growth, *Research Policy*, Vol. 31. No 2

39. Гоган, П. А., 2004., Интеграције, аквизиције и реструктурирање компанија, Прометеј, Нови Сад.
40. Грозданић Р., Савић Б., 2008. Подстицаји општина за развој малих и средњих предузећа и предузетништва, пољопривреде и рурални развој, SME Consulting , Београд.
41. Група аутора, 2004. Стратегија регионалног развоја Србије, Комино трејд, Крагујевац.
42. Hoover,Е. 1971. An Introduction to Regional Economics, А. Knopf, New York.
43. Извештај о малим и средњим предузећима и предузетништву, Министарство финансија и привреде, Министарство регионалног развоја и локалне самоуправе, Национална агенција за регионални развој, Београд (разне године).
44. Извештај о регионалном развоју Србије 2011. Министарство регионалног развоја и локалне самоуправе.
45. Isard,W., Schooler, Е., Vietorisy, Т., 1959. Industrial Complex Analysis and Regional Development, Shapman and Hall limited , London.
46. Јакопин, Е., 2013. Институционалне перформансе конкурентности привреде Републике Србије, *Институционалне промене као детерминаната привредног развоја Србије*, Економски факултет, Крагујевац.
47. Јакопин, Е. , 2005. Регионалне неравномерности као лимитирајући фактор развоја Србије, Копаоник, *Саветовање економиста Србије (СЕС)*.
48. Јакопин, Е., 2007. Стратешки приступ регионалном развоју Србије, Међународни научни скуп: *Раст институционалног капацитета и инвестиционих могућности: главни изазови за Србију у 2007*, СЕС, Копаоник.
49. Јакопин, Е., 2008. Human Development in Southeast Europe, *12th EADI General Conference*, Geneva.
50. Јакопин., Е., 2008. Транзициони изазови у ЈЕ: конкурентност и хумани развој, МЕФ, СЕС.

51. Jakopin E. and Bajec, J., 2009. Challenges of Industrial Development of Serbia. Paper presented at the *Serbian economic forum, Kopaonik, Panoeconomicus*, 56 (4).
52. Jakopin E., 2010. Industrial Transformation: Key to Economic Growth, Paper presented at the *Serbian economic forum, Kopaonik, Ekonomika preduzeća*.
53. Jakopin, E., 2010. Transition Balance of Serbian Economy, *Ekonomika preduzeća*.
54. Johnson, C. 1999., The Development State: Odyssey of a Concept. In: M. Woo-Cumings (Ed.), *The Developmental State*, Ithaca, Cornell University Press.
55. Jones, C. 1998. Introduction to Economic Growth, Norton and Company Inc.
56. Кастелъс, М., 2000., Информационная эпоха, ГУ ВШЭ.
57. Keating, M., 1998., The new regionalism in Western Europe. Territorial restructuring and political change, Edward Elgar, Cheltenham, UK..
58. Кистанов, В. В., 1965, Комплексное развитие и специализация хозяйства экономических районов, Москва.
59. Klaus, S., Xavier S., 2011., *Global Competitiveness report 2010- 2011*, World Economic Forum.
60. Кљајић Н., Арсић С., Савић М., 2009. Анализа производње млека и перспективе развоја говедарства и овчарства у Србији, Економика пољопривреде, вол. 56, бр. 3.
61. Кољајић В., Стошић М., Динић Б., Лазаревић Д. 1995. Производња крмнога биља у функцији унапређења сточарства. Брдско планинско подручје (Стање перспективе и развој пољопривреде, задругарства и села), Жабљак.
62. Kornai, J., 2006. The Great Transformation of Central Eastern Europe: Success and disappointment, *Economics of transition Volume 14 (2)*.
63. Коматина М., Мијовић Д., 1988. Хидрогеолошка рејонизација Србије као основа за издвајање објеката-зона хидролошког наслеђа. Заштита природе књига бр.48-49, стр.101-111. Завод за заштиту природе Србије, Београд.
64. Ковач, О. Маџар, Љ. 1970. Стопа раста и промене у привредној структури, Економист, Загреб.

65. Кубовић, Б. 1961. Регионални аспект привредног развоја Југославије, Економски преглед, Загреб.
66. Кубовић, Б. 1975. Методе усмјеравања регионалног развоја, Економски преглед.
67. Куклински, А. 1990., Efficiency versus Equity: Old Dilemmas and New Approaches in Regional Policy, European Policies Research Centre, University of Strathclyde.
68. Лековић, В., 2015., Институције потребне за покретање економског раста и одрживост развоја, *Институционалне промене као детерминанта привредног развоја Србије*, Зборник радова, Економски факултет, Крагујевац.
69. Лековић, В., 2013., Зашто је привреди Републике Србије потребна развојна држава?, *Институционалне промене као детерминанта привредног развоја Србије*, Зборник радова, Економски факултет, Крагујевац.
70. Лековић, В., Симаковић, Љ., 2000. Економија – филозофија, систем, политика, Економски факултет, Крагујевац.
71. Maddison, A. 2001, The World Economy: A Millennial Perspective, Development Centre Studies, OECD Publishing.
72. Маџар, Љ. 2002. Теорија производње и привредног раста, први том, Савезни секретеријат за развој и науку, Београд.
73. *Макроекономске анализе и трендови, Јануар 2011., бр.195.*, Економски институт, Београд.
74. Marshall, A., 1920. Principles of Economics, 8th Edn. Macmillan, London.
75. Марјановић, В., Бошковић Г., 2010. Европски интеграциони процеси и структурно прилагођавање, зборник радова *Регионални развој и демографски токови земаља југоисточне Европе*, Економски факултет, Ниш.
76. Maskell P., 1990. Social Capital and Regional Development, North No.5
77. Милановић, Б., 2007. Два лица глобализације, Архипелаг, Београд.
78. Миљковић, Д., Николић, М., 1996., Развој република претходне СФР Југославије, СЗС, Београд.

79. Михаиловић, К. 1970. Актуелна питања неразвијених подручја Југославије, Економски институт, Београд.
80. Михаиловић, К. 1972. Регионални развој социјалистичких земаља, САНУ, Београд
81. Михаиловић, К. 1990. Регионална стварност Југославије, Економика, Београд
82. Михаиловић, К. 1982. Место општине у регионалном развоју, Економика, Београд.
83. Михаиловић, К. 1980. Неразвијеност у републикама и покрајинама, Економска мисао, Београд
84. Михаиловић, К. 1962. Регионални аспект привредног развоја, Економист, Београд
85. Михаиловић, К. 1968. Однос између сектор и региона у процесу структурних промена, Економска мисао, Београд
86. Младеновић М., 1962. Регионални развој и економска рејонизација, Савез економиста Југославије, Београд.
87. North, D., 1955., Location Theory and Regional Economic Growth, Journal of Political Economy, vol 63.
88. Немчинов, В, С., 1961., Теоретические вопросы рационального размещения производительных сил, *Вопросы экономики*, Но. 6.
89. Неравномерни регионални развој у економској теорији и пракси, Зборник радова, *Симпозиум, Скопље*, 1980.
90. Ocampo, J. 2002. Structural Dynamics and Economic Development, Social Institutions and Development, Kluwer Academic Publishers Netherlands.
91. Пинкуљ, С. Голубовић, М. Трајковић, М. Павковић, 1995., Регионални развој СР Југославије, Центар за развој и економску политику, Београд.
92. Пинкуљ, А., С., Трајковић, М., М., 1955. Регионални развој СР Југославије, Центар за развој и економску политику, Београд.
93. Пењишевић, И., 2011. Фактори и правци регионалног развоја Рашког округа, Центар за културу, образовање и информисање, Рашка.

94. Пејчић, Х., 1995. Инвестиције и регионални развој, Издање Нове Идеје, Алексинац
95. Пејчић, Х., 1978. Подстицање бржег развоја недовољно развијених подручја на територији Србије, Инвестиције.
96. Perroux, F., 1955., Note sur la nation de pole de croissance, *Economie appliqué*, 1-2. str.307-320
97. Perroux, F., 1964., *L'conomie du XX eme siècle*, Paris.
98. Perroux, F., 1973., Multinacional investment and the analyses of development integration poles, *Economies et Societes*, Serie F, No 24, Paris.
99. Петровић, П., Живковић А., 2012., Становништво као потенцијал регионалног развоја у Србији, *Регионални развој и демографски токови земаља југоисточне Европе*, Економски факултет, Ниш.
100. Покрајац, С. 2010. Предузетништво: изазови и путеви креативне деструкције привреде Србије, Машински факултет, Београд.
101. Портер, М. 2008. О конкуренцији, ФЕФА, Београд.
102. Проблеми регионалног привредног развоја, Зборник радова, Савез економиста Југославије, Београд 1962.
103. Пробст, А., 1962. Размешение социалистической промишленности, Москва.
104. Petrakos, G., 2003. The regional dimension of transition in Eastern and Central European Countries: An assessment, *Eastern European Economics*.
105. Portes A., Social capital: its origins and applications in modern sociology, *Annual Review of Sociology* 24, 1-24.
106. Puga, Diego, 2002. European Regional Policies in Light of Recent Location Theories, *Journal of Economic Geography* 2 (4): 373-406.
107. *Проблеми регионалног привредног развоја*, 1962. Зборник радова, Београд
108. Регионални социо-хумани барометар Србије 2012. Министарство регионалног развоја и локалне самоуправе.
109. *Регионални развој и демографски токови балканских земаља*, Зборник радова, Економски факултет, Ниш, више издања.

110. *Регионални развој и демографски токови у СР Југославији*, 1997.Зборник радова
111. *Регионални развој и интеграција Балкана у структуре ЕУ – Балканска раскрића и алтернативе*, 2004. Зборник радова, Филозофски факултет у Нишу
112. Републички завод за развој, Регионални развој Србије 2008, Београд /www.развој.ср.гов.уу/ 2008
113. Републички завод за развој, Извештај о развоју Србије 2008, Београд /www.развој.ср.гов.уу/2009
114. Републички завод за развој, Развојни атлас Србије 2008. Београд /www.развој.ср.гов.уу/ 2009
115. Romer, D. 2006. *Advanced Macroeconomics*, McGraw-Hill.
116. Росић, И., 1979. Регионална економија Југославије, Научна књига Београд.
117. Росић, И., Глигоријевић, Ж., 2011. Регионални развој СР Југославије, Ниш.
118. Сакс, Ц., 2014., *Доба одрживог развоја*, Центар за међународну сарадњу и одрживи развој и Службени гласник, Београд.
119. Салваторе, Д., 2009., *Међународна економија*, Чуруга принт, Београд.
120. Савић Н., Пителић Г., 2010., *Куда иде конкурентност Србије?*, ФЕФА-Факултет за економију, финансије и администрацију, Београд.
121. Савковић Р., 2006., *Економија – основи*, Научна књига, Београд.
122. Samjuelson, P. Nordhaus, V. 2009. *Економија*, 18. izdanje, Mate, Beograd.
123. Смит, А., 1998. *Истраживање природе и узрока богатства народа*, Глобал Принт, Нови Сад, стр. 145.
124. Степанов, Р., Золт, Л.,: 2002., *Савремене концепције регионализма и проблем статуса Војводине*, Социолошки преглед бр.1-2, Београд.
125. Stiglitz, J., 2004. *Противречности глобализације*, SBM-x, Београд.
126. Stiglitz, J., 2013, *Reforma ekonomije*, Socioeconomica , The Scientific Journal for Theory and Practice of Socio-economic Development, Vol. 2, N ° 4, pp. 229 – 256.

127. Стојков, Б., 2004. Стратешко планирање (просторног) развоја у Европи и Србији, *Стратешки оквир за одрживи развој Србије*, ИАУС, Београд
128. Стратегија регионалног развоја Републике Србије, 2007. Београд.
129. Solow, R. 1970. *Growth Theory*, Clarendon Press, Oxford.
130. Schumpeter J., 1942. *The Theory of Economic Development*, Oxford University Press, London
131. Thunen, J. H., 1926., *Der isolierte Staat in Beziehung auf Landwirtschaft und Nationalökonomie*, Hamburg.
132. Todaro, M. Smith, S. 2009. *Economic Development*, Addison-Wesley.
133. Увалић, Р., 1972. Неразвијена подручја у развијеним западним земљама, САНУ, Београд
134. Узунов, Н., 1974. Регионални аспекти привредног система Југославије, Економски институт Универзитета Кирил и Методије, Скопље
135. Устав Републике Србије, Сл. гласник РС“, бр. 98/2006, Београд
136. Војновић, С., 1970. Економска гејонизација и њено значење у просторном развоју привреде, Економски институт Загреб
137. Војновић, С., 1974. Регионални аспекти дугорочног привредног развоја Југославије, Економски институт Загреб
138. Војновић, Б., Цвијановић, Д., Родица, Б., 2013. Фактори регионалног и локалног економског развоја, Институт за економику пољопривреде, Београд.
139. Вујошевић, М., 1996., Обновљање регионалног управљања и регионалног планирања – прилог за израду прелиминарног теоријског и општеметодолошког оквира. *Просторно планирање, регионални развој и заштита животне средине*, (ур. Перишић, Д.), ИАУС, Посебна издања 28, Београд.
140. Вукмирица, В., 1978. *Савремена економија и држава*, Научна књига, Београд.
141. Вулетић, С., 2014. Регионални развој, Државни универзитет у Новом Пазару, Крагујевац

142. Ждунић, С., 1975. Регионални развојни циљеви и економска ефикасност, Економски преглед
143. Живановић, М. Т., 1971., Локација савремене индустрије, Рад, Београд.
144. Жуљић, С., 1977. Територијални размештај становништва и економски развој, Економски преглед, Загреб.
145. Weber, A., 1929. Theory of the Location of Industries, The University of Chicago.
146. The World Economic Forum, The Global Competitiveness Report 2012-2013.
147. World Wealth Report, 2009. Capgemini & Merrill Lynch Wealth Management.
148. Зец, М., и Радоњић, О.,: 2012. Економски модел социјалистичке Југославије: сага о аутодеструкцији, *Социологија*, vol. LIV, изворни научни чланак, Београд.
149. Зец, М, Мијатовић, Б., Ђуричин, Д., Савић, Н., 1994., Приватизација – нужност или слобода избора, Југословенска књига, Београд.

БИОГРАФИЈА АУТОРА

Алма Добарцић рођена је 12.02.1983. године у Приштини. Основну школу завршила је у Приштини, а Гимназију у Новом Пазару и носилац је Вукове дипломе.

Економски факултет у Крагујевцу завршила је 2007. године на смеру Општа економија, са просечним успехом 9,33. Школске 2009/2010. године уписала је докторске академске студије на Економском факултету у Нишу, модул Макроекономија, и положила све испите предвиђене планом и програмом са просечном оценом 9,81.

На Државном универзитету у Новом Пазару ради од 2007. године, најпре у звању сарадника у Центру за научно-истраживачки рад, а од 2010. године као асистент за ужу научну област Општа економија и привредни развој. Изводи вежбе на предметима Основи економије, Национална економија, Регионални развој, Међународна економија.

До сада је објавила више радова на научним и стручним конференцијама у земљи и иностранству.

Говори, чита и пише енглески језик и добро познаје рад на рачунару.

Удата је, и мајка двоје деце.

Списак објављених радова:

- **Добарцић, А.**, (2016): *Друштвени производ и инвестиције као показатељи достигнутог нивоа развоја Рашког округа*, Међународни научни скуп: Регионални развој и демографски токови земаља Југоисточне Европе, Економски факултет, Ниш, јун 2016. Године, Зборник радова, ISBN: 978-86-6139-122-4, стр. 235-245.
- **Добарцић, А.**, (2015): *Глобални градови у функцији ефикаснијег регионалног развоја*, Међународни научни скуп: Регионални развој и демографски токови земаља Југоисточне Европе, Економски факултет, Ниш, јун 2015. год., Зборник радова ISBN: 978-86-6139-104-0 стр. 277-286.

- Dobardžić, E., **Dobardžić, A.**, and Brničanin, E. (2012): Co-movement of Financial Markets in Emerging and Developed Economies, *Actual Problems of Economics*, ISSN 1993-6788, Number 3 (issue 129), pp 385-398
- Dobardžić, E. i **Dobardžić, A** (2010): *The Influence of the Regional Equity Markets on Equity Market in Bosnia and Herzegovina*, International Scientific Conference-The Challenges of Economic Science and Practice in the 21st Century, Proceedings of Faculty of Economics, Nis, ISBN: 978-86-6139-019-7, October 14, pp. 305-314.
- **Добарџић, А.** и Добарџић, Е. (2010): *Достигнути ниво приватизације у Републици Србији*, Међународни научни скуп: Регионални развој и демографски токови земаља Југоисточне Европе, Економски факултет, Ниш, 25. јун, Зборник радова, ИСБН: 978-86-6139-008-1, стр. 557-566.
- Добарџић, Е. и **Добарџић, А** (2010): *Корпоративне обвезнице - шанса за продубљивање и динамичнији привредни раст Србије*, Научни скуп-Институционалне промене као детерминанте привредног развоја Србије у 2010-ој години, Економски Факултет у Крагујевцу, 26. Фебруар, Зборник радова, ИСБН: 978-86-6091-010-5,стр. 398-406.
- **Добарџић, А.**, Брничанин Е., (2009): *Место Новог Пазара у Стратегији одрживог развоја неразвијених подручја*, Научни скуп Одрживи развој неразвијених подручја, Државни универзитет у Новом Пазару, 09. Јун, 2009.
- **Добарџић А.**, (2008), *Промоција као инструмент маркетинг микса*, СПИН 08, Привредна комора Србије и Факултет организационих наука, Београд, Зборник радова, стр. 17-21.
- **Мушовић Д. А.** (2008), *Еколошка криза и корпорацијска одговорност*, SYMORG 08, Факултет организационих наука, Београд, Зборник радова.

Универзитет у Нишу
Економски факултет

ИЗЈАВА О КОРИШЋЕЊУ

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Никола Тесла“ да, у Дигитални репозиторијум Универзитета у Нишу, унесе моју докторску дисертацију, под насловом: СТРАТЕГИЈА РЕГИОНАЛНОГ РАЗВОЈА РАШКОГ ОКРУГА.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском облику, погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију, унету у Дигитални репозиторијум Универзитета у Нишу, могу користити сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons), за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде (CC BY-NC-ND)
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прераде (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да подвучете само једну од шест понуђених лиценци; опис лиценци дат је у наставку текста).

У Нишу, 30/09/2016. године

Аутор дисертације: Алма Добарић

Потпис аутора дисертације

Alma Dobarić

Универзитет у Нишу
Економски факултет

**ИЗЈАВА О ИСТОВЕТНОСТИ ШТАМПАНОГ И ЕЛЕКТРОНСКОГ ОБЛИКА
ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ**

Име и презиме аутора: Алма Добарцић

Наслов дисертације: Стратегија регионалног развоја Рашког округа

Ментор: Проф. др Зоран Аранђеловић

Изјављујем да је штампани облик моје докторске дисертације истоветан електронском облику, који сам предао/ла за уношење у Дигитални репозиторијум Универзитета у Нишу.

У Нишу, 30/09/2016. године

Потпис аутора дисертације Алма Добарцић

Универзитет у Нишу
Економски факултет

ИЗЈАВА О АУТОРСТВУ

Изјављујем да је докторска дисертација, под насловом **Стратегија регионалног развоја Рашког округа**, која је одбрањена на Економском факултету Универзитета у Нишу:

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да ову дисертацију, ни у целини, нити у деловима, нисам пријављивао/ла на другим факултетима, нити универзитетима;
- да нисам повредио/ла ауторска права, нити злоупотребио/ла интелектуалну својину других лица.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци, који су у вези са ауторством и добијањем академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада, и то у каталогу Библиотеке, Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Нишу, као и у публикацијама Универзитета у Нишу.

У Нишу, 30/09/2016. год. године

Аутор дисертације: Алма Добарцић

Потпис аутора дисертације Алма Добарцић